

१६००

~~२५१~~

~~०७४३
६-१-५६~~

मोरोपंतकृत.

श्रीष्यपर्व

आर्या.

४४९

४४९

रा.रा.परशरामबल्लाळगोडबोले

यांच्यासहायानें

शुद्धकरून

माधवचंद्रोबा

यानी

लोककल्याणार्थ

प्रसिद्धकेल्या.

मुंबई.

माधवरावचंद्रोबा

यांच्या

शिलाछापखान्यांत छापिल्या.

शके १७८२

सन १८६०

मीरोपंतकृतप्रीष्णपर्वाच्याआर्या

हालाहलेगलसा प्रभु उग्रतेपा.परि अनुग्रह;—हव्यास
 ज्यास परिहीती बहु, तो करि घृतराष्ट्रीं अनुग्रह व्यास . १
 “युद्ध पाहावं एंसं जरि तुज वाटत असेल, बा, पाहें.—
 ये,दिव्य दृष्टी देतां; मज किमपि कठिन नसेचि,बापा,हें.” २
 अंध म्हणे;“दृष्टि नकां; स्व-ज्ञाति-क्षय मला पहावेना.
 रण-वृत्त वरें कळवा; हें आयकिल्याविना रहावेना.” ३
 व्यास म्हणे;“संजय तुज सांगेल, विचारशील समरा ज्या,
 तुजकरितां मजसीं हो पावोनि विचारशील समं, राजा . ४
 “प्रथिता करीन, वर्णुनि, कीर्ति तुझ्या, पांडुच्याहि,तनयांची.—
 सनैयांची चिंता बुधे न करिति जैसी, तसीच अनैयांची.५
 “पाहुनि उत्पत्तातें बहु, तेंज्ञ सकंप काय होतात?”
 हें ऐकुनि भूप वदे, “होणार तुकेल काय, हो, तात?” ६
 भगवान् मुनिवरें गेला, पुत्राला सूचवुनि भाव्यर्था;
 कां न तयाची व्हावी, चिंता शोकें करुनि, भौ व्यर्था . ७
 जाऊनि कुरु क्षेत्रीं, दुर्योधन नृपति-निकंड राहूनीं,
 संजय नृपाकडे ये, प्रीष्ण-निर्पतनांत सुद्ध पाहूनी . ८

१ शिवासारिवा, २ उग्रतपज्याचें, तपाविषयीउग्र, ३ अंतसभावाना, ४ व्यासंग,उत्साह, ५ युद्धभावां
 त, -६ ज्ञानदृष्टि, ७ वरदानेंकरून,पारंगतरी वरें ८ असाहिशब्दआहे, -९ कुराविषयीं, -१० दि
 व्यज्ञानस्वभाव, -१० सारखा, -११ भसिद्ध, निस्तृत, -१२ स-नय-व्याप-युक्तांची, -१३ ज्ञानी, १४ अपराधां
 ची, -१५ प्रभाशमदार्काचिन्हें, -१६ ज्ञाने, -१७ होणाऱ्याअर्थांस, १८ मुनिश्रेष्ठ, १९ शोभा, तेंज्ञ, २० जपळ, २१ श्री
 अपडेतोंपयेंत.

धृतराष्ट्रसि म्हणे, "जी, संजय मी, - वंदितों तुम्हां; परिसा-
 अद्भुत झालें, - वधिला त्वत्तात शिरवंडिनें, - गर्जे हरिसा !"^१
 वृषति म्हणे, "अनृत कसें झालें स्वाधीन मृत्यु होता तें !
 फिरलें अदृष्ट, अथवा त्यजिलें कोदंड काय ही तातें ?"^{१०}
 "शिवलीं शिरवंडि-शस्त्रें केंसीं ? गुरु देव विप्र मत्तातीं
 नित्य प्रसन्न कीं हो ! - स्पर्शाचीं स्पष्ट विप्रमत्ता तीं."^{११}
 "रामासहि न मिळालें हे यश, भुवनांत जो असा मान्य !
 हा पांचाळ शिरवंडी - आहे द्रुपदासि कृत असामान्य !"^{१२}
 "बा ! तुं महानिरंकुश ! - लिहिलें ऐसें कसें, अगा, धात्या ?
 हा गोर्षदीं बुडावा, लंघुनि रामार्णवा - अर्गाधा-त्या ?"^{१३}
 "हा ! भृगुपति-वर-विद्या - सर्वस्व-निधान-धन ! पाहा, तात !
 अनुभविलें क्षण-भंगुर सर्वहि, जें सज्जन पहातात"^{१४}
 "पितृ-शोक-वज्र-पातें - हिनळे कांसांग, गा, पतन याचें ?
 होय अकस्मात्तोरक - तात क्षय-हेतु पाप तनयाचें !"^{१५}
 "मथिला कसा उत्तरिता रिपुचा - काकुस्थीवीरसा - रेंच ?
 केंसें उलेल विधिनें रचिलें हें हृदय हीरें-सारिंच ?"^{१६}
 "लक्ष्मणेचि बुडाला देवघत हा - महातपा - पीरा !
 दुर्योधना ! भिजवितें अशु, सज्जवितात हात, पापोरा !"^{१७}

१ असत्य, - २ देव, - ३ धनुष्य, - ४ ज्यास शासनकर्ता नाहीं तो, - ५ हे ब्रम्हदेवा, ६ गा
 ईचे रवुरास मरलेल्या जाग्यांतील पाण्यांत, - ७ परशुरामरूप समुद्र, - ८ रवो ल, -
 ९ परशुरामाच्या श्रेष्ठ विद्येच्या सर्वां स्वाच्या कीर्त्यांनी लघना, - १० नारायास समर्थ अशाता
 ताच्या क्षयास हेतु भूत, - ११ रामासारिवा, - १२ हिच्या चासारानें, रटलानें, - १३ महान्प्राहितपजाचें, -
 १४ पाप-उरास, पात्याच्या उरास.

“करितां न धर्मलंघन, तरितुमचा भीष्मसेतु उरता, तें
कांय वदावें आतां? घ्यावें बडवुनि ललाट, उर, तातें ! १८

“दुःशासना खळा! त्यां साधीची सोडिली निरी हातें,
त्या कर्माचें फळ हें झालें पेशाहि या निरीहातें ! १९

“प्रभुता असोनि शासन केले न तुज प्रकौम-मत्तातें,
हेंचि पतन कारण; जंव इतर लवहि जोडिलें न मत्तातें ! २०

“रे, सोबळ, दुर्योधन, दुःशासन, अंगदेश, हा! खल हो !
चूर्ण करील तुम्हाला धर्म बँता, भंगदेश हा खल हो ! २१

“झाला कृत-कृत्य जर्गी, जाइल भेदुनि तात हा रविला;
मारविला धर्म कुळ-गुरु राज्यार्थ, स्वधर्म हारविला ! २२

“हा धर्मा! स्वत्यार्थे कां वधिला ओपिता महालाभा?
स्वप्नांत म्हणत होती दिक्पांची-ओ-पितामहाला भां ! २३

“रे, धर्मा! व्यर्थ तुझे झालें सद्दार्मिकत्व! ओं ज्याला
कवळार्थ पसरिला, त्या वधिलें कैसें धनार्थ आज्याला? २४

“झालें काय, कराया ज्या तेजे विश्वहोम शकता, तें?
नगणावा गरुडाहि, मग लेखावा काय, हो, मशक तातें? २५

“बा, संजया! सविस्तर वद, खचला केविं तो पिता तरणीं?
आहे कीं द्रोण, यैद्विषु लाज रविकैरांसि ओपितात रणीं? २६

१ कषाळ, - २ निरू-ईहा-निरिछास, - ३ अतिउन्मत्तास, - ४ कर्ण, - ५ खलाचा व
त्ता, - ६ भंग-देश, रणांगण, - ७ देता, - ८ दिक्पाळांची, - ९ भीष्मास, -
१० प्रभा, तेज, - ११ मुरवपसरणे, - १२ सूर्य, - १३ यत्-इषु-ज्याचे बाण.
१४ सूर्यांच्याकिरणांस-

“जो देव म्हणत होता, अर्जुनदिन, ^{*}सुहृदं^१ बुजवजा, ^{*}विकसे,
त्या अर्जुन श्रीष्य-दिवा- कर-पतनीं वाटलें तुम्हासि कसे ? २७
संजयम्हणे, “नरेशा! तेन्हां ऐसेंचि वाटलें काहीं

कीं, श्रीष्यें धरिली ती वरिलीच तुझ्याहि वाट लेंकांहीं. २८

“अनयें तुमच्याचि पिता- साधु-शमविला, न याविना शमला.
लोभी म्हणतो, झाला न त्यजितांही नया, विनाश मला. २९

“लोभी धर्मनय-नयन- हीन म्हणे, हा! तसान अनयन-हा!-
करितां अजातरिपुचा विद्वेष, कसा अधर्म, अनय, न हा ? ३०

“करितां साधूंच्छेद, स्वोच्छेदचि होय, हो; यश न राहें.-
खल काम, कीप, लोभ, छळिति बळें, करुनियां वश नरा, हे. ३१

“युद्ध सविस्तर कथितों, ज्ञान मला जें दिलें गुरुवरानें
श्रीमुनिनें तुजकरितां, तें हें काय न तुवां कुरुवरानें ? ३२

“कुरुगुरु, श्रीष्य, द्रोण, - प्रातःकालीं उठोनि, देवास
प्रार्थुनि, वदले, ‘धर्मा जय, आम्हा निजपदींच देवास. ३३

“त्वत्तनयें श्रीष्य पुढें केला, बल सिद्ध करुनियां कल्हा.
धर्में, धनंजय मते, श्रीम-महा-बाहु कीं, महा-कल हा. ३४

“स्वत्य स्व-बल, स्रयोधन बल विपुळ, म्हणोनि धर्म जो प्याला,
खासि म्हणे विजय, विजय- लव लाभ नसे परस्व लोभ्याला. ३५

“बा, सत्य धर्म जिकडे, तिकडे श्रीरुष्णनाथ जाणावा.

१ आश्चर्यकारक, - २ सूर्य, - ३ न्याय, नीति, - ४ अंध, - ५ साधु-उच्छेद,
६ महावीर्य, - ७ अर्जुन, - ८ पर-स्व- लोभी-दुसऱ्याचें द्रव्य रक्षणा
चास, - ९ प्रत्यहीं, - १० सुहृद-अर्जुन-इज-बंधुवर्गकमलसमुदाय, - * प्रपुङ्खितहो.

- हा तेथें जय, रविसा- प्रार्थुनि नलगे प्रकाश आणावा . ३६
- “जिकडे हरि, -हर, विधि, मुनि- वर, वेद, दिगीश, शक हे तिकडे
फोडील मरुचेही, एतद्वैक्यप्रहितचक्रहेति, कडे . ३७
- “वर्णू कैसे कौरव- पांडव-सेना-समूहे-अर्णव ते?
गुरुवर मला कयंचित् करिता जरि दशशतास्य, वर्णवते ३८
- “येतां धर्म यशाच्या, अकरा अक्षीहिणी चमूं, हरणा,
झाला सिद्ध युधिष्ठिर- श्रीम-नरी- जप्त षट्-समूह रणा . ३९
- “तर्कित होते निज, पर षट-विधि, कीं रवि, असें-पहाते ज्या,
त्वन्नंदन-सेनाधीं होता त्वन्नात तो-महातेजा . ४०
- “केच्या केषि ध्वजाने तुमच्या सकळाहि विप्रभौ सेना.
तदीधिक न परे, वसिष्ठा- धिक कोणही जेवि विप्र भासेना. ४१
- “सुद्वारंभीं यदुपति वदला, विजया, रथातर्चीं उतर .
दुर्गेसि हात जोडी; होइल खल-बळे-समुद्र हा स्तंभ . ४२
- ‘त्रिभुवन इच्या प्रसादे- जेविं वैसंतर्तुनें समस्त चन-
श्लेषी; म्हणुनि करावें त्यां, केवळ दुर्बळा-सम, स्तवन .’ ४३
- “स्व-रथारवालीं उतरुनि, नमुनि म्हणे विजय, विजयदे, दुर्गे.

१ शिव, -२ ब्रह्मदेव, -३ दिक्-ईश-दिक्काळ, -४ इंद्र, -५ एतत्-दृक्-प्रहित-चक्र-हेति,
ऐशाकृष्णाच्या दृष्टींतूननिपालेकेचक्रशास्त्र, -६ समुदाय, -७ समुद्र, -८ कसेंनरी, -९ सहस्र
सुरवशीष, -१० सैन्य, -११ श्रीम-नर- आज्ञप्त- श्रीमानं आणि अर्जुनाने आह्लादिलेला
ऐसा, -१२ यो ध्यांचासमुदाय, -१३ चंद्र, -१४ महानतेज्याचें ऐसा, -१५ कृपि आह्वेज्जीज्या
च्या भशा अर्जुनाने, -१६ निस्तंज, -१७ तव-अधिक-सापेक्षांअधिक, -१८ श्रेष्ठकिंवा
शत्रु, -१९ दुष्टसैन्यसमुद्र, -२० तराययाससोपा, -२१ वसंतकर्तुनें, -२२ अर्जुन.

खसद भजनीं बहु सुरव, म्हणुनि म्हणे भक्त मुक्तिला, 'दुर्गे' ४४

'आम्हां दासां रक्षी, भगवति जगदंबिके! अनादिसती!

येती शरण तुला जें, केउलवाणे न ते जना दिसती. ४५

'वासरमैणि-कोटि-रुचे! हासरस वशीकृत स्मराराते!

कासरनगाशने! हा दास रणीं विजय-पात्र हो, माते!' ४६

"ऐसें स्तवितांचि, शिवा दर्शन देउनि म्हणे, 'अगा, साधो!

खदुदारता जसी, तसि न सरांच्या बहुमता अगा साधो. ४७

'द्याया मज यश, लोकां सरव, गृधां तो लुलाय मांस-मरे.

मरतिल तसेचि तवरिपु, मानुनि समरीं तुला यमासम, रे. ४८

'विजयी-महेश्वरासम-तूं, नारायण सरवा नरा! हो, रे.

वदलीं काळाला कीं, खल-बल निःशेष रवा; न राहो, रे. ४९

"देउनि विजय-वर असा, झाली अंतर्हिता भवानी ती.-

सदचन, असदनैवन, -या नित्य जिच्या बहुमता भ्रंवा नीती. ५०

"स्वर्धी चढला, पावुनि वर, ईश्वर दत्त-हस्त, वासवि; त्या

पाहुनि म्हणति सुनिमनें, 'यसि अक्केरुनि न स्तवा सधित्या. ५१

१ अगं, दूर; -२ दीनवाणे, -३ हे कोटिसूर्यप्रभे, -४ हासरस-वशीकृत-स्मर-भरानि-हास्य
रसानें वशाकें ला आहें मदन शत्रुशिव जीणें-पेशे, -५ कासर-नग-भशनि-महिषरू
पर्वताविषयीं कजरूपें-६ प्रवानी, -७ वसास, कलनरूप, -८ महिष, -९ युक्त, -१० चांग
त्याचें रक्षण, -११ दुष्टांचानाश, -१२ शिवास.

* याचा- 'कासरनगाशने'-असाणकपाठआहे आणित्याचा अर्थअसाहोतीकीं-महि
षरूपपर्वतआहेआसनजीचें-परंतुहेंयुक्तदिसतनाहीं. महिषास्तर दुर्गेनेंमद्य
नकेलाआहें. महिष कांहींतिचेंआसननाहीं. यापेशां याम्यंयांत जें पद घेतलें
आहे तें येथें अर्थगौरवानें फार युक्त आहेसेंदिसतें. 'कासरनगाशने'-महिषरूप पर्व
ताविषयीं चक्ररूपें- कारण- महिषास्तरमद्यनी, -

श्रीष्यपर्व.

७

- “युद्धारंभीं, श्रीष्य- द्रोण-प्रमुरवाऽखिलास-वध-भीता
शक्र-सूता त्रिजगद्गुरु- कृष्णं उपदेशिली स्वयं गीता. ५२
- “गतेमोह-तमोर्हरसा- सजला हृत गोप मुग्ध-सारथी जो,
तत्तेजं न गळे पर- बल तरि,अनेलें हि दुग्ध-सार थिजो ! ५३
- “बहुविध-वाद्य-रव, अमर- नाथादिविमान दाटले रवांत;
वर्णिति नर-नारायण. कीण तयांचे न प्राट लेरवांत ? ५४
- “इतक्यांत,धनु, कवच, रथ, कवणासहिन पुसतांचि, सोडनी,
धर्म निघे कुरु-सेना” ग्रग-श्रीष्याभिमुख, हात जोडनी. ५५
- “लज्जुनि रथातें मारुति धांवें, तेंसाचि जिष्णु-सह देव.
टाकूनि उडी, धांवत गेले मागूनि नकुळ, सहदेव. ५६
- “ते धर्मातें म्हणती, करुनि श्रीशंकरा नवस, राजा !
चिंनित होतों चितीं तेरा वर्षे सदा अवसरा ज्या, ५७
- “तो हा प्राप्त बहुदिसां झाला जो, तांचि काय हें सूचलें ?
कौमुक टाकुनि, जावें खल-कटका-प्रति असें कसें रुचलें ? ५८
- “देव म्हणे, पांडव, हो, अद्भुत नाहीच युद्ध-सम यज्ञ

१ श्रीष्य- द्रोण- प्रमुरव- अखिल- आस- वध- भीत- श्रीष्यद्रोणादिसर्वआप्तवर्गो-व्यावधा
सश्रीष्यारा असा, -२ शक्र, सूत, अर्जुनास, -३ अर्जुनपत्नीं, - गेलें आहे अविद्यारूपडक्यापा
सूत-चंद्रपत्नीं- गेलें आहे अंधकारपडक्यापासत, -४ तमस- हर- अंधकारहरणकर
पारा चंद्रासारिरवा, -५ हृत- गोप-मुग्ध- सारथि- हरणके ल्यागोपस्त्रियाजेणें असारुणा
आहे सारथी ज्याचा तो अर्जुन, -६ अग्नीनें, -७ घृत, -८ बहुविध-वाद्य-रव अनेक प्रकारचे वाद्य
नावाद्य, -९ आकाशांत, -१० देवांत, -११ कुरु-सेना- अग्र-ग- श्रीष्य- अभिमुख- कुरुसेनेच्या
अग्रभार्गीगमन करणाऱ्या श्रीष्यासमीर, -१२ वेळास, -१३ धनुष्य, -

मोरोपंत.

- मूणउनि बहुधा जातो. हा गुरुनमनार्थ-शुद्ध समयज्ञ.' ५९
- “भीम, श्वेतोश्व, नकुल, सहदेव, श्रीसुकुंद, हे मागे
चालति; पुढें युधिष्ठिर, - जोडावे ज्यासि हात हेमोगें. ६०
- “जे संपादी, होउनि मत्त, बळें, नीच, मूढ वौळी - तें
कर्म जयाचें, त्याची करिती झाली चमू दवौळीतें. ६१
- ‘अभयार्थ शरण येतां? सोडुनि भूलाभ-यत्न, सार्जुन, या -
पुष्कळ चाटेना कां, विंध्य नव्हे पात्र रत्नसार्जुन-जया. ६२
- ‘अजि धर्मराज! ठावें पांडित्य तुम्हासि लवहि न भटांचें.
यांचें हृदय पाहातां, विपुल म्हणति कवि, तथापि न भ्रम घेचें. ६३
- ‘सार्जुन भीमहि अयशीं, सेवुनियां दुर्गुणासचि, बुडाला. -
न भजति सूर्यशस्त्राम क्लीबां, आरोग्यकीम चिबुडाला. ६४
- ‘धन्य सूर्योधन लोकीं; अन्य नसे यासमान राजन्य! -
वर्न्यगुणें काय घडे मारुतिसीं इतर वानरा जन्ये?’ ६५
- “प्राकृत कौरव-सैनिक करिती उपहास बहु असा, राजा.
त्या वर्णू काय, रसिक बहु विटती सेवितां असीरा ज्या? ६६
- “भीष्माचे पाय धरुनि, धर्म म्हणे, हो पितामह! तैरते”

१ समयजाणणारा, - २ श्वेत- अश्व- शकनभाहेतहृपज्याचें असाभर्जुन, - ३ हे
म- अग - सूर्यवर्णपर्वते, मंरुते, - ४ वानर विशेष, सूर्यवबंधु, - ५ उपहा
स, - ६ मंरु पर्वत जिंका बयास, - ७ योध्यांचें, - ८ लहान, - ९ स-
यशस्व- काम- उत्तम कृतिर्दिशुणारे, - १० न पूंस कास, - ११ आरोग्य इच्छि
णारे, - १२ वनांत रहतातयागुणें, - १३ युद्ध, १४ बराकरते, - १ से
ना, - १५ अहोबंधू, - १६ अर्जुनसहित, - १७ रुचिशल्यास.

- मन समरमैरवारंभा.-हैंचि करावें हिता महत्तरनें. ६७
- ‘द्याआज्ञा; सानुज मी पौत्र तुम्हासीं करीन शङ्करण.-
गुर्वनुमतें स्वधर्मा-चरणे कवि करिनि कुल-समुद्धरण. ६८
- ‘आशीर्वाद मजकडे घा; देइल भय्य-कांदि.-केशवसा.-
गुर्वाशीर्बलवर्जित जो, क्षणहि उभा न तो टिके, शवसा. ६९
- ‘प्रीष्प म्हणे, ‘झालों मी या कर्मे-करुनि सप्रसन्नमना.
देतेों शाप पराभव व्हाया, येतासि जरि न मन्नमना. ७०
- ‘भंगेल गुर्वपूजक, साधुनि देइल गर्ग होरा ज्या;
या कर्मे तूं साक्षात् सकलाहितकामभर्ग हो, राजा. ७१
- ‘बा! पुरुष अर्थ-दास; न अर्थ पुरुष-दास; जाणत्या! समज
कीं, बद्ध कोरवांनीं केलें अर्थेचि जाणत्यास मज! ७२
- ‘युद्धेतरं वर मागे. द्यावें म्यां काय, सज्जना! तूतें?
जें आज्याचें, घ्याया योग्यचि तद्दर्जनसज्ज नातू तें’ ७३
- ‘धर्म म्हणे, ‘आजोबा! उस्ताहें कोरवार्थ सांडावें.
साक्ष करावें माझे- हा घा वर, -मज मनें न सांडावें.’ ७४
- ‘शांतनेव म्हणे, ‘वत्सा! काय करूं? सांग वत्सवरदा या.-
बापा अजातशत्रो! माझ्या तूं मात्र पात्र वरदार्या.’ ७५
- ‘धर्म म्हणे, ‘अपराजित आपण झालांचि-रामें-सम, रामीं.-

१ समर-मर-भातम- बुद्धयज्ञा वा प्रारंभकरावयास, -२ महत्तरदण्डिणाचार्ये, -३ उदार,-
४ कल्याण, -५ गुरु-आशिस्-बल-वर्जित, -६ प्रेतासारिवा, -७ मत्-वमन+माझ्या
मनास, -८ गुरु-अपूजक, गुरुसत्तनपूजणारा, -९ सकल-अहित-काम-भर्ग-सर्व
शत्रुरूप मदनाविषयी शिव, -१० युद्ध-इतर-युद्धारंवेरीज, -११ नव-भजन-सज्ज-त्याने
मजनीं तसर, -१२ प्रीष्प, -१३ वरदणाचार्य १४ वररूपधितुद्वास, -१५ रामचंद्रासारिवा.

करिन म्हणतां, कराया तुमचा तेजो-विराम, समरा मी . ७६

‘हीइल कसा स्व-परिभव सांगा; साहित्य होय हे मीजें.’—

उत्केर्ष-करचि शस्त्र- ज्वलनपतन वीरदेहेहेमा जें . ७७

‘श्रीष्य म्हणे, मज लोकीं जिंकीसा वीर आदळेना, गा.—

वृद्धि सिंह महामद- मत्ताही काय, गा, दळे नागा? ७८

‘नटिकेल शक्रीहि, धरुनि चितीं यत्ना, करांत शतकोटी!

बुडतिल बाहु-बल-मदें भट या रत्नाकरांत. शत-कोटी!’ ७९

‘धर्म म्हणे, म्हणुनिचि मज जोडुनि घावा तुम्ही उपाय सरा.—

सुबुभुक्षितेही सपितर म्हणाति कृधिता मुला -सुपायसखा’ ८०

‘श्रीष्य म्हणे, बा, बहु-मत साधुचि, न तसेसदा असे ज्ञाया.

जा, ये पुन्हा-प्रतिज्ञा न जडा सज्जा, जडा-असज्जा त्या . ८१

‘द्रोणहि असेंवि नमितां होउनि परम प्रसन्न — पद लाहो

पुण्यश्लोक युधिष्ठिर!— इत्याघाशी-सहस्र वदला, हो . ८२

‘धर्मा! भला, भला, गा! शाप चुकविला, सधर्म-समयज्ञा!

करिशील रवळ सत्रिय- पशु मारुनि परशुराम-सम यज्ञा! ८३

‘जो तुज रुचेल तो मज- बुद्धाहुनि इतर-सर्व वर माग .

लाजोन अभीष्ट-प्रद जे मंदारादि पांच परमाणे!’ ८४

‘धर्म म्हणे—नमुनि, तुम्हा पुसतां तुमचाचि मीं वधोपाय.—

घाया, कुठार कृत्य-द्रुमसा—हा वर, मला बंधो पाय . ८५

१ मासें, - २ महलकरषारा, - ३ शस्त्र-ज्वलन-पतन-शस्त्ररूपअग्नीतिपडणे, - ४ वीर-देह-हेम-वीर-आदेहरूप सवर्णास, - ५ हस्तीस, - ६ बंद, - ७ यज्ञ, - ८ समुद्रांत, - ९ अति कृधित, - १० बहुमान्य, - ११ प्राण, - १२ रक्षितदेशारे, - १३ मंदारादिस्वर्गातील पांच - परम-अग-उल्लूखल, - १४ वध-उपाय, - १५ मान्यहोवो

- “द्रोण म्हणे, होइल जर साधुमुखें समहेदप्रिय-श्रवण,
यांगबलें देहातें त्यजिन, करुनि चित्त-उपशम, प्रवर्ण ८६
- ‘तेझां करील कोही भलता लँडीर मन्मथन, राजा.-
सगुरु सशिष्य-सवश कीं, सस्त्री वश सवहु-मन्मथ-नशज्यां. ८७
- “यापरि, इतरांसलभ स्व-गुरु द्रोण-प्रसाद साधुनि घे.-
ऐसेंचि रूपाचार्या प्रतिही वंदावयासि साधु निघे . ८८
- “नमनें प्रसन्न होउनि, रूपाहि म्हणे, या विधीस चुकतास,
तरि देतो शाप तुला; विजय न घडता, हितास मुक्तास. ८९
- ‘अर्थाचा दास पुरुष, अर्थ नहे पुरुष-दास-बापा, हे
सत्य.- मज कोरवांनीं केलें अर्थेचि बद्ध वा, पाहे. ९०
- ‘यास्तव मी-क्रीडा परि- वदतो युद्धान्य सर्व वर मागें .
राया! त्वसम साधु, ज्ञाना, झाला न भूमि-वर मागें!’ ९१
- “स्ववधोपाय वदा-हा वर घा-न वदों शके असें नृपती.-
परि, कामेना मनींची गूढीही समजला स्तुधी रूप ती . ९२
- “बोले, जरि संकोचे न मनोरथ कळविशी, परि समजला.-
गुरुवत्सला! असे तव हितचिंता बहु तुझ्या-परिस मजला. ९३
- ‘असतें मरण कपाळीं, कथितों तदुपाय; फार यश होतें .
परि नाहीं, काय करूं? त्यां दो व्हडांसि मात्र वश, हो, तें . ९४
- चिंतीन त्वदिजैय, ब्राम्ह-मुहूर्ती उठोनि, संतत मी .

१ ससह-अप्रिय-श्रवण-अर्थान्-अप्रियाचे-श्रवण, २ शांति, ३ तरित, ४ तत्-गीर-तुझाची
५-५ मन्-मथन-मासेंमथन, ६ मदनासारिरज्यापुरुवास, ७ दुसऱ्यांस-भक्तभक्त, ८ क्रि
पेस, - ९ पूर्वी, - १० इच्छा, - ११ गुत्ता, - १२ स-धी-उत्कृष्टवुद्विज्याची, - १३ तत्-विजय.

जे, जे, गुरुभक्ति-रसिक, ते न भ्रमले पडोनि संत तैमीं! १५
 “एषं, नृप रुद्र-गुरु-वर साधुनि, शल्यासिही करी नमन.
 तोहि म्हणे, ‘मांग वर-प्रिय करुनि, तुझे करुनी करीन मन’ १६
 “धर्मम्हणे, ‘उद्योगीं जो दिधला तोचि, मद्र-महि-वर, हो,
 सूतात्मज-तेजोवध-वर बहु; तेंपोंचि मद्र महि-वर हो’ १७
 “शल्य म्हणे, ‘बा, धर्मा! हे तों आम्हास काम सामान्य.
 जा; हो, स्वल बल मर्दुनि, विजयें विश्वांत, रामसा, मान्य’ १८
 “ऐसे श्रीघ्न-द्रोण-प्रमुख-गुरु-वर-प्रसाद साधूनी,
 परते धर्म महात्मा.-स्तविला बहु नारदादिसाधूनीं. १९
 “ब्रह्माचैही करिती ज्याच्या बोधा-मृतासि औं कर्ण,
 तो भगवान् कर्णातें भेटोनि म्हणे, ‘मर्दुक्त आंकर्ण. १००
 ‘धर्मा सहाय हो, ये.-धरिति परार्थहि असि-प्रति ज्ञाने.-
 पाळीं-भीष्मामार्गे युद्धकरावें-असि प्रतिज्ञा ते. १
 ‘श्रीघ्न पतनपाये तो आम्हाला हो सहाय, चाल कसा.-
 स्रष्ट प्रार्थ्याचा पर-दमनीं-गमनीं तुरंग चालकेसा.’ २
 “कर्ण म्हणे, ‘विप्रिये तिल-मात्र घडो या स्रयोधनाचें न.
 कृष्णा, दारोदारीं-नटसा-कां मी स्रयोध नाचें न? ३
 ‘त्यजिलें स्रयोधनार्थ स्त्री-प्राण-धनासह स्व-धौमहि म्यां:-

१ अंधकारांत, २ अर्ही मद्रदारापतिशल्य, ३ कर्ण, ४ कल्याण, ५ पृथ्वीवर, ६ होतो, ७
 पररहरावात्सारिखा, ८ रूपलादि सुरवा तथा कर्तांजसें सुरवाकारिनात् तसें शब्द ऐकतां
 कर्ण आकरितांत, परंतु हे लाक्षणिक रीत्या, ९ मद्र-उक्त-माझे बोलणें, १० पैक, ११ त
 ज्ञान, १२ चालणारा, १३ अहित, १४ उत्तमयोद्धा, १५ गृह.

या कर्माभ्या पावे, न स्वाहा, तसिच न स्वाधा महिम्या ५

“कर्ण न मिळतां परेते, ज्याच्या नामें तरे अजाभिळ, तो-
साधुमुखें-साधु'मूणुनि- घेणारा तोचि या अजो मिळतो .

“त्यां दोंकरकांत उभा धर्मात्मा धर्मराज राहोनी,
उजवा बाहु उभारुनि, उच्च चदे, कौरवांसि पाहोनी . ६

‘न वरा असाधु नृप. कां पडतां, राहुनि तयासमीप, दैरीं?
खल-संग त्यागुनि जो येइल, घेइन तयास मी पदरीं’ ७

“भेटे युयुत्सु धर्मा, त्यजुनि ज्येष्ठा, कृतोनया भ्रात्याः-
जैसा साधु बिभीषण रघु-कुल-तिलका महा दयौम्ना त्या . ८

“धर्म म्हणे, ‘बा! तूंतो बंधु, करूं नेणसीच अन्याया;
परि म्हणतो या समर्थीं येतां आरास्करांहि अन्यां, ‘या’ ९

‘उरसील तूंचि, साधो! इतर सकल दुष्ट भस्म होतील .
हस्त तुझाचि तिलोदक त्या ताताच्या मुरवांत ओतील’ १०

“वेश्यात्मजागमन हें, - जेविं अवसंराप्तयुक्त तोकें वच, -
सीकारुनि, गुणज्ञ प्रभु घे, स्वरथीं चदोनि, तो कवच . ११

“ज्याला न्याय म्हणे-‘हूं’, कारुण्य म्हणे-‘धरूं नको दंड’, -
तो श्रीमदजोतारी स्वरथीं बसतां धरून कोदंड . १२

“चढले रथीं भुजांतै फाते भीमादि सर्व थापडुनी;

१ वेद-प्रणीतविधिविशीष, - २ फिरे, - ३ जन्मराहिता, - ४ रावळ्यांत, प्रीतींत, - ५ कृत-अन-
य-केलाआहेअन्यायज्याणें, - ६ दया-अन्न-दयारूपमेघास, - ७ अथराथांसि, - ८ वेश्या-
आत्मज-भागवत-युयुत्सुचें येणें, - ९ अवसर-भास-युक्तप्राप्तवेकासयुक्तअसें, - १० दाल
कांचेंवचन, - ११ श्रीमत्-अज्ञान-अरि-धर्मराज, - १२ धनराष्ट्राचावेश्येचापुत्र.

धरिखानि रणोक्ताह, यजुनि मरण-भीति सर्वया, पट्टेनीं. १३
 पाहुान अजातरिपुची तादृक् गुरु-चरण-भक्ति, महिचरले
 अद्रिवंस् लेखंबरांहनि बहु कठिनहि यवन-वीर महिचरले! १४

अध्याय २

प्रथमदिनयुद्ध.

- “भीष्म पुढें करुनि, उठे प्रथम सयोधन करावया कदन; १
 भीम पुढें करुनि, उठे धर्म प्रप्तु-जोसुकीर्तिचें सदन. १
- “लीलेनें-हिडिभांचा न मदअवस्थापिता महात, रणीं,—
 नदिसोदेचि जनांतव लेश अवस्था पिता-मर्हातरणी. २
- “भीमाचा सिंह-ध्वनि करि बल-धैर्या अपाय, देवा, जी.—
 लक्षांत एकहि पुढें, यत्न शतेंही, न पाय दे वांजी. ३
- “भीमाच्या सिंह-रवं हगले, मुतले, समस्त गज, वाजी.—
 स्रणाति, न अस्मंदसूंहीं याकरवीं अंतकैसि यजवै, जी. ४
- “भीमाचा सिंह-ध्वनि कोणासहि आयकों न दे वाघें.—
 सोडुनि समाधि, मस्तक डोलविलें, आयकोन, देवाघें! ५
- “शल्य-युधिष्ठिर-भीष्मा-जुन-भीम-सयोधनादि हे तुमुलें
 युद्धें करिते झाले.— स्व-पर-विनाशीं तुमींच हेतु मुलें! ६

१ रण-उक्ताह, -२ श्रेष्ठीनीं, -३ तैसी, -४ सर्पश्रेष्ठ, -५ देवश्रेष्ठ, -६ युद्ध, -७ हिडिजे शब्दतेच रण
 मज त्यांचा, -८ महासूर्य, -९ पोडा, -१० अस्मत्-अस्म-आमच्यापार्णाहीं, -११ यमास, -
 १२ आराधना-यज्ञकरवा, -१३ देव-आद्य-महादेव, -१४ वेववारा

- “सहदेव दुर्भुरवासीं, गुरु-पुत्रासीं करी रण शिरवंडी;
 राक्षस-अलंबुष, घटो-कूच-भिडले बहु-जसे अहि शिरवंडी. ७
- “दुःशासन नकुळासीं, धृष्टद्युम्नासवं भिडे द्रोण;
 सात्यकिसीं कृतवर्मा; इंद्रे वणीलि तीं किती, कोण? ८
- “युद्धं जिकडे तिकडे.-शोणित-गंधें समस्त भट श्रुलले
 स्वपरैक्षतजोक्षित ते-जंविं वसंतीं पलाश-तरु फुलले ! ९
- “येउनि वराप्सरा अव-लोकी राजेन्य-संगरा ज्या जी
 ती तदितर वांछीना-जंविं सती अन्य-संग, राज्याजी ! १०
- “वर्णित होत्या आधीं वीरांच्या रुद्ध सरवधू लीला;-
 निंदाव्या, परि निंदित नकृत्या त्या रुद्ध सरव-धूलीला. ११
- “बहु साधुहि साधूतें वधिते झाले-जसे रवळ रवळातें.
 जें तद्रक्त वहातचि होते-वर्षांबुसें-रवळरवळां तें ! १२
- “भांडोनि भागला बहु भगवान् भार्गवहि करुनि पण ज्यासीं,
 संगर करिता झाला अभिमन्युकुमार त्या स्वपणज्यासीं. १३
- “प्रीष्णशर-हंतविराट-शितिप-सूत-श्वेत, करुनि समर, मरे.
 चदले सार्षि त्यातें, ‘बा चिरै नौकीं महेंद्र समर, मरे ! १४
- “सिंहें गजसा-प्रीष्णें वधितांचि श्वेत-धर्म-सेनांनीं,-
 निज शिविरांच्या आश्रय केला बहु-पीत-भग्न-सेनांनीं. १५

१ सर्प, - २ मयूर - ३ स्व-पर - क्षतज - उक्षित - आपल्या आणिशूच्या क्षतपासून उचलून झाले जें रक्त तेषें करुनि भिजलेले, - ४ अप्सरा श्रेष्ठ, ५ राज्यांच्या युद्धारू, - ६ देगांग ना, - ७ रुद्ध-स- ८ धृष्टि-सोधिला आहे उत्तम धर्मी ज्या धूलीनें तीला, - ९ वर्ष-अंबु-वृष्टीद-कासारवे, - १० प्रीष्णाचारारे ताडित प्रसाविराट भूपान्नासूत श्वेत नामा, - ११ सर-ऋषि-दे वऋषि, - १२ चिरकाल, - १३ स्वर्गी, - १४ सेनापति, - १५ सेन्याची तळभूमी :-

अध्याय ३

द्वितीयदिनसुद्ध

“परिभव-खिन्न युधिष्ठिर रात्रौ प्रभुलाम्हणे, अगा अजिता!
 ऐसें कळते, तरि हा जपता, तपता, तपोवनीं यजिता . १
 ‘अतिदुःसह उप्राचें तेज सकल-दुःसहींहि मदनीं, कीं
 रासीं भीष्मांचें:- या जिंकाया काय शक्ति मर्दनीकां? २
 ‘झटता तुझा सरवा तरि होतें हित, परि न हा मनावरि ये-
 पतिसेहि अकर्णधार- प्रहिता उतरूं नदी न नाच रिघे . ३
 ‘वस्तें भीमें एकें काय करावें? न अंग रारवावें?—
 भगवति गदे! नर्मस्ते .—खां कितिकां, करुनि संगरा, खावें! ४
 ‘शक्रादि देव असते, तरि त्यासहि दावितोचि हात रणीं.
 मत्तेज यापुढें किति? कीं मी खद्योत, भीष्म हा तरणी! ५
 ‘कळलें राज्य-सरव; पुरे. दे आज्ञा-दान—हा तपो रानीं.
 थोरांनीं जोडावे तप- आज्ञादा, न हात पोरांनीं. ६
 ‘मजकरितां भ्रात्यांनीं वरिळी, जोडूनि हात, पामरता!
 श्रमते न हे जरि बना- माजि, न जोडूनि हा तपो मरता? ७
 ‘शकुनीशीं घृतांत प्रागल्भ्य तसें तशा फळीं फळलें.—
 संप्रति पितामहासीं करितां रण, काय फल नसे कळलें? ८
 ‘हाले स्रयोधनाला भीष्म, द्रोण, प्रसन्न सरतेरुसे.

१ यज्ञ करणारि, २ फार असस्त, ३ महादेवाचें, ४ मत्-अनीक-माझ्यासेनेंत, ५ धन्यासहि, ६ स्र
 काण्यारवेरीज सोडलेली, ७ नोका, ८ नमःने-तुजकारणेंनमस्कारअसो, ९ मत्-तेज, -
 १० राजबा, - ११ तंभाष, - १२ मं दाराक्षिणं च अमर वृक्षासारररं.
 * श्रमते न हे जरि बना माजि, न जोडूनि हात मरता?—असाही एकपाठ आहे.

व्यर्थ अस्मैगा पतिसीं, स्मैगेचें आववूनि सरत, रुसे. ९
 'वांचो हें बल भीष्मा- करवीं; कैवि कौण मारविल याला ?
 नेला गुरु-मर्द श्रेणीं— भैगवंतें जेविं मारें विलयाला. १०
 "गोविंद म्हणे, 'प्रभुजी! कां, जी, श्रमतां शिरोनि शोकांत ?
 होकां तसा पराक्रम- विरच्यात द्रोण, भीष्म, लोकांत. ११
 'बुडती व्यसनीं थोरहि, होतां दुष्टां जनां पळ सहाय.—
 केवळ न बंधु,— म्हणती, पाहुनि समरीं स्वळां, पळस-हाय। १२
 'लोक-त्रयांत निरुपम तुमचें भीमादि बंधु हे चवथे;
 इच्छिति भवत्यसाद दुपद-विराटादि शूष ही अवथे. १३
 'जाणतसां द्रोणाला दृष्टद्युम्नारव्य दिव्य ओखद, हो.
 भीष्मादि शिरवंडी.— हें, दुंन, अगदीं दूय तुम्हासितोखद हो. १४
 'चेचुनि सर्वंस्वातें, युष्माद्वियहित करीन बहुधा मी.—
 समरीं कसं चुकावें, तुमच्या भोगूनि भोग बहु थोमीं? १५
 'तुमच्या पुण्य-गुणाचा न शतांशहि त्या सयोधन-वरींकीं.
 कां. ज्यालां, जी? विजय- श्रीचा संकृती सयोध नवरा कीं? १६
 'भीम, विराट, सपुत्र दुपद, सिताशवा अशिमन्यु, सहदेव,
 यांसि रणीं दृष्ट-प्रद होतिल शतपूर्वमन्युसह देव. १७
 'आज्ञापावे आपण भीष्म-द्रोणांतक स्वयें, देवा.

१ कुत्सास्त्री, - २ संदरस्त्रीचें, - ३ ज्ञाता, - ४ परशुरामाचागर्व, - ५ महादेवानें, -
 ६ मदन, - ७ होईनाकां, - ८ सकटीं, - ९ दृष्टाविरोध, - १० त्वरित, - ११ औषधयु-
 ग्म, - १२ तोषद, - १३ खर्चून, - १४ तुमचें, - १५ गृहीं, - १६ बराक नीच, - १७ पु-
 ण्यवान, - १८ पाठ देणारे, - १९ इंद्रासहवर्तमान, - २० भीष्मद्रोणासमारणारे, शिरवंडी, दृष्टपुष-

हे, वासैवा हि जिंकुनि, करितिल तुमची रणांगणीं सेवा. १८

“धर्म म्हणे, श्यालक हो, प्रसवाचे सद्यशोर्थ स्तुत ताते; १९

ससुत्रेंहि करावें, जेणें होईल कीर्ति स्तुतेता, तें. १९

‘धृष्टद्युम्ना! माझा तूं, कीं तो स्कंद देव-सेनानी.—

पावावा जय अस्मत् सेनांनीं, जेविं देव-सेनांनीं. २०

‘बा! तूं द्रोणांतक हो; भीष्मांतक हो त्वदेयज, शिरवंडी;—

मधु-नाशक जेविं हरि; स्मरुनाशक जेविं देव, शाशिरवंडी.’

“ते बोलिले जसें तूं इच्छिसि, होईल तसेंचि, राया, तें.—

बहु हर्षसील विजयें— वृद्ध जसा ओरेंसें चिराच्यातें.’ २१

“रचिला दुसरे दिवसीं ब्यूह, क्रींचारुणारय, धर्मानें;

गरुड-ब्यूह श्रीमत्- भीष्मानें— परमशुद्धकर्मानें. २२

“तें भीष्माऽर्जुन-शुद्ध स्तविलें स्तुतसिद्धवर-समूहानीं.—

केल्या अर्सकृत् रविरुचि हानि, न केवळ निहींचमू-हानी! २४

“तच्छर-पटलें बहुदा लोपे, प्रकटे, समस्त भानु;—घडी

उघडी पहावयास्तव;—जाणो लज्जेस्तव स्वभ्रा तुघडी. २५

“वृद्ध, तरुण—भीष्माऽर्जुन;—परि न रणीं न्यून, अधिक, ते गमले

सम लेखेंवर्षि तयातें जाणुनि, तद्भुज-पराक्रमीं रमले. २६

“भीष्म, स्तनांतरीं, श्री शौरि-शरीरीं शिताग्र शर हांणी;

झाणी क्षत्रैजें; कोपें आणी, तें, पार्थ-लोचनीं पाणी. २७

१ इंद्रास, २ अतिबिस्तृता, ३ तुसाचडीलबंधु, ४ राक्षसाविशेष, ५ स्वजातीयस्त्रीशीं विवाहकरु

न तीचे ठायीं जो पुत्र झालातो, ६ फार दिवसांनीं आलेला, ७ क्रींचा रूपनावाचा,

८ पुनः पुनः, ९ आपलें तैज, १० लेख-ऋषि-देव-ऋषि, ११ तीक्ष्णअभेयजांचीं—

१२ स्ते, १३ महादेव, १४ पदानन.

“नारायण अजित जसा, अजित तसाचि त्रिविष्टपीं नर तो.-
रसनेसि म्हणेल कवण सकवि-तदुत्कर्ष-वर्णनीं नरतो? २८

“तात तुझा तेजस्वी मृत्युंजयसाचि होय अजित रणीं.-
संबोधन प्रसंगीं, यासि म्हणेलचि सभेंत-अजि-तरणी. २९

“जे सोडिति शस्त्र, म्हणे प्रेक्षककरु नर-मदांसि-संपा-तें.-
कंपातें भीष्मारजुन देती अर्च्येसि शस्त्र-संपातें. ३०

“प्रेक्षकजनांत एकहि एकाचेंही लवेचि ना पातें!
प्राण हरहि, समेनोहर! कोणा वदवेल युद्ध, बापा, तें? ३१

“घृष्टघुम्न द्रोण- प्राण हराया प्रयत्न मात्र करी,
परि तो परिभव पावे.- होय कसा सिंह-विजय-पात्र कैरी? ३२

“झाला विरय, परि न तो भ्याला कांहीं तशाहि उर्वरितें;
गुरु-शर-दृष्टि निवारित होता चर्मचि मात्र, उर्वरितें. ३३

“वारी नियंतिच! चारिल कुरु-गुरुच्या काय सार्थका दल?-
हेचि तुम्ही साधु रसिक या दुग्धांतील साय कादाल. ३४

“ते प्रीमसेन, सोडुनि गुरुवरि शर सात, सोडवी, राया.
जाणो ते सप्तर्षी म्हणती-यशरक्ष; सोड वीरा या. ३५

“इतुक्पांत, रुद्र आले-द्रुपद, विराटहि-करावया समरा;
त्यांप्रति जाय म्हणाया जाणो-सार्थक करावयास मरा. ३६

“दुर्मद काळ्यासि जसा लंघाया विश्वनायका लिंगा-

१ स्वर्गी, - २ महादेवासारिखा, - ३ पाहणारे, - ४ पृथ्वीस, - ५ संदर-मन हरणकरणा
रें, - ६ गज, - ७ महाअरीतें, - ८ दालीनें, - ९ राहिलेल्या, - १० दैचच, - ११ बाणा
स, - १२ वाईरगावें, - १३ जिहेंस.

- प्रेरी भीमासि तसा लंघाया भरत-राय कालिंगा . ३७
- “कालिंग-मथन करितां, सकळांसहि भीम रुद्रसा गमला .
श्रमला न लक्ष-मयनीं कथवे बहु युद्ध विस्तरेन मला. ३८
- “शिरतां कालिंग-कटकीं, धरुनि करीं तो महा-भुज गदेतें,
देता झाला भय, जें भिके-कुळाला महा-भुजग दे, तें . ३९
- “धृष्टयुम्न तयाला धांवुनि झाला सहाय, सहसेन ;—
चित्तांत म्हणे, ‘रुद्रचि हा. या प्रभुला कधींहि न हसेन.’ ४०
- “स्वरथीं बाहूनि म्हणे, ‘मिले कालिंग सर्व, बा, हेरे .—
या मांस-कर्दमाच्या जावें आम्ही निघोनि बाहेर.’ ४१
- “सायकिक, भेदुनि, शतदां जय! जय!—ऐसें सरखें वदेत्यातें.
आपण निवोनि, निववी पुष्कळ त्याही सरखें वदेत्यातें. ४२
- “मग मथिले द्रोणीचे द्रुपद-सुते, करुनि आहोवा, बाजी ;
त्यासि स्वरथीं घेउनि, शल्य म्हणे, ‘हा न राहवावा, जी.’ ४३
- “मारामार करिति मग रूप, शल्य, द्रोणि, हे तिघे त्यातें.—
विपिनीं वृक एकातें जेवि स्ववधार्थ हेति-घेत्यातें. ४४
- “करितो भवि-तापत्रय वारुनि जनि जेवि—कंजनाभाचा
करि तेविं, पार्षत-रिपु-त्रय वारुनि, लोकरंजना भाचा. ४५
- “त्या अभिमन्युवरि उठे लक्ष्मण, नंदन सयोधनाचा, हो .
सर अप्सरांसि वदले, ‘दोषेही हे सयोध! नाचा, हो.’ ४६

१ दुर्योधन, - २ बंडुककुळास, - ३ पहा, ४ विसलान्या, ५ युद्धास, - ६ पोडे, ७ लांड
गे, - ८ तलवार, - ९ रुष्णाचा, - १० अतिआनंद, - ११ अरण्यांत.

“धैःसाधु!साधु!-मूणउनि, खंडुनि त्या जिष्णु-सूनु-चापातें,
 वदले कौरव, आतां होतो हत जिष्णु, -सूनुच्या पातें. ४७
 “सज्ज करुनि इतर धनु, भ्राताही कोपला-परोवासा.
 शोकीं बुडवूं पाहे स्वार्वासाः-पर जसा परावोसा. ४८
 “जेणें कुरवाळावें, लागे भ्रात्यासि तो विदाराया!
 सांगो काय तुज तुझ्या पौत्रांचें युद्ध, कोविदाराया! ४९
 “बंधूसि बंधु पाहे माराया- लावकासि लावकसा.
 लाविसि परा सरूत तरि, बोल, नृपा, आपणासि लाव कसा. ५०
 “अन्योन्यासि विदारिति ते-स्वरतर-नैवरसिंह-शावकसे.
 लावकसे न म्हणावे;- तेजःसंपन्न मूर्त-पार्वकसे. ५१
 “होय सहाय स्रयोधन- राय, स्वबळासमेत, तनयाला.-
 स्वयुगीं कलि कालजसा, पुत्रस्नेहें करुनि, अनयाला. ५२
 “होय सहाय हरि जसा स्वसमर्था तो स्व नाम मंत्रास,-
 पार्थ स्रतासि तसा,-ज्या कोणापासुनि नसेचि संत्रास. ५३
 “देल्यांत प्रह्लादचि गावाः इतर न सरूप गावे, गा.-
 भीष्म कुस्त तसा-हर होय पर-चमू-सरापेंगा-वेगा. ५४
 “मानवली न सरुलता, ‘दुर्गाहि, विजय धनुष्य-वल्लीला;
 दिसतो मनुष्यसा जरि, तरि हि न याची मनुष्यवल्लीला. ५५

१ पुत्राच्या, - २ पतनें करून, - ३ परकी यासारखा, - ४ आपल्या घरास, -

५ परकीयाच्या - शत्रूच्या घरास, - ६ ज्ञात्या, - ७ पक्षिविशेष, - ८ अग्नीसा
 रिरवे, - ९ मद्य प्राशन करणारे- दैत्य, - १० गंगेच्या ओघास - वेगास, - ११ म

नुष्यवत्- लीला, -

‡ एकदाही, *अतितीक्ष्णनखेंज्याचींअसेसिंहबालक.

“शतकोटि प्रति योजी जो मेरु-प्रभृति-शिखरि-तापार्थ,
 शतकोटिगुणें तदधिक गमला, शर-निकर विरवरितां, पार्थ. ५६
 “अभिमुख झाले होते जे जे, ते पावलेचि पैर मरण.—
 श्रीराम-राक्षसांचा तो, कीं हा एक होय परम रण! ५७
 “सूं सणणण सणणणणण—वाजिति शर-निकर काय-हानिकर
 वदले सर, मुनि, करितो नररूपें रुद्र काय हा निकर!” ५८
 “शरधी-जलधी फुटले; कीं देवें पाश एकदां तुटले.—
 ते कालव्याल करटि घोटैक-भट-भेक रवावया सुटले! ५९
 “कवि, योजुनि उपमा गज- हर- नर-शर-ततिस बाहुदळ, लाजो.
 अनुल बल न कां, गरगल- कलहीं हि न विजयि बाहु दळला जो? ६०
 “देवास्त्राऽहव न बहु त्या कौरव-पांडवाऽहबाहून;
 शोणित नदींत गेले- सभट- रथ, द्वैरद, वाहं, वाहून! ६१
 “त्वत्तात, स्मित करुनि, द्रोणासि म्हणे; धनुष्य उतरा, हो.
 शिविरासि चला-फिरवा दुर्योधन-वत्स पांडुसक्त राहो. ६२
 ‘मेत्या फार; पळाल्या;—उरल्या दिसतात विप्रभा सेना.—
 निकडे पुरे म्हणेसा नर-जैधिं केलींत विप्र-भासेना. ६३
 ‘केला अरि-जन विजयें—जैसा तो काम अछवि मवौनें.—
 बहुया समर्चिला बहु-जन्म श्रीराम अछवि-विभवानें. ६४
 ‘अस्तासि भानु गेला; जावें आपणहि-काय राहुन, गा?

१ बज्ज, - २ शत्रु, - ३ शरीरनाशकरणात्, - ४ प्रलय, - ५ माते हेच कोणीसमुद्र, - ६ का
 करूपी सर्प, - ७ हस्ती- घोडे- घोडे- एतत्सुप मंडूक, - ८ देव- अस्त्र- आहव- देव
 दैत्यान्-युद्ध, - ९ हस्ती, - १० घोटै, - ११ निकर, - १२ महादेवानें, - १३ स्व-आहे पराक्रम्याचा
 पेशा अर्जुनानें, - १४ उत्तमप्रकारें पूजिला, - १५ कलपुगांत, कड हांत.

रिक्तचि गिळितां हि सकल निर्जरनिलया विकोय राहु नेगा! ६५
 “करिता झाला दुसरे दिवशीं, ऐसें वदोनि, अवैहार, —
 जो सर्वज्ञ सभेच्या कंठींच्या अतुल, विमल नवहार. ६६

अध्याय ४

तृतीयदिनयुद्ध.

“तिसरे दिवशीं, राया, भीमानें अतितरोग्न-कोपानें
 दुर्योधन नृप मूर्छित केला, भेदुनि उरांत रोपानें. १

“सूत म्हणे, ‘भीमाच्या—हरिच्या गजसा—न हा निमो हातें.’
 पळवूनि, करी त्याच्या यत्न शतें शीघ्र हानि मोहोतें. २

“सावध होउनि, राजा भीष्मासि म्हणे, ‘अहो पितामहजी!
 झाली भवत्यतिज्ञा काय, जना दे सध्या पितां मह जी? ३

‘असतां तुम्ही पति, पृथा- पुत्र मथिति या मदीय-एतनेतें—
 नवल, ज्वलदंनलाचें, सर्वस्वें, बल हरूनि घृत नेतें! ४

‘जिकडे वपु, तिकडे मन युक्त न शोभेल अन्यथा नातें.
 पायें अर्नन्य लोटुनि, लावावें काय अन्य थानातें?’ ५

“हांसुनि, पृथुल-जल-जलद-निभ-शभ-नयनें, सलील, फिरवून,
 पाहुनि सूर्योधनांजन, शांतनव वदे, स्वकोप जिरवून. ६

१ शरीररहित, - २ मेरूस, - ३ युद्धसंघाती, - ४ बाणानें, - ५ मरो, - ६ मूर्छित, - ७ उक्ता
 ह, - ८ ज्वलत्-अनल-जळत्या अग्नीचें, - ९ स्वकीय, - १० सूर्योधन- आनन, -
 * फार आहे उदक्यांत अशा मेघासारिखां उत्तमनेत्रें, - ६. आर्द्र, ली लेत्रें.

'राया! भलतेंचि वदसि; पथ्य, हित स्वगुरुचर्च न आइकसी.
 अन्य असोत. वदेल स्वसुताप्रति अहित वचन आइ कसी? ७
 'युद्धीं अजेयं पांडव वज्रधरा सामराहि—असि चाणी
 आम्ही शतदा कथिली; परितुज ती लागलीच असिचाणी.
 'केंसा जिंकावा, हो, करुनि बळें आहवा, युवा जीनें?—
 बा! जिंकिला कधीं तरि जेवनें तरुणें हि वायु वाजेनें? ९
 'मी आजि साग्रजानुज- शक्रसुताचें करीन वारण, गा.—
 बहु हेहि पदभरिहि जरि सारील अर्नव करी नवा रणगा. १०
 "असि करुनियां प्रतिज्ञा, विर्युपदीनंदनें, अति तरितें,
 पांडव-चमू-पतीचें, मथुनि चमू, पाडिलें पतिल रितें. ११
 "वीरां न ओढवे गुण; तूणींच्यां सायकां न कर पावे!—
 भीष्म ग्रीष्म-रविच! मग, तत्तेजे कांय कां न कर पावे? १२
 "दिसतें तेजो-मंडल जेविं जवें फिरवितां अलीतातें,—
 तेविं रथातें फिरवुनि, केले; जवें दाविला भला तातें! १३
 "जिकडे जिकडे पळ्ळी, तिकडे तिकडे महा जेवें तो;—बु!
 बहु 'हाय! हाय!' म्हणति प्राकृत; बुध हंत! हा! अचन तोबा!
 "सर्वंग, सहस्ररूपी देव जसा देखिला गुरु-पद-रतें,—
 भीष्म तसाचि परजनें जें मंगैवर करी, कुरुर्ष-दर तें. १५
 गरुडहि अहीसि न तसा,— न करिकुआलाहि तेविं हरि खपवी,

१ रवज्ञासारिखी, - २ तरुण, - ३ वृद्ध, - ४ पांडवानें, - ५ वेगवान्, - ६ वृद्ध, - ७ रणांत आले
 ल्या तरुणगजास, - ८ गंगा-सुत-भीष्मानें, - ९ भात्यांज्या, - १० शरीरें, - ११ मज्जलित का
 व, - १२ वेग, - १३ वेगवान्, - १४ सर्वत्रगमनज्याचें, - १५ मगवत-दर-रुष्णाचारंग, - १६ भीष्मा
 काराव, - १७ अजिंक्या, - १८ इंधास, - १९ युद्धास.

- दुर्योधनासिजैसा दे भीष्म, हरिस न तेविं हरिरेव पैवी. १६
 “धर्मकटक, खांडव वन;—भीष्म, विजय;—विजय तोचि हरिगमला;—
 शर, दैव; रक्त, ज्वाला;—रूपक याहूनि होय बहु न मला. १७
 “पार्थ म्हणे, ‘श्री कृष्णा! वारावें काय यास कटकांहीं?’
 हूं, —हाक, हाक;—धाक स्वजनांत उरो न, यासकट, कांहीं. १८
 “देव म्हणे, ‘बैस बरा दड;—धर बळकट धनुष्यवल्लीला;—
 रथ भिडवितों रथासीं.—आजि न बरवी मनुष्यवल्लीला.’ १९
 “ऐसें वंदेनि हांकी अजित-प्रेमलकलाजित-रथातें.—
 नसता दासजित प्रभु, करिता सारथ्य कां इतरेंथा तें? २०
 “पडतांचि गांढि, झाले समर-चमत्कार, फार न बदवती!—
 लिहितां सरस्वतीच्या सरतिल शत, कलशांस दृश, नैव दवती! २१
 “छिन्न प्रथम त्यागुनि, जें सज्यकरी नदीज तो धनु, तें
 दुसरोहि खांडिलें, हो, श्रीकृष्णासखें समस्त योधनुतें. २२
 “भीष्म, प्रसन्न होउनि, करि बहु वीभक्त-वर्णना तुंडें:—
 ‘बा! केलें तुळ तुवां सदत्नांबर सुवर्ण नौतुंडें! २३
 ‘वत्सा! भला भला! जय-पद, नारायणसखा नरा, हो, रे!
 कीर्ति-फळीं किमपि उणे, करितां या रण-मरवा, न राहो, रे! २४
 ‘आणूं नकोचि चितीं, वत्सा! होइल दहांत कुत्सा—हें;—
 जैविं त्रिजगद्गुरुसीं, तेविं करीं शक्य युद्ध उत्साहें. २५

१ इंद्रास, -२ आनंद, हर्ष, -३ वज्र, -४ वणवा, -५ अजय्य, -६ नूतन, -७ भीष्म, -
 ८ सर्व योधांनीं स्तुत, -९ मुखें, -१० नाहनें, -११ महादेवाशीं, -१२ अ-
 न्यथा, - १३ घटासारख्या, - १४ अर्जुन.

“तैसें वदोनि, हासनि, स्रनि पुण गुण तिसरियासि तो चदवी,-
स्वमुरवें सरहस्य जया राम धनुर्वेद आदरें पदवी. २६

“पार्थरथीं तो खरंतर शर, निज-धर्मींच दृष्टि दे, वर्षे;—
मुनि पुसति—‘त्या नगींची ती, कीं बहु हींच दृष्टि, देवर्षे?’ २७

“वाटे, तुमच्या उरविले कृष्णाचे जीव न स्थैविर तात.—
दिसले शरांत ते—नग कल्यांबुधि-जीवनस्थ—विरतात! २८

“शांतनव सिंह गमला! पळतां नररथहि, तो पळ ससाच!
ससरव प्रभुहि वसंतीं बहु फुलला होय हा पळस साच! २९

“जों जों हाणी खर शर तो रिपु यवैस-दव तारकोपाया,
तों तों लागे, हळु हळु, कमळाधव-सदयतार-कोपाया. ३०

“मृदु पार्थ, उग्र केवळ भीष्म-विजयवीर्यमत्त-पाहून,
देव म्हणे, ‘शेनेया! याचें तप फार मत्तपाहून! ३१

‘किति हा?—करीं स्रदर्शन धरि तों! भीतील सर्व कां मग या?
साक्षाद्द्विष्णुपदाहुनि पूर्ण करिल काय सर्व काम गया? ३२

‘आइकिला दुयोधन-समरवळ रे, यादवा? नळाला जों
तापद, तो कलि तुच्छ! क्षणभानल या दवानला लाजो! ३३

‘सकुळा गजा बहु बरें म्हणवितसे हा सरोपम-दवस्था—
करितो कसी, पहा, हे, हाणुनि ममीं सरोप, मदवस्था. ३४

‘मारिण भीष्म, द्रोण, प्रथम; मग वधीन खळ शत रणीं.

१ गोवर्धनपर्वतावर जीर्द्वानें दृष्टिकेली होती ती, - २ रुद्र, - ३ मलयकालच्या सागरोंदकां
तील, - ४ पळणारा, - ५ शत्रु रूपतृणाचा दवाग्नि ६ तारणाचा उपाय-कृष्णास
७ हे सात्यके, - ८ विद्युलताग्नि, - ९ देवासारखा-अर्जुन १० वणव्यांतील

* ‘धरि तों’ धरितों पर्यंत; - परंतु कित्येकांचें असें म्हणणें आहे कीं, ‘धरितों’
हा केवळ ‘धर’ धातूचा प्रथमपुरुषीं वर्तमानांनीं प्रयोग आहे. —

मूढें धरिले माझ्या हे-जैसे सिंधुच्या कळश-तरणीं! ३५

‘गुरुपूरीं जेवें गजी स्वात्त्रोपत्य, नतसी अजा तारी. —

मर्दुनि ससहाय रवळ, स्वपदीं बसवीन मी अर्जातारी.’ ३६

“जो मातृस्नेहाचा चित्तीं स्नेहें निजे विसर घाली,

तो श्रीश्यावरि कोपे—स्वमधुहेराउपर जेवें सरघाली. ३७

“ऐसें वदोनि केलीं नयनें जैसीं नवीन कोकूनदे. —

देवें कांपविलें बहु गर्जोनि—जसे तटस्थ लोक नेदें. ३८

“चक्र करीं धरुनि, रथा- रवालीं तांकुनि उडीस, जंव घांवे,

वाटे—त्या सिंहानें सर्वाहि श्रीश्यादि ते गज वधावे. ३९

“भारें लवे प्रतिपदीं भू; शेष धरूं शके न लवलीला;

श्रीश्याच्या मात्र मनीं ती प्रभुची देन श्रीति-लैव लीला. ४०

“कोपें जें विश्वंभार, संभार उल्लोत प्रमि-कंपादी; —

गडबडले सर मुनि; तें अर्जुन-सन्धित्र-कार्य संपादी. ४१

“धाउनि चलें धरि, परि ओढुनि ने त्यासि देव-ओढकसा. —

जूणो म्हणे—भुजबळें, पाहों, जरि ओढतांसि, ओढ कसा? ४२

“कर जोडुनि श्रीश्या म्हणे, “येतां मारावयासि? या, हो, या.

हा सत्यसंधकेला; मुक्तहि; साधूसि गावया होया. ४३

“केला उष्मा सितारवें, चरणीं घालुनि मिठी, पदीं दशैमीं. —

प्रभु तत्व असें कळवी कीं, प्रेमबळें चि पदनता बश मी. ४४

१ महापूरान्त, २ आपल्यासहितबालकास, ३ बकरी, ४ धर्म, ५ आपलें मधुह
रणकरणाचावर, ६ मधुमक्षिका, ७ रक्तकमलें, ८ किनाऱ्यावरील, ९ नदीनें
१० लखलेलीला, ११ केरा, १२ दुश्चिन्हें, १३ ओढणाऱ्यासागिरवा, १४ सत्यप्रतिज्ञाज्याची, —
१५ ओव्या, १६ दाहव्या.

“पाय धरुनि पार्थ मूणे, ‘त्यागुनि धनकार्य, जीप्रति ज्ञाते
 बहु जपले, तद्गुरुनीं त्यागाची काय, जी, प्रतिज्ञा ते? ४५
 ‘या दासाकरवींच, क्षिप्र, तुम्ही या यशास करवाल.—
 नरवहि नको ज्या कार्या, त्या कादावा कशास करवाल? ४६
 ‘सारथ्य काय थोडे? हें याकरवींच कार्य करवा, हो.
 न नदीजवरीं, माझ्या सूर्य स्पर्शींच आर्य करवाहो. ४७
 “चक्र, क्रोध त्यागुनि, रश्मि धरा नीट; चालवा वाजी.—
 बहु हेंचि.—बोल माझा हा, न धरुनि वीट, चालवावा, जी. ४८
 “यापरि हित, मित्र पथा— पुत्रोक्त अमान्य कां करील हरी?
 सन्निवोक्ति करी जें, अमृत-नदाची नतें करी लहरी. ४९
 “परते परम-पुरुष; मग, मित्र-रथीं वाजवी दरा. राहो
 कौरव-भट-प्रीति-कथन.— होय सरांतहि महा दरारा, हो. ५०
 “कोपोनि कौरवां वरि, सर्वांचा मद रणांत उतराया,
 तरित महेंद्रास्त्रातें योजी, हो जी, महेंद्रसूत, राया. ५१
 “बहु काय वदों, राया! तिसऱ्या दिवसाचिया चरम-यामीं,
 भूमितळा मांसमया, देवत होतों नभा शरमया मी! ५२
 “त्या अस्त्रें सप्तशत द्विप वधिले; दशासहस्र रथ मथिले.”
 ऐसे या युद्धींचे फार चमत्कार संजयें कथिले. ५३

अध्याय ५
चतुर्थदिनयुद्ध

“चवथे दिनीं, नदीचा सत पार्थरथस्थ विश्वघटकाते
गांठी, आराधाया रण-यज्ञे, करुनि सिद्ध कटकाते” १
“तो, अभिमन्यु ज्येष्ठ- श्रेष्ठांही विद्ध करि, - लहान पण ;
सुर म्हणति, कां जगत्रय जिंकुनियां, सिद्ध करिल हानपण? २
“घारी, सर्वांत पुढें होउनि, तुमचा पिताचि पणतूतें.—
जाणो म्हणे- करिसि बहु कौतुक; लागेल दृष्टि पण तूतें ३
“भीष्म म्हणे, नर दौवा.- तेवें म्हणे पार्थ शांतनव दौवा.—
अन्यत्र शांत तो; परि कांणी हि रणांत शांत न वदावा. ४
“घाली तो पार्थासीं गांठि, रणीं, सर्व शस्त्र विद्धरसा
किति तसेना कपें कोंपित करि सर्व शस्त्रविद्ध रसा! ५
“विजयाधिक भीष्माचा, परिहरितो सायकां, कडांरथा तो
सूक्ष्मा हि रधिकराहुनि बहुत तमा काय कांकडा खातो! ६
“कितिक म्हणति, दावावी प्रलयनदाच्या पुढें किति नदें भा?
न नदीज हरिसरवासम! मेरूच्चहि भास्करासम न टेंभा! ७
“गंगेसि, एथेसि, किति स्तविती, जे जाणती बुधन्याया;
किति संत बोलिले कीं— दोषीहि त्रिभुवनीं स्रुधन्या या! ८
“हें युद्ध होत असतां, - दितिदनुं तनुजांसवें जसा बलैहा—

१ परंतु, तथापि, - २ दाखवा, - ३ सर्व-शस्त्रवित्त-हर-सर्वशस्त्रें जाणणाऱ्या शि
वासारिरवा, - ४ शस्त्रांही भेदलेली, - ५ पृथ्वी, - ६ कडाका, आवेश, - ७ शंका
रास, - ८ तेज, - ९ शिरवर, - १० दैत्यदानवांशीं. - ११ बरुहन् इंद्र

खल-हानिकर सभद्रा-सूत करि शल्यादिकांसर्वे कलहा . १
 “द्रोणात्मजादिकांसहि सौभद्र, रणांगणांत, आटेना .—
 वाटे- नौगांमध्ये हरि-शिशु, ज्या तिळहि धाक वाटेना . १०
 “सरहस्य, अर्जुनासम, सर्व धनुर्वेद पाठ वीरा ज्या,
 त्यावरि दुर्योधन बल पंचविससहस्र पाववी, राजा . ११
 “वापेंचि, बहु न देती पितृ-मातुलसम-बला रिपु त्रास;
 तदपि स्नेहें धांवे रक्षाया तो खलौरि पुत्रास . १२
 “ते वीदिले चमूनीं-जेविं, मदे, केसरी गजघटांनीं!—
 कीं, पूर्वपश्चिमां बुधि, शोषाया, वेषिले बहु घटांनीं! १३
 “धृष्टद्युम्न प्रेक्षनि तें, धांवे घेउनि स्वसेनेतें.
 निस्तेज करी अरिबल, जें केलें शापुनी स्वसेनें, तें . १४
 “केलीं रूप-रुतवर्म-प्रमुरय-बले पार्षते पराभूतें.—
 तीं त्या पाहूं न शक्ति-जेविं नृहरि-मंत्रजप-परा भूतें . १५
 “शल्यसूत, महारथ, मग वधिला द्रुपदात्मजें-महातेजा .
 स्मरले सर देवीहत-महिषास-गदाहता पहाते ज्या.” १६
 वृद्ध म्हणे, “रे, संजय! मज न परोत्कर्ष परिसवे.—चावे
 कर्णा अहिंसा.—हाहा! मद्रव बहु त्यांहिपरिस वैचावे! १७
 “मत्सूत-जय-वांछेला सूमत-जसा कांत-संग रामेला.—
 आम्हाकडील जो भेट, म्हणसी तो, करुनि संगरीं, मेला. १८

१ राजांमध्ये, - २ खल-अरि-अर्जुन, - ३ बहिष्णितें, - ४ पराभव पाववीं-
 ऐशीं, - ५ तत्परास, - ६ पर-उत्कर्ष, - ७ संपावे, - ८ स्त्रीस, - ९ योद्धा-
 १० युद्धास, - + गुत्यासह .

“न सूचे उपाय; जी जी मज्जन-रण-यज्ञ-दक्ष-तो रवचला.
 अन्योन्य मदसू म्हाणती, जावे; -जाण्यांत लक्ष तोरेच, चर्ला. १९
 “सहज स्वहित बहु घडे कृष्णा; लव हि न मला उपाय-शते.
 जें अमृतरसा येतें, चंडल, बा, काय, गा, तुपा यश ते ? २०
 “मत्प्रत्ययासि आलें विदुर कवि भविष्य कथित होता तें.
 पुत्रहितार्थ करावा जी, कैला म्यां न यत्न तो-तातें.” २१
 संजय म्हणे; “खळाच्या परिणामी उक्ति बहु असारा ज्या,
 त्यांसि न भुलतासि, तुझा कां होता घात हा असा राजा? २२
 “शोकाग्नि दूर आहे; निर्गता आलासि, बा, परिसरा या.
 येहांचि व्याकुळ कां? स्व-पर-जन-क्षय-कथा परिस, राया. २३
 “पार्षत्त समरीं वदला शल्या “धृत्-पुत्र-नोश!”-कोपाया;
 मग ते करिते झाले अन्योन्य-प्राण-नाश-कोपाया. २४
 “होतें बहु; परि रक्षी सत्वर अभिमन्यु पार्षता, राया. —
 राम-यशोग्रंथ-शतीं, क्षम जीवां जेविं आर्ष ताराया. २५
 “मद्रपतीसीं भिडतां, अद्रुत सामर्थ्य कंज-नाभाचा
 करिता झाला युद्ध प्रेक्षक-जन-चित्त-रंजना भाचा. २६
 “शल्याचे कैवारी, भ्राते दुयेधिनादि, दश होते,
 त्यांचरि उवतां, गमला स्रुबुभुक्ष व्याघ्र प्रीम, शश हो ते!
 “भीमापुटें गजाऽयुत केले, टाळावया स्वघातातें;

१ मद्र - असू - माझेप्राण, - २ तोष, आनंद, - ३ युक्ता, - ४ नदी, पर्वत इत्यादिकां
 च्या जवळची भूमि, - ५ हे पुत्रनाशधारण करणाऱ्या, - ६ परस्वरांच्या प्राणाना
 शाच्या उपायास, - ७ ऋषिप्रणीत, - ८ पाहाणारे, - ९ अतिरूपित.

गमलें-यूथ हरिपुटें पाठविलें यूथैपेंचि, ताता, तें! २८
 “जाय लयासि गजायुत, तें ज्याचें तो हि मागध, रणीं, हो.-
 जो भीम गदाभरुधर, सिद्ध करवें तो हिमाग^१धरणीं, हो. २९
 “सर्व-गजघ्न-वृकोदर- वीर-गदा-भीरु अत्रिसु रडेल;-
 भीमावरि दिगिभ-शतहि, न श्वसनावरिहि अत्रिसु, सुरडेल. ३०
 “गज-दशसहस्र वधितां, भीम भुजांला नसे लवायास
 आयद्द करिति अशाच्या चरणीं त्यक्त कसे लवायास? ३१
 “सर्वा हि चमू प्रेषी राजा भीष्म-क्षयार्थ-कृत्यासी;
 तीतें मर्दनि, करी हर्षें तो-रुद्रसाचि-नृत्यासी. ३२
 “घेती पार्षत, सात्यकि, अभिमन्यु, द्रोपदेय, हे यश तें.-
 भीमार्थ प्राण हि ज्यां हेयें.-कथावीं कशास हेय शतें. ३
 “तो सोमदत्ति सात्यकि वारिति अन्योन्यसैन्य शैवाला
 दे शैव वैष्णवाला, कीं वैष्णव जेविं दैन्य शैवाला. ३४
 “धांचे कुरुपति, कीं तो कौरव त्या यादवें न मारावा.-
 त्यावरि भीम उठे, हो, करुनि शिवासिंहसत्तमारावा ३५
 “वेधी बहुबाणांहीं भीमास; तसें चि त्या विशोकास;-
 धनुसहि; तों, पवनं म्हणे, हूं घाल, खलांतका शिशो! का
 “भीम धनु छेदी तों, दुर्योधन अन्य चाप सिद्ध करी;
 वेधी ममींच; पडे मूर्छित तो-जेविं सिंह-विद्ध करी. ३६

१ गजसमुदाय, - २ यूथपतीने, गजेद्वानें, - ३ हिमालयाच्याधारणांत, - ४ इंद्राची
 स्तीण, - ५ दिग्गजांचें शत धवायूवर, - ६ लव-आयामतिलमात्रग्रम, - ७ त्याज
 १ शिवा-सिंह-सत्तम-आराव-भवावीच्यासिंहोत्तमान्वाधान, - १० वायू, - ११ हे पुत्रा

- “तो झांकुनि बाणाहीं त्वत्तनयत्विजयस्तपुरोगम जे
तें म्हणती, साधुपुटे दाविसि मरणार्थ, खलुगुरो! मगजे. २
- “इतुक्यांत भीम उठला— स्तूयित गुहास्त सिंहसा-राया,
त्वत्स्तन-गजमद, होतां साह्य, सकल दिगिभमदहि, साराया. ३
- “धारोधर जेविं नगो— झांकी सोडुनि भीम शर भाषा.—
त्या तो भी—जैसा गज भीतो सिंहासि,—सिंह शरभा बो. ४
- “शान्यहि पळे स्तूयोधन— साचि, समपूर्नि सर्व शर भाच्या;
त्याच्या दृष्टिपुटे अरि नटिकेलचि—जेविं सिंह शरभाच्या. ५
- “सांपडले भीमाला त्वत्स्तन—मृगजेविं आठ वाघाला.—
दैवासि आठवा कीं स्तूयाला; हान आठवा घाल्य. ६
- “श्रीष्य म्हणे, भीम धरा; घाचि तुम्ही सर्व वीर तरमुंडी;—
दुर्धर योग धराया जैसी देतात धीर-तर मुंडी? ७
- “भीमाचरि भगदत्त स्वगजा— परिभूत हिमनगा—ठकली;
मोही तन्मन—जैसे साधूचें पूतहि मन गाढ कली. ८
- “तो झांकी भीमाते— असमय पीथोद जेविं तरणीते.—
आदैय कुलीन-जनान्चे दावी ओदार्य जें वितरणीं ते. ९

१ गुहेत निजलेला, -२ वेध, -३ पर्यतास, -४ बंधूस, -५ अथवा, -६ स्व-अप-
पल्या पातकास, -७ तुटून पडणे, -८ शिर-सन्धासी वा, -९ जिकेला आ
हिमालयपर्वतज्याणें ऐसा, -१० तत्-मन-भीमाचें मन, -११ पवित्रहि, -१२
घ, -१३ अतिधनी, -१४ दानाच्या वायीं.

* त्वत्स्तन गज मद हंता, शक्त सकल दिगिभमदहि साराया.

असाहि एक पाठ आहे.

* त्याच्या दृष्टिपुटे अरि नटिकेल.—टिकेल हरिहि शरभाच्या ! असाहि एक पाठ आहे.

- “भगदत्त बाहे वासो ऐरावतकरिकुळींच जनन गजा.
 सौभद्रप्रमुरवांते घन वदले पाहणार जननगे ज्या. १०
 “पावे कुसुमिन किंशक घनवनपिहिताऽद्रिपाल सादृश्य;
 भीमाःश्रितासि झाला - मार्कंडेयास कालसा-दृश्य. ११
 “जेविं स्रकविगुण सांकुनि दृष्टि, कराया सकंप शिर, कबिला -
 शिकवी मार्कतिला भग- दत्तं हृदयांत बाण-शिरकबिला. १२
 “सिंधुजला कुंभजसा - जो शत्रु बलासि दक्ष साराया,
 तो थांचला घटोत्कच- दिव्य, निधानस्थ यक्षसा-राया. १३
 “माथो रचितैरावत दिङ् नागासूद तो पलोश मन
 बहु कांपविता झाला; तैसे न कधीहि कोपला शर्मन. १४
 “तैसेचि वामन-महा- पदांजननाम दिक्करितिलकसे,
 त्यावरिहि; रवंचर ते मग भगदत्ताते न धिक्करितिलकसे. १५
 “आपणचि आपणास व्यसनीं गोवी सदंतकरतेजा; -
 पावेल जय कसा तो, पीडित हो, वीसं दंत कर ते ज्या? १६

१ वाहन, - २ प्रचंड वायु, - ३ उत्पत्ति, - ४ मेष, - ५ पर्वत, - ६ कुलेल्या पळसाच्या
 निविड अरण्यानें आच्छादित हिमालय पर्वताचे सारश्य, - ७ कुंभायमान्,
 = मरुत् वायु - त्याचा पुत्र सीमजोत्यास, - ८ शिरकबिलेला, - ९ देवरूप, सं
 दर - ११ इत्यावरचसलेल्या-यक्षासारिखा, - १२ कपटाने कळेला ऐरावत,
 १३ मांसाहारी-राक्षस, - १४ यम, - १५ गगनचर देव, - १६ सत् - अंत
 कर - तेज-साधूना अंतकरणारे तेज ज्याचे, - १७ माचारचित ऐरावत, वामन,
 महापद्म, अंजन, याचारदिगिभांच्या ४ शंङाऽऽणिप्रत्येकाचे ४ दंत एकंदर २० दंतकर.

“भगदत्तवाहना त्या ऐरावतकरिकुळींच जनन गजा. -

सौभद्रप्रमुरवांते घन वदले पाहणार जननगे ज्या.’

भगदत्तवाहनागजा ऐरावतकरिकुळींजनन ज्यासपाहणारेजन नगवदले; आणि सौभ
 द्र प्रमुरवांस घन वदले. - असा हि एक पाठ आहे.

- “स्वगजांसहि भी तो गज, मारित येतां चहुंकडुन चवघे.-
अहिंदष्ट-घांत पुरुष जैसा मानी गहूंकडु, न चव घे. १७
- “भ्रमला, पळावयासहि नच तो भगदत्त-सिंधुरे क्षमला;-
जाणो हाहि म्हणे, हरि! तूचि दया-शक्तिसिंधुरक्ष मळा. १८
- “जाणुनि भगदत्त गज- व्यसनासि तयाचियाचि हाकांनीं,
भीष्म द्रोणासि म्हणे, आला कीं आर्त-शब्द हा कानीं? १९
- ‘बहुधा भिडतो ऐरावत गत हनविश्वरूप-गल बलेहा.-
भगदत्ताचा करितो, होउनि गजराज आर्त, गलबल हा. २०
- ‘रक्षावा प्रार्थ्योतिष- ऐसें बोलोनि वृद्ध तंवकानें
तेकांहीं गेले जों, ओळखिवला यांतुं-शब्द तंव कानें. २१
- “वृद्ध म्हणे, गा द्रोणा, अनृत न झालों, करूनि पण तुंडें.
शक्र नव्हे; युद्ध तुमुल करिजेतें आमुच्याचि पणतुंडें. २२
- ‘भीमतनूज, घटोत्कच, -राक्षस - न धरील आमुची भीड;
कीं तात धर्म म्हणतो, कसा! किनि नित्य पुससि? हूं, भीड. २३
- ‘मरले तीन प्रहरहि, उरला अवकाश अल्प चरमा या.
होइल घटोत्कचाची माया -जसि शेष-नल्प-चर-माया. २४
- ‘झालों सर्वाहि सक्षत, समस्त्रातीं श्रांत वीहैन भ्रमलों;
परतो, चला, स्वशिविरा जाऊं; पाहूं उद्यां; बहु भ्रमलों. २५

१ सर्पानें चावलेला, -२ हत्ती, -३ शक्तिमान्माला, -४ दुःखिताचा शब्द, -५ जोदिला आहे
विश्वरूप ब्राम्हणाचा गळा ज्याणें, -६ बल राक्षसास मारणारा-ईंद्र, -७ दुःखित,
पीडित, -८ देशविशेष-एथें तद्देशपति भगदत्त, -९ क्रोधावेशानें, -१० राक्षस, -
११ कर्णानें, -१२ तोंडानें, -१३ चवथ्यास, -१४ शेषरूपी येवरगमनज्या चें वाविष्णूची माया, -
१५ भ्रमलीं आहेत वाहनें ज्याचीं.

“ऐसा करुनि विचार, द्रोणासह शीघ्र तवपिता परते;
कुरुकटकाला बहु भय देती, गर्जुनि सिंहसे, पर ते २६

अध्याय ६

पंचमदिनयुद्ध

भूप मूणे, “हित मंत्र न, कानांत स्वेटेरसन ओता हे,—
ऐसें विदुर मज जसें सांगत होता, तसेंच होता हे. १

“हतशेषं मदपत्ये पळतीलचि-जोविं पाडसें दूर
पावेल श्रीच्याशीं ज्येष्ठेचा केविं पाडे सेंदूर? २

“असनां द्रोणाहि, भीष्माहि, कटकें होतात कां पराभूते?
केला असेल भीमे व्यूह—जसा बाळ कांपरा भूते. ३

“मज सांग संजया, ते ज्या सामर्थ्ये रणीं न भंगति, ते
करिते झाले काय म्— मणिमंत्रोषधि-रसज्ञ संगतितें? ४

संजय मूणे, “कृतैक श्रित सर्व स्वर्दु-शोरि संगति ही.
कां, जी, करिजेल इतर मणिमंत्रोषधिरसज्ञसंग तिही? ५

“धर्मेचि तरति पांडव, बुडति अधर्मेचि सर्वकौरव, हो.—
पौरव हो! सकृते जय, कुरुते क्षय! हा मसिद्ध रौरव, हो. ६

१ शत्रु, -२ विषरस, -३ मरुतराहिले लीं -४ लक्ष्मीच्या सेंदूराशीं, -५ लक्ष्मी
ची वहील बहीण अश्वदसातीच्या, -६ किंमत, योग्यता, -७ कृता-एक, -
८ आश्रितांचा सर्व कल्पतरु जो कृष्ण त्याची संगति, - ९ पराभव पावले,
लीं ऐसीं, - * म्याड, कापणारा - * श्रीच्याचा / असाहि एकपाद आहे:
श्रीच्यासेंदुराचा.

“ऐसोंचि पुसे खल्लफत त्यासि; वथा श्रम तथापि ताराया
सज्जन शिरोमणि तुझा सांगे ऐसी कथा पिता, रायाः-२७
‘मंदर-शिवखरीं सांमर चतुरानन देव, एकदां, राहे;
वाहे स्वनिंल; अकस्मात्, दिव्यविमानासि तो नभीं पाहे. ८
‘सर्वोच्याहि ललारीं ज्याचें सर्वज्ञ पाणिंकंज लिही,
“जय जय!” म्हणे, उठे; तो प्रभु जोडी, क्षिप्र, चार अंजलिही. ९
‘देवहि तसोंचि करिती, परि पाहों न शकतीच तेजातें;
बहु विनयें विधि विनवी, होतांचि अदृश्य पुसतिते ज्यातें. १०
‘विधि बदला, सूर हो, तें पुसतां नरि सांगतां चि; या, परिसा. —
परि सावध द्वा; लागो, र्हाचि द्वाया, हृदय लोह या परिसा. ११
“ते ब्रह्म! पावलों त्या सहुरु नाभ्यंबुजांत जनना मी.
त्याचि प्रभुच्या पावति पुरुषार्थ समस्त सृज्ज जन नामीं. १२
“बदलों प्रभुप्रति असें— दिधला, विश्वंभरा! भरोसा जो,
तो सत्य असो; अस्स- क्षतजें विश्वंभरा भरो, साजो. १३
“भू-भरु नाशास्तय अव- तार, जगन्नायका! मनावरि घे. —
सिंधूंत परहिताधिक धरुनि मनीं काय काम नांव रिघे?
“बदला प्रसन्न-बदनें प्रभु कीं, प्रकटेन सोम-संतानीं. —
बहु मानिजेल माझा सूर्यशोनिधि, जेविं सोम संतानीं. १५
‘होइन वसुदेव-तनुज, मी, नारायण, वरीन नरेंतेतें,

१ स-अरम, -२ स-अनिल- सूरवकारकवाचु, -३ कर-कमल, -४ शंभू, -५ हे
विष्णो, -६ पृथ्वी, -७ नौका, -८ बंधुवंशी, -९ चंद्र, -१० नरपणास.
* नाभि-अंबुज- नाभिकमलांत, -* जन्मास, -† रक्तें.

स्वयशःश्रोत्यांचें मन अन्यत्र पळहि करीन न रते तें. १६
 'होनिल शीघ्रचि सर्वाहि सदैहित दितिस्त, सदानव, असून
 आर्त्तवन न करिन कां प्रभुमी, भुजबल सदानव असून? १७
 'सेवाश्रित न म्हणेलचि कोणही कोणहाहि-देववा नावा.-
 विपदुत्तारक भक्ते हा एकचि वास्तुदेव वाणावा.' १८
 'यापरि करूंसां सांगे विधि जे गुरु आपणासि देवर, हो.
 देवर हो वृत्त असें- तोचि प्रभु रेवतीष्ट देवर, हो. १९
 'हें देवर हस्य मला, प्रिय म्हणउनि, जामदग्न्य आयकवी;
 नारद, मार्कंडेय, व्यासहि:- वदतील अनृत काय कवी? २०
 'कंसांतक, नारायण! नर, अर्जुन! हे अजेय विश्वास,-
 हें तुज कथिलें शतदां, परि मद्बचनीं तुझा न विश्वास. २१
 'हा श्रीकृष्ण प्रभु ज्या पक्षीं, नेधें समस्त कल्याण;
 याचा प्रसाद होतां, सिंहीं घालील शंशाहि पत्याणें! २२
 'नरुनारायण-शस्त्र-ज्वलनीं कुल इच्छितोसि वैराया?
 दुयोधिना! स्वरा तूं राक्षस! न करील अन्य वेश या. २३
 'सृजनासि विभीषणता रुचते, कुजनासि तुज दशाननता.
 अनंता जना शिवें रे संसारीं ओरवैटी दशा, न नता.' २४

१ सप्त-अहित-साधुद्वेषी, -२ वैत्य, -३ दानवासहित, -४ असु-ऊन-माणरहित, -
 ५ आर्त्त-भवन दुःखितांचेरक्षण, -६ नवीन, -७ सतु-आश्रित, -८ विपतींमून
 तारणारा, -९ सिंहावर, -१० ससाही, -११ खोगीर, -१२ मत्तास, गर्विष्ठास, -
 १३ वाईट, -१४ प्रणतास-नस्त्रास, -१५ देवांचें गुत्य वृत्तांत * बलरामस्त्री रेवतीती
 चा इष्ट देवर-दीरुष्णजोती † शुत्य ‡ परशुराम.

* 'प्रभुदेवनिष्ठ देवर हो.' असाहि पकपाठ आहे; परंतु त्याचा अर्थ बरोबर लागत नाहीं-

- “सम्प्रसत्यप्रिय-हित ह्ये गुरुवच गणिले स्वले विषम, राया!
केलेहि मट मुरख; जणो-पाजित होना बळें विष मराया. २५
- “प्राहृ-प्रिय भेकांच्या कां न गमे सैरभि मानसा गैर, गा.
क्षुद्र नदीजसि धरिती, तसिन धरी दुरभिमान सागरंगा. २६
‘काळा पुटे त्वदेनये’ ओगरिले स्वकुळ ताट! कळले कीं?
कां बसलासि उगा? जा. नृपमंडल सर्व ताटकळले कीं? २७
- “असि शयनाज्ञा होतां, जाय निजाया तुझा तनय, नमुनी.
भीष्महि शयनीं पडुडे-जैसा मीलित स्रुजात नयन मुनी. २८
- “राया, भीष्माला जें स्रुव इतरां तें दुराप, गा. स्वापें.—
आत्मस्थिति निववीजसि, तसि ततासि न स्रुपगगा स्वापें. २९
- “पंचम दिवसीं रचिला मकर-व्यूह त्रिमार्गगी-तनयें;
श्येनव्यूह सितौश्वे-लोकमते, मन्मते, -तुझ्या अनयें. ३०
- “देवव्रते महास्रुत्रे योजुनियां मोहितां स्वकटकाते,
‘हं; हय पितामहावरि हाक,’ म्हणे पार्थ विश्वघटकाते. ३१
- “कुरुपति म्हणे गुरुप्रति, ‘भीष्म, तुम्ही घ्याल जरि मनावर, हो,
जिंकाल काल बलही; नाहीं कांहीं तुम्हा अनावर, हो. ३२
- ‘जाणति सर्वहि तुमची छौत्रीं, पुत्रीं, समान रुदया-तें.
पावो प्रताप-रवि, पर- मदेहाते मथुनि, उदयाते.’ ३३
- “सात्यकि समक्ष पांडव- कटक द्रोणे शस्त्रजे मथिलें;

१ बंदे, -२ दसंतकाल, -३ विष, -४ सागराप्रतगमन करणारी महानदी, -५ सत्-अनय-
तुझ्या अपराधानें, -६ निदनें लोके ताठणें, -७ उत्तम, -८ निदनें, -९ गंगा, -१० स्व-अप-ज्ञा
पत्याउदकानें, -११ गंगा-तनय-भीष्मानें, -१२ अर्जुन, -१३ भीष्माचे घावीं, -१४ मंद-ईहा-मं
दसालाभाहे उचमज्यांचा पेशाते.

द्रवले—जसें द्रवावे, तळाळ, हुतांश तापितें कथिलें. ३४
 “शेनेयहि, दृष्टिपुटे येतां, केला पळांत जिगंजिग, जी.—
 राहिल कसी कौस्तुभ मणि पाशीं माणिकांत झिगझिगजी.
 “तें भीम म्हणे, भीतें अन्यें विसरुनि नया न राखावे;—
 या ब्रह्मराक्षसें परि मज देखत तों नया नरा खावे. ३६
 “गुरूशिष्य स्वरे कोण्ही म्हणती, कोण्हीहि तें सज्जन लटिके;
 त्या गुरूकलह कलिपुटे श्रीभीमाचाचि तो भुजंनल टिके. ३७
 “तो भीष्य धांचला; कीं, हरितचि आला समस्त विप्रभया;—
 अशिमन्यु म्हणे कृष्णा-तनुज्यांते, तात हो न विप्रभ; या ३८
 “इतुक्यांत शिरवंडी ये, कीं पाचावे परिश्रम न भाचे;—
 उल्कांश्रुपात कथिती, कवि शून्य म्हणति परिश्रम नभाचे. ३९
 “तो भीष्माते गांठी—जैसा पाथोदे पर्वताते, हो.
 तुमच्या मानियले ते स्त्रीचेष्टांचेंचि पर्वताते, हो. ४०
 “स्त्रीपूर्व म्हणुनि भीष्माचि नतया, परि सर्व मानवे शस्त्री;—
 त्यजिली जाणो यतिनें धृत्तमोहनैर्गर्वमानयेश्च स्त्री. ४१
 “केली शकाम-बोधें हतदर्पा रुचिरविग्रहा रंभा.—
 तसि भीष्माप्त-द्रोणें अंबा-कृतस्त्रिरविग्रहारंभा. ४२
 “भीष्माकडे सयोधन सकटक ये पार्षतास पळवाया;

१ अग्नीनें तापविलेल्या, - २ भुजरूपनल राजा, - ३ अमारहित, - ४ ज्वाला, न
 भ्रांतक्षणभर राहणारे तेज- ज्यास तारापडला असें म्हणतात, ५ मोघ ६ परिखा
 हे मोहनाचा गर्व असीराजस्त्री, ७ हरणांझाला आहे गर्वजीचा, ८ मनोहरशरीस्त्रीचे, -
 ९ केला आहे फारचें जापासून युद्धाचा आरंभजीणें, - + जरजर.

धांवुनि पार्थ म्हणे, 'का मान्या रोपांतपांत पळवा, या.' ४३
 'कौरव-समूह, येतां चालुनियां कृष्ण-सारथि, गळाला; -
 हरि-भय-दीर्ण नभ करिल घड, लावुनि कृष्णसारथिगळाला?
 'हे भासले-करिति रण, इच्छुनि स्वर, दैत्य, दानव, संधेतें; -
 कीं प्रलय-जलद देती, दृष्टि करुनि, शैत्य-दान वसंधेतें. ४५
 'भीष्म-श्वेताशवांचा निरुपम मज वाटला तडारवा तो. -
 कीं ब्रम्हगोल वाटे विशिरवांहीं दाटला तडा खातो! ४६
 'कुरुबल-नलिन-वनातें भीम गज, निकार आववी, रगडी. -
 पाठविला काळानें जाणो, थापटुनि पाठ, वीर गडी. ४७
 'मर्मां शर हाणुनि, धनु तोडुनि, भीष्मचि तया दटीची, हो. -
 श्वश्रुपुटे स्तुषा-गुरु-शक्तिपुटे शक्ति नच नटावी, हो. ४८
 'सात्यकिच्या सूतातें बसवी, छेदुनि मस्तक, विमानीं;
 वांचविला भगवत्प्रिय शैनेय-असें समस्त कवि मानी. ४९
 'घोरुनि रथ पळाले भीष्म-शर-वस्त-वातसे-वाजी;
 घडली तयांसि पतिची, चुकवुनि नो प्राण-घात, सेवा, जी. ५०
 'गुरुपुत्र अर्जुनावरि धांवुनि हाणी उरांत सायक सौ;
 नायक साधूंचा तो न म्हणेल तशा रणांत 'हाय!' कसा?
 'गुरुसून गुरुसम, -परि निज-धर्म म्हणुनि, करुनि करि मन कांहीं,
 कनकांहीं पूजावा, तो पूजियला व्रणोर्तिजनकांहीं! ५२

१ बाणरूपघात- २ शरककडवी-व्यापात्या, -३ अर्जुन, -४ सिंह भयाने फारलेले, -५ अमृतास, -
 ६ रथीस, -७ बाणांहीं, -८ झोका, -९ कमल, -१० अपकार, -११ धमकावी, -१२ साधुपुटे, -
 १३ सून, -१४ शर व्यास, -१५ साहा, -१६ क्षतदुःखउल्लंघनकरणांहीं- बाणांहीं- -

- “खंडी चापातें कीं, न तथा अयशः प्रदासि विप्र भजो;—
मित्रे पदार्थ मित्रा न धरूं घावा करील विप्रभ जो. ५३
- “पुच्छच्छेदे^१ अहिसा—चापच्छेदे^२ करुनि बहु खवळे,
तो गुरु पदाभिमाने—ऋषिवर-तेजोघ्न जेविं नहुरव-वळे. ५४
- “सजुनि धनु दुजे, सोडी विशिखांची विप्र समहिमा नवेती;
गमली करील पार्था-सह भस्म क्षिप्र समहि मानव ती. ५५
- “जगदीश्वरास हि म्हणे, ‘न रुसें—हे तूंहि विशिख सप्ततिघे;—
त्रिजगद्देसनोत्थानल-सम गमले ते प्रकोप^३ तस तिघे. ५६
- “तो निज गुरु सक्त म्हणुनि, न दे परिभव; दे तथास कधि टाळा-
सांगे जना असें—यश रक्षा, बहु कोप करुनि न विटाळा. ५७
- “प्रार्थुनि देवासि म्हणे तो पार्थ, ‘अहो दयानद! पिटाळा.
यद्यपि नयेचि देऊं, घावा या गुरुसक्ता तदपि टाळा.’ ५८
- “द्रौणिप्रति सोडुनि, तो कोडी कौरवबलासि शर-भवनीं;
भिडले रणांगणीं मग दुर्योधन, भीम,—जेविं शरभ वनीं. ५९
- “अभिमन्यु सयोधन-सक्त लक्षण-मुख, विरथ करुनि, बहु मढवीं;—
नलवीर-भीत-कलिला तंदिधिसा-प्रबल रूप तथा पळवी. ६०
- “भट दशसहस्र उठले, जे आज्ञा-कर सयोधनाचे, हो;
त्यां-हरिणांसि हरि तसा—मर्दुनि, सात्यकि सयोध नाचे, हो. ६१
- “भूरिश्वा तथाचे लीला-लेशें वधी दश सक्त रणीं.

१ अपयशादेणारास, २ ऋषिश्रेष्ठांच्यातेजाचानाशाकरणारा, ३ नघदांचीसंख्या, ४ धू-
षिसहित, ५ त्रिजगत्-प्रसन-उत्थ-अनस-त्रिजगत्-घासणाराजो शिवत्यापासूनउठ-
लेल्या अग्नीसारिखे, ६ अनिक्रोधानें तापलेले, ७ शररूपगृहांत, ८ नलराजापासून
भ्यालेलाकलित्यास, ९ त्या नळाचे देवासारिखा.

तच्छक्ति, तारुनि श्रिते, ये जैसी सागरीं चश स्रतरणी. ६२
 “पुत्रघ्न-रथासीं रथ भिडवी सात्यकि, पळांत, आवेशें;
 भट त्यासि भिवाराया शकले न—जसे रवीस आवे शें. ६३
 “हय, सूत-मथुनि झाले ते यदुकुरुवंश-नलिन-रवि पत्नी.—
 राया, असीच समरीं इच्छिति शक्ति नर, न मलि नर, विपत्ती. ६४
 “देतील मान-धन ते पद मागें-खड्ग-चर्म-पाणि-कसें?
 व्यसनीं तेज न सोडी कुलज-हृदय, पाँवकांत माणिकसें ६५
 “ये भीम सात्यकीस स्वरथीं, कीं शत्रु-वश स्रयोध न हो;
 तेसेंचि सौमदत्तिस, जोडाया शत्रु-वश स्रयोधन, हो.” ६६
 सूतें कथिलें पंचम—दिवसींचें युद्ध अतुल रायास—
 कथिनोहे आपणास व्यसन-विधि-भवांत उद्धरायास. ६७

अध्याय ७

षष्ठदिनयुद्ध

“षष्ठदिनीं धर्म रची जो व्यूह परांसि तो खरा मकर;—
 होय श्रितांसि जैसा देणारा अभय, तो रव, राम-कर. १
 “वा, अनुसरोनि धर्म द्वेष-दुरभिमानी-वश कुजातातें,

१ तत्-शक्ति, २ आश्रित, ३ स्र-तरणी-उत्तमनोका, ४ मडक्यांचे आवे, मर्या, ५ शंभर, ६ अग्नींत, ७ संजयानें, ८ आनंद, ९ मलिन

१ धर्मद्वेषाच्या दुरभियानास वश झालेल्या नीत्यास, दुर्योधनास.

- रचिला क्रींच व्यूह, व्यर्थ, महा-पंडितें, तुझ्या तातें. १
- “द्रोणासि भीम गांठी प्रथम रणीं, भीष्म जेविं रामास;
पावे जन प्रतापें त्या तदिषु ग्रीष्मजें विरामास. ३
- “गुरु-सूत-मथन करितां बहु भीम-शरांसि मानवे शमन;
होतां स्वयें स्वसारथि, गुरुसहि लोकेश मानवेश-मन. ४
- “मर्दा शत्रु-चमूला, शौर्य-मदें बहूत मातलीला, जो,
तो शक्रहि लाजे मग कुरु-गुरुला कां न मातली लाजो? ५
- “कां, जी, रडतां? स्मरतें कीं विदुस-हितोक्त आयकाना तें?
येणार पुढें पुष्कळ, आलें आतां चि काय काना तें! ६
- “गुरुसि स्यजुनि, व्यूहीं भीम-त्रिपुरीं जसा हर-शर-भरे;
भट वदले, आला धृत- राष्ट्र-सूत-हरि-त्रिभा-हर शर-भ, रे. ७
- “बलसूत म्हणति, धरावा, न जगेचि पिपीलीकांत अहि तरणा;
जाबीं मृगसा-आला व्यूहीं हा आयताचि अहिते रणा. ८
- “कौरव-भट-लक्ष तथा-जैसें सिंहासि न करिलक्ष तरे;
भीम म्हणे त्यासि, गदा हे गगनालाचि न करिल क्षत, रे. ९-
- “स्यजुनि स्वरथ गदाधर वीर वृकोदर करी कदन, राजा.
होय प्राप्त विमैदपण त्या, होता शक्तिचा मद नरा ज्या. १०
- “कोणाचें ह न चाले कांहीं त्या प्रलयकाल रूद्रसमीं;

१ अत्यंत तापें, - २ तत्-इषु-ग्रीष्म-ज- त्याच्या बाणरूप ग्रीष्मापासून तत्त्वज्ञानेच्या, -

३ प्रताप, - ४ सारथ्याचें, - ५ यम, - ६ इंद्राचा सारथी, - ७ शिवाचा बाण, - ८ सूर्यो

धनरूप सिंहाची कांती हरण करणारा, - ९ भीमरूप शरभ, - १० मुंग्यांत ११ सर्प, -

१२ शत्रु, - १३ गनमदल.

गणिता झालों, पाहुनि तें युद्ध, तदन्य सर्व उद्वेस मी. ११
 “धृष्टद्युम्न व्यूहीं साहाय्य शिरे, म्हणे, ‘अहा! यास
 काय म्हणावे!’ करितो, लज्जुनि सहायास, दुःसहा उयास.’ १२
 “दूर ध्वजासि पाहुनि, ओळखुनि स्वंदनासि, आटोपी;
 तो न दिसै जो म्हणता स्वगदेला—‘शत्रुसिंधु आटो, पी.’ १३
 “पाहुनि सूतासि रथीं, गहिवरुनि म्हणे, ‘अहो विशोक, मला
 कमलाकरेप्रियरहित अरुण, तसाचि प्रकार हा गमला. १४
 ‘कोवें तो, ज्या शक्रा कांपति होउनि स्रयोधनग दीन?
 ज्यासि म्हणे न सुरवें, परि चितें मानी स्रयोधन ‘गर्दीन’?’ १५
 “वदला विशोक, ‘एथें स्थापुनि मजला, गदेसि धरुनि करीं,
 शिरला कोरव-कटकीं—जैसा झंझा-समीर तरु-निकेरीं.’ १६
 “धृष्टद्युम्न म्हणे, ‘तरि जातों स्वसरव्याकडेचि.—कां परतूं?
 विषयीं कैसा, देहीं शिरतां अथशोभयोत्थ कांप, रतूं?’ १७
 “यापरि वदोनि धांचे, देखत देखत गदा हत गज्यातें;—
 गूमले ते नेगे, न निघे, सोसुनि कुळिशोत्थ दाह, तग ज्यातें. १८
 “अचलोकिला वृकोदर कुरूकटकीं—सागरांत मंदरसा.—
 स्रज्ज अधिक वीरारव्या, अमृताख्या मानितात मंदरसा. १९
 “क्षिप्र रथावरि वाहुनि, बाहु निवविले सरव्यास भेटोन;—
 गमला शमला न मला, सर्वांसहि, दवें दवीं त पेटोन. २०

१ नीरस; -२ दुःसहाय्य; -३ कमल-आकर-प्रिय-रहित-कमलमसुदायान्नाश्रीयजोसूर्य
 त्पारहित; -४ गदाधरणास्येष्ठ; -५ समुदाय; -६ पर्वत; -७ कजापासूनउत्पन्नझालेला; -८ वी
 रनाथक-रसास; -९ रसास; -१० वणवा; -११ अरण्यांत.

“भ्रात्यांसि मूणे कुरुपति, बद्ध करुनि मूणवितों अरिस हाय-
 झाला खळा खळ-गदा नित्यदिवास्यापसा परिसहोय. २१
 “दुष्टा धृष्टद्युम्ना माराचि, चहूंकडूनि कोंडा, हो;
 कण हाचि शास्त्र शूर्पा उरला, पांचाळ-संघ कोंडा हो. २२
 “वर्षति धृष्टद्युम्नीं त्यक्तत, मूणवे न त्यां अर्धन, राजा;
 परि कंपद न च झाले-जैसे यम भट नसे अर्ध नरा ज्या. २३
 “मोही प्रमोहनास्त्रे पांचाळ, न लावितां हि घटिकेतें ;
 पहिलें व्यसन-धन तसें त्वन्नंदन देह-भान न टिके तें. २४
 “स्वभ्रात्यांसह केवळ तो पांडु कुमोर-नग-नद भ्रमला;
 तद्दुदयाह्वनि गमले साभ्रामारात्रिगगन दक्ष मला. २५
 “हाहाकार परिस्तुनि, द्रोण, दुपदासि शीघ्र भगूनीं,
 थांवे-जेविं विनविला कौंतारीं करुण अंध पंगूनीं. २६
 “विनिवारी प्रज्ञास्त्रे गुरु शिष्य-ज्ञान-बळ-विनाशास्त्र;-
 धन काय;-काय तेही, जें स्वजन-व्यसन पळविना शास्त्र ?
 “त्यक्तत, सावध होउनि, थांवति पार्षत, रकोदर दमाया
 प्रकटिति शस्त्रघृष्टि तसी, अस्त्र सरांवरि जसी दरेंद माया. २७
 “तों धर्म मूणे ज्या, घ्या भीमान्चा, मथुनि अरि, समाचार,
 ते त्यासि मूणति, दावा शशसम, हो, यान; हरि-समा चीर. २८
 “सौभद्रप्रभुरांणी कुरु-सेना, जेविं वायुनीं तरणी-

१ पांशास, २ निरंतरदिवसीं निद्रें सारिखा, ३ सहाय, ४ ये धनकेंत, ५ पातक, ६ पांडव
 रूप वृक्षाविषयी-नर-दुर्योधन, ७ स-अभ्र-अमा-रात्रि-गगन-अभ्रसहित भ्रमा
 वास्येच्या रात्री-वेगगन, ८ लहान, अल्प, ९ अरण्यांत, १० भयदेणारी, ११ सिंहा
 सारिखा, १२ हेर, १३ नोका.

कीं, कामविकारांनीं कांपविली कामिनी, नवी तरणी. ३०

“कैकेयरथीं भीमा स्थापुनि, तुमच्या सुतांसि सोडून,
धांचे धृष्टद्युम्न द्रोणावरि, शर गुणासि जोडून. ३१

“गांठी प्राणहराया पान्यातें स्पर्श जो न करि पातें;-
खत्सुत सांडुनि, गुरुतें-त्यजुनि मृग, जसा मृगेंद्र करि-पातें. ३२

“करितां विरथ, विशम्भ, त्रिदेश म्हणाति, कां न नागविल चाला?
न्यावाचि गुरुक्षोभें शिष्य, स्वगेंद्रेंहि नाग, विलचाला. ३३

“त्या संकरांत त्यातें दे अभिमन्यूच एक थारा, हो.
परिसा भीम सुयोधन रक्तकलह कथाचि, हे कथा राहो.

“गमले घाते-खातो वाघचि, वासून वदन, वाघाला.
सर्वस्वनाश जेणें, तो याहुनि कोण, वद, नवा घाला. ३५

“अन्यांच्य देत होते, सरसे कीं, मोह, कफ, दानवसे.
त्यांत प्रीति-ब्रम्हू-घांत जसी तिलहि संपदा, न वसे. ३६

“सौभद्रादिरथांच्या न सहाति त्वत्तनूज पैल वेगा;
पेळतां मागें लागे भीम, मग पदहितयां नु पळवे, गा. ३७

“देते झाले वीर सभद्रा-कृष्णा-कुमार मारा ज्या,
त्या पाहुनि, असावे ऐसे, म्हणती उमा, रमा, राजा. ३८

“वातें घनसा-अर्जुन-शर-निकरें विसकटे कटक बंध-
जाणो-सन्मरण-महा-लाभें बहु नाचले भरु कबंध. ३९

“अर्जुन तुमच्या खपवी— असुरांच्या जेविं शक्र—सैन्यातें;
त्याच्या भीष्म बला दे—देवाच्या जेविं वृत्र—दैन्यातें. ४०

“धांवे दिनावसानीं, धरुनि मनीं भीम-मथन-कोमातें,
जो मानी म्हणतो—‘यम- पुर-पथ हित, साम-पथ नका मातें. ४१

“भीम म्हणे, ‘ये, मंदा! तुज मी मारिन, भारतापसदा!

खल-जनकें पाचावा, बाकुनि, गुरु-शोक-भारताप सदा. ४२

‘जरि न पळसील, मारिन आतां तुज—शत्रु तूं न भाउ, खळा!

उरवळा धर्मासि म्हणसि, तरि म्हणसिल बालिशा नभाउरवळा

‘तुज चांचवील विधिहि न, वर घाया जरिहि तपनवरचील,

किति लोकप, शनि, कवि, गुरु, बुध, मंगळ, चंद्र, तपन, वरंचील! ४४

‘वपु न बहुत पोषावें, यशाचि सदा खाय ज्या न कीर्नाश;

बुध होउं दे प्रतिज्ञा—नाश न,—अज जेविं जानकी-नाश. ४५

“ऐसें आधीं ममीं ताडी अति ताप-जनक-वचनांहीं,

मग श्छुंहीं—ज्या न फुटे ऐसें कोटेंहि धन कवच नाहीं. ४६

“चाप, छत्र, ध्वज, रथ स्वंडी; मारी तुरंग, सूत रणीं.—

पाहोंहि न दे, पसरुनि शर-किरण-सहस्र भीम भूतैरणीं. ४७

“रोप शिरीनि शरीरीं न वसति,—जैसे सधिय कुयामीं.

उग्रा मी त्या तेजा स्मरलों, जें बाणकोटिमुंगामीं! ४८

त्या अर्जुनाच्या बन्दा सैन्यास, -३३-छेस, -३-दुर्योधन, -४-भारतांतनीचा, -५-उखलून
पावा, -६-लोकपाल, -७-वरकडही, -८-यम, -९-अजन्मा- रामचंद्र, -१०-योडे,

११-सारथि, -१२-प्रमितातस्य, -१३-बाण, -१४-बाण-कोटि-मुकु- राम-

बाण-कोटी सोडणारा जो राम त्याच्या दायीं.

“पृथ्वी रूपनृपतीनें, होय जयद्वयहि आडवा, राया ;—
 असतां आयु न हो कां क्षम पृथ्व जलधीस आडवा राया ?
 “मूणतो-बक-शत्रुपुटे झालाजयलाभ सिंधु-राजाला,—
 जरि कवि मूणते मत्ता सिंह-पुरस्थाहि सिंधुरा ज्योळा ? ५१
 “परते, सरासररणा उदर करुनि दरिद्र, शांतनव सांजे ;
 तेही पावत आले, व्हाया षडराति शांत, नवसां जे.” ५१

अध्याय ८

सप्तमदिनयुद्ध-

“भीष्मासि मूणे राजा, व्हावी ऐसी रणांत मदर्वस्था ?
 झाला मला रुदुःसह हा, ऐसा होय ताप न दर्वस्था. १
 शिरला भीम व्यूहीं- जेविं अजकुलांत लांडगा शिरतो ;
 देवेंचि रक्षिलें मज, - कापित होताचि दांडगा शिर तो ! २
 “या तुमच्या पावाच्या, दुर्बल सेना समान, वध सेना !
 हें झाल्या कां स्वर्गीं, जेडुनि एनांस, मानव धसेना ? ३
 साधालचि लीलेनें कार्य तुम्ही, घ्याल जरि मनाचरतें ;
 आवरिलें अंतरंरिपु बल, बाह्य कसें तुम्हां अनाचर ते ? ४
 “भीष्म मूणे, हा, वेडया ! मंदेचि रणांत आंग गरवावें.

१ कूप, - २ गजास, - ३ वांचला, - ४ सर-असर-रणा-आदर, - ५ अस्तवानीं, - ६ कृष्णार्जु
 न, - ७ षड्वैरी, - ८ मत्-अवस्था, - ९ वणव्यांत पडलेल्यास, - १० पातकास, -
 ११ कामक्रोधादि शरीरस्थारिपु-

ध्यावें अपयश, लंकुनि यश-अमृतत्यजुनि, कां गैरा स्वावें? ५
 'धर्मासि कोण जिंकिल? अनुकूल तपोधि-विप्र सर्व तथा .
 हेजरि सहाय असते, हांस्त्रनि म्हणते हैरीस पर्वत-या'. ६
 'या वृद्धें तुजपाशीं, बा.शनदां मारिल्याचि हाका या .-
 किंबहुना, त्यजिल, यथा- शक्ति भिडोनि, लदर्थ हा कायो'. ७
 "बोले ऐसें, लावूं न शके कोणहीहि दोष धीरा ज्या;
 राजासि विशाल्य करी, देवुनि इलुंसीच ओषधी, राजा . ८
 "सप्तमदिवसीं ब्यूह लक्षातें, मंडलाह, नव रचिला;
 आवडिलें भवदन्ना, मग गुण-दोषा मनांत न वरचिला'. ९
 "धर्में रचिला वज्र ब्यूह विदारावया अग्नि-नैगातें
 मग तुमुल युद्ध झालें, देवां, जें, युत तुला करिन, गा, तें. १०
 "झालीं युद्धें शतशः सर्व-श्रेयस्क मनांहरें, सरसें;
 होय रणांगण रक्तो- त्यल-यनेचि-पद्मरागभू-सरसे. ११
 "करिती त्रिगर्त-पति-भट शर-पटलें क्रेतुसह रथापिहित;
 ते यद्यपि परम अहित, मानी श्रीकृष्णसख तथापि हित
 "उडवी शर-पटलासह पार्थ सशर्मा, त्रिगर्तपातें, जी'. -
 होय अवस्था त्याची ति अंधारात्रिं गर्त-पातें जी. १३
 "शर-पटलांतूनि निघे- घन-पटलांतूनि अग्रमांसाच;

१ विषास, - २ नपाचेसागर, - ३ इंद्रास, - ४ अधिकतरकाय, - ५ देह, - ६ थोडी, -
 ७ पर्वतास, - ८ हे धृतराष्ट्रा, ९ सर्व पाहाणाऱ्याचीं मनें हरणकरणाचीं, - १० वीर
 रस युक्त, - ११ आरक्तकमलसमुदाय युक्त - माणिस्य भूमीवरील सरोचरासारित्वे, -
 १२ आच्छादित, - १३ अर्जुन, - १४ खळगांतपडून, - १५ सूर्यासारित्वा, * अजी, + अन्या

- रिपु-वैहिनींत तरतां भासे तो वीर-वर्य मासान्च . १४
 “पळतां म्हणो कृष्णार्म- प्रसुरव नृपांला सयोधन, रहा, रे .
 कां म्यालां रे? हारे करहि, न केवळ सयोध नर हारे. १५
 ‘उठला धनंजयावरि भीष्म, पहा; व्हा सहाय; या, परता;
 लेशहि पलायन-रता न करव असे, किमपि अन्य- पापरतां. १६
 “यादुर्योधन-वचनें धीर धरुनि परतले सकल शस्त्री;—
 नदतीच भेटली परि त्यांला गृह सोडितां सकलश स्त्री. १७
 “उठतां कुरुवीरांचे लागों देतीजना न थाक थेवे;
 झालें युद्ध तुमुल, तें आठवितां मज न ती कथा कथवे। १८
 “करितिल विराट् कुरुगुरु- सम तरुणाहि इतर न कलहा निकरें;
 सोडित होते शस्त्रें, अन्योन्य वधार्थ, सकल-हानि करें. १९
 “होउनि विरथ, सक्त-रथीं वैसुनि, सात्वज विराट युद्ध करी;
 जोडी सक्त-शोक, न जय; भी-हरिला जेवि अप्रबुद्ध करी. २०
 “विकळ करि शिरवंडीतें गुरुसक्त-स्वर्गपति जसा महा-भुजगा;
 स्वरथीं घेउनि रसी त्यासि रणीं सात्यकी महाभुज, गा. २१
 “घाली गांवि अलंबुष राक्षस, जो वीर्य-मत्त मायावी, —
 कीं, कीर्ति आपणा, अप- कीर्ति तथा वृष्णि-सत्तमा यावी. २२
 “चाप छेदी, भेदी ममीं, निर्मी घडीत शत-माया;
 शोनेय म्हणो, भीतिल भगवद्देविदासकिरण न तमा या. २३

- “विजयासैंद्रास्त्रा त्या शकत्या बहु बलवती हिन दमाया,
जेविं गुहाचें रायो- नमिति त्याचें दुरूनि पद माया. २४
- “शस्तेति गमे पसरिली झांकाया पाफ्यातु पासोडी;
सह म्हणति पळो देतां, कैसा हा वहि या तुपा सोडी? २५
- “साहेल काय! वाटे- जातो ममी शिरांनि शरभाला;
धाकें पळे अलंबुष- जैसा भ्याला मृगांरि शरभाला. २६
- “धृष्टद्युम्ने तुमच्या, विरथ करुनि, नुरविलेंचि बळ लेकीं.
वाहे रथीं शकुनि असि- मात्र-सहाया नृपासि,- कळलें कीं? २७
- “रुतवर्माहि पळविला विरथ करुनि-परम भीरु पामरसा.
भीमा भी कौरव-बल बहु-जैसें पाप रामनामरसा. २८
- “भागी-पुत्र, इरायान्,-सत्कीर्ति,सरस्वती,सदरविंद,-
तेणें,नृपा,पळविला अनुविंद जसा,तसा सुंदर विंद. २९
- “भगदत्तें हि घटोत्कच, विरथ करुनि संगरीं,पळविला,हो.-
शक्रे प्रतापअसुरां जेविं, तसा पांडवां कळविला,हो. ३०
- “पीडी भाच्यांसि रणीं, दायी बहु मद्रपाल कौशल्य;
मुनि बदले,मामेवं पीडय,पापाय,बालकां,शल्य!’ ३१
- “सहदेव विरथ होउनि, नकुल-रथावरि चढोनि,कोपानें
शल्य्यासि करी मूर्छित, वक्ष विदारुनि तीर्घ्र-रोपानें. ३२

१ अलंबुषाच्यामाया, २ शरपंक्ति, ३ पापीराक्षससूत्र-पासोडी, ४ मृग-अरि-
सिंह, ५ न-उरविलेंचि, ६ तलवार, ७ सभय, ८ तीक्ष्ण बाणाबाणें, ९ स्त्रिया.

* शल्य ! पापाय, एवं बालको मामा पीडय ? हे शल्या! पापास्तव, या प्रकारें
बालकांस नको-नको पीडूं.

“धर्मो श्रुतायु राजा— शरभं मृग-राजसा चि—कांपविला
*सत्तेजचि अतिदुःसह—ऐसें म्हणतिल न तस्स कां पविलो? ३१

“रूप,चोकितान, होउनि विरथ,परस्पर धरूनियां असितें,
पडले मूर्छित;उठले,—निज-शत्रु-मुखें करावया असितें. ३४

“वर्णिति जसें रूपाचें सामर्थ्य, तसेंचि चोकितानाचें;
प्रेक्षक-मन तद्रता युद्धें हरि—जेविं चोकितानाचें. ३५

“रूप काटिला शकुनिनें,—करंकर्ये चोकितान, लवलाहें;—
पाहे हा त्वदास—व्यास-पदाञ्जद्वयास लवला—हें. ३६

“खद्युत्र विकर्ण, दुजा दुर्मर्षण, चित्रसेन तिसरा, हे
वधितां, उगाचि अर्जुन-सत्त, भीष्मा करुनियां नतिस, गौहे. ३७

“पार्य म्हणे, देवा, त्वां केलें जे रक्षणा इभाच्या, तें
धावन करूनि रक्षीं भीष्मापासूनि, आजि, भाच्यातें.’ ३८

‘भीष्म-ग्रीष्मतरणिसा—दुःसह अतरुणहि बाढ कलहातें;
धर्मितिल हय भय जरि, तरि मम रथ तदभिमुख, बाढकल हातें.’

“स्वर्गीं हि नसे ठावी शत्रुपुढें विमुख चाल वीरा ज्या,
त्यासि ‘अवश्य’ म्हणे प्रभु—रथ भीष्माभिमुख चालवी, राजा. ४०

“तेह्नां युधिष्ठिरादिक झाले सर्वहि सहाय जिष्णूस;—
जेविं स्वशत्रु-शमनीं शतमुख-सुरव सर समस्त जिष्णूस. ४१

१सत्-तेज-साधूचेतेज, २ तेजाणणारे, ३ वज्रास, ४ काळीं, ५ मयूर-समूह,
६ खाने, ७ नृपविशेष-राजाच्या, ८ अत्यंत, ९ अर्जुनास, १० इंद्र प्रमुख
देव, ११ जिष्णूस.

* ‘सत्तेजचि अतिदुःसह—ऐसें म्हणतील तस्स कां पविला?’ असाहि एक वाक आहे.

“पाहों न शकति डोळे त्या मीमाच्या गदेंसि देवांचे;—

लसुत्र, चित्रसेन, स्वस्यंदन-रत्न तीस दे, वांचे. ५०

“पळयी बंधु विकर्ण, स्वरथीं वाहोनि, चित्रसेनाते.

झाल्या चित्रसम क्षण, तेव्हां, पाहोनि चित्रै सेना तें. ५१

“तों धर्माचर धांचे गांगोय-जसा त्रिलोचन रविवर;—

ज्योचें सहस्रनयन न पाहे, पाहेल काय नर विवेर? ५२

“झाले धर्मशर नदी-ज-शरांच्या साहते न वेगा ते.—

टिकले न सरर्षिपुटे जैसे मदवाहते नवे गाते. ५३

“होउनि विरथ, युधिष्ठिर नकुळ-रथावरि चढे, अस्त्रव पावे;

सादेयासि म्हणे, हूं, - घ्या; वृद्धाचे रणीं अस्त्र स्वपावे. ५४

“भांगी धर्माज्ञप्त नृ-पशत-शरांचें नदी-स्फुट पटल तें;

हे किति?—न त्यास त्याचें, काळ्यासीं भिडवितां, स्फुटु दळतें. ५५

“तो-तालफळ-निकरसा-पाडी कोंतेय-पाद-शिरो-भिकर.

नुरवी अहित-बल-जलधि-जल घटजाचा जभा शिरोनि का.

“गांठुनि म्हणे शिरवंडी जरि असकून, तिष्ठ, तिष्ठ, पाहेना;

स्त्री-पूर्व म्हणुनि-रंभा-भिसुरव शक मुनींद्रसानि-राहेना. ५७

“करुनि अनादर त्याचा, शिरला पांचाळ वीर-लक्षांत

कैशांत दाव-पावक-किंवा, श्रीराम जेविं रैक्षांत. ५८

“ऐसा पाहोनि परम निरुपम संगाम सातव्या दिवसीं,

१ आश्रय; २ महादेव; ३ ज्यामीआर्चे; ४ इंद्र; ५ छिद्र; ६ गर्ववाहते;

७ शिरस्-निकर-मस्तकसमूह; ८ कुंभपुत्र-अगस्त्य; ९ पुनःपुन्हा; १० राहा
राहा; ११ गषतांत; १२ राक्षसांत;

झालीं महेंद्रनयनें, अहिपति-नयनेंहि ऐकतां, हिंवीसीं. ५९

अध्याय ९

अष्टमदिनयुद्ध.

“अष्टम दिवसीं, राया, प्रक्रेपित स्वर्ग-भृगवरासम रथैश्च—
कौरव-पांडव-सैनिक करिते झालें बरा समर-यज्ञ. १

“करिती युधिष्ठिराच्या ज्या ज्या गजानि वौहिनी दाटी,
त्यांसि अमित-प्रनाप श्रीभीष्म-प्रीष्म काळसा-आदी. २

“भीष्म-भय-भय झाले बहु भट, टिकला वृकोदरचि, राया;
व्याघ्र कसा व्याघ्रोदर चिरिल? क्षम तो वृकोदर चिराया. ३

“चुटकीं तचि नाराचें सूतशिर वृकोदरें उडविलें, हो,—
तां भीष्म-यश हयांनीं, स्वैरेंग होऊनियां, बुडविलें, हो! ४

“वधिले सप्त सून, नृपा, रडवाया बहु तुझ्या सून्या भवनीं.
होय प्रथम-वृकोदर-शर देवें भवदंगभवसून्याभवनीं. ५

“साशु, मशोक, सशोधन ऐसें वदला पितामहापाशीं :—

‘अजि, शक्ति असोनि, पडों देख संतति पितामहा-पाशीं?’

‘मारूं दिलीं कसीं, हो, भीमास रणांत आव नातुंडें?’

१ शीतल-२ अत्यंत कोपलेखे-३ वेगजाणणारे-४ सेना-नदीहि-५ व्याघ्र-उदर-६ शक्त-७ वृक-उदर लांडग्याचें पोट-८ बाणें-९ घोड्यांनीं-१० स्वच्छंदगति-११ गृहांत-१२ दवानि-१३ भवत्-अंग-भव-सून-नाभि-वन-तुझ्या अंगापासून उत्पन्न झालेल्याच्या उत्तम नाभिवनांत.

काय तुम्हांसि म्हणावें,- करितां नय-पठन-पाठना तुंडें. ७
 “हांसुनि भीष्म म्हणे, हित कथिलें पहिलेंचि आयकानातें;
 सांगा, झालें तुमच्या तेव्हां, आतांहि, काय कानातें? ८
 ‘सत्यप्रतिज्ञ, दुर्जय-तक्षकसा-भीमसेन कोपेन, हो;
 हा कोप ईश्वराचा, -याचा कोणाचरीहि कोप न हो! ९
 ‘कोणें विनिवारावा बल-शाली भीम, युष्मदंतकर?
 वा. यसि तक्षकाचे, गुरु म्हणउनि, जोडितील दंत कर. १०
 ‘होय न जातां दीपा-वरि कोणहीही पतंग जय-शाला. -
 वा, पावला कधींतिरि हरिसीं झगडुनि मतंगज यशाला? ११
 ‘चुकलासि प्रथमचि तूं; आतां होईल काय हाकांहीं?
 आम्हांला तों नाहीं राखायाचा स्वकाय हा कांहीं. १२
 ‘आतां निपटुनि राज्य-स्त्री-जीवित-पुत्र-कामना सोडा;
 जोडा स्वर्ग; स्वर्गा-हूनि निपट लाभ भूमिचा थोडा. १३
 “ऐसें स्तयोधनासी वदतां, गंगासुतास माराचा
 ये धर्म-चमू; भासे स्तब्धाब्धीच्या उतासमा, राया! १४
 “झाली मारामारी तेव्हां आम्हांत त्यांत, देवो! जी,
 पाहुनि तीस तरणिचा एकहि पाउल पुढें न दे वांजी. १५
 “अर्जुनपुत्र, श्रावान्, बहु-कुरुवीरांचिया यशासि हरी;
 मारी शकुनि स्तुतातें लीलाभात्रें-जसा शशासि हरी. १६

१ अनिकोपिष्ट, - २ युष्मत्- अंतकर, - ३ जय स्थान, - ४ स्वदेह, - ५ क्षोभलेल्यास
 सुदाच्या, - ६ हे धृतराष्ट्र, - ७ योडा, - ८ सिंह, - ९ सूर्यचा, -

- “त्यानें बहुमायावी नक्तंचर, आर्षशंगि, तो रवपवी ;
 दुर्योधनासि दे अरि- मथनें-शकासि जेविं तोरव पवी . १७
- “गर्जे कुपित घटोत्कच, भिववी आम्हांसि मूर्त्त अंतकसा ;
 त्यासीं स्फयोधन भिडे.-सेनेचा साहवेळ अंत कसा? १८
- “मथन करुनि बहुतांचें, विकळ करी फार तो पलेश मन.-
 वाटे-राक्षस-रूपें सर्वावरि आजि कोपळा शमैन. १९
- “तो, द्रोणासह धांवे श्रीष्य, कराया स्फयोधनावन, हो.-
 लोकीं म्हणेल कोण स्वामित्राणें स्फयोध नाव न हो? २०
- “शगनीं शिरोनि गर्जे, सर्वांसहि दारववून हान रणी ;
 वाटे-पाडितसे शर न, -कराया राख ऊन हा तरणी. २१
- “धमं म्हणे भीमाला, दूरुनि त्या आयकोन आर्षवा,
 वीरा, वत्स घटोत्कच ताराया, -शत्रुनीं न मारावा. २२
- “सौषद्रादि कृतांसह धांवे तो भीम-भूतनायकसा.-
 सिंहव्रस्त हृषिगसे- कौरव म्हणती, विचार काय, कसा? २३
- “तेझां, नृपा, स्फयोधन रोधी भीमा-जसा उरग उरगा, -
 किंवा, व्याघ्र व्याघ्रा-सेदी प्रवरें शिलीमुखें उर, गा. २४
- “अवलंबुनि ध्वजातें, भीम क्षणमात्र वेदना साहे.-
 नसतां र्थति, प्रतिष्ठा केंची म्हणतात वेद नासा हे? २५
- “त्या भीमावस्थेतें पाहोनि, घटोत्कचादि जे कृत ते

१ राक्षस, २ राक्षस, - ३ यमन-४ स्फयोधन-अवन-दुर्योधनाचेरक्षण, - ५ हा घटोत्कच रूप-सूर्य, ६ ध्यानास, - ७ शिवामारिया- - ८ सर्प, - ९ वाणें, - १० धें र्व, - ११ नाकास.

कोपावेशं झाले— कल्यांतींचे समुद्रसे— जतते. २६

“सर्वोसि द्रोण मूणो, ‘भूपें बहु भीमसेन कोपविला;
बहु यत्न यासि अरिच्या मथनीं— गिरिच्या जसा नको पविला.

‘दावील भीम विक्रम आजि रणामाजि राम-रायाचा;
रक्षावा स्वपति, समय आत्मा हासाजिरा मरायाचा.’ २८

“ऐसेसिद्ध करुनि स्फुट, रूप, शक्त्य, जयदथादि, बा राया,
गुरु होय पुढें साक्षात् दुर्योधनकाळ भीम वाराया. २९

“भीम गत-व्यथ होउनि, धांवे, तों द्रोण बाणवृष्टि करी;
साहे तो तीस—जलद- वृष्टीस जसा मदांधे—वृष्टि करी. ३०

“भीम गुह्येरीं शस्त्रेति, व्हाया वीरांत नव्यैयश, हाणी;
मूर्च्छित करी, न होऊं दे ती तज्जीवन-व्यय शहाणी. ३१

“द्रोणि, स्रयोधन उवले माराया आपणा—असे पाहे;
वाहे गदा-त्यजुनि रथ; राहे निर्भय उभा, पुढें बाहे. ३२

“जल जलैद जसा वर्षे— शस्त्रें द्रोणादि वीर सर्व तसा;—
त्यातें साहत होता सत्वाचा सिंधु पार्य-पर्वतसा. ३३

“तेझां फार रचवळले सौभद्र, द्रौपदेय, हे, राया.
समर असोचि; न शकलों आम्ही त्यातें मुहूर्त हेराया! ३४

“भीम-सर्वें, नीळ-नृपें,—जैसा शकें स्व-शत्रु नमुचि, तसा—
गुरु-स्फुट गांठुनि केला कलह द्वि;—होय प्रकार संसुचितसा. ३५

१ मेघ वृष्टीस, - २ मदेंकरून अंधझाली आहे वृष्टि ज्याची, - ३ गुरु-उरीं, - ४ बाणा वळी, - ५ नवीनयश, - ६ मेघ, - ७ पहाया, - ८ दैत्यविशेष, - ९ अतिउच्चि त.

- “गुरुपुत्र शरं भेदी, जहि नील नृपोर अश्मलक्षण, हो;
करुनि अचेतन पाडी त्या धैर्यानिधीस करमल क्षण, हो. ३६
- “धांवे मार्कंडेया- प्रति जैसा काय कोपळा शमैन,—
तैसा गुरुपुत्राप्रति, विकल करायासि तो पळाश मन. ३७
- “भस्मचि करी घटोत्कच कटकीं हाणूनियां परां शर, हो.
गुरुपुत्र म्हणे; बहुधा या कर्में बहुसरवी पराशर हो. ३८
- “दुर्जय जाणुनि योजी मोहाया गुरुसुतास मायेतें;—
मोहायाचें तांडव ज्या-गरव्याच्या उतासमा-येतें. ३९
- “द्रोण, द्रौणि, सुयोधन, शल्य,—असे सुरयजे बळामधिले,
ते पाहिले बलांनीं प्रत्यक्ष घटोत्कचें रणीं वधिले. ४०
- “भ्याडीं सकळें हि बलें; तडक पळालीं, न राहिलीं पळ तीं;—
नगशिवरसंबलदुपलां सम, राया, म्यां चि पाहिलीं पळतीं.
- “हाका मारित होतो मी कीं, हे राक्षसीतनय माया;
न यमा या कर्में वश व्हा; राचें कांड हा अनय माया. ४२
- “भीष्महि ऐसेंच म्हणे, परि जोडी एकही न भरप कर.
आज्ञा अवश्य-म्हणतें जहि केवळ शून्यही नभ टपकर. ४३
- “माझ्या, भीष्माच्याही, कौणी ही जन न वारणा परिसे;
जय हर्षें, सघटोत्कच, पांडव-भट सर्व गर्जले हरिसे. ४४
- “सांगों काय, परिभवे नृप भीष्माजवळ जें चरफडे तें?

१ नृप-उर, -२ पाषाणासारिखें, -३ मूर्छा, -४ यम, -५ नग-शिवर-सबलत्
उपल-सम-पर्वतशिवरापासून सुटलेल्या पाषाणासारिखीं, -६ क-अंड-
ब्रह्मांड, -७ योधश्रेष्ठ.

वाटे-अहिच्या गेला लाउनि रूंद दिव्यरेवेचर फडेटें. ४५

“देउनि उत्साहातें भगदत्ता-शत्रुजनयमा-राया,
सेनापति शांतनव प्रेषी तो भीम-तनय माराया. ४६

“त्या भगदत्त-नृपासीं प्रथम तुमुळ,सूचिर समर भीमकरी;
भंगी दशार्ण-पतिच्या प्रबलाहि गजा तदीय भीम-करी. ४७

“नाग मथावे त्या भग- दत्ताच्या अन्य कां न नागाने?—
झावेंचि,जिंकुनि इतर अंग,हरिच्या धन्य काननागाने. ४८

“पाहुनि भगदत्त-शर- द्विप-मर्दित-सैन्य-दैन्य नयनांहीं,
धांवे घटोत्कच. ज्या मरणापासूनि लेश भय नाही. ४९

“भगदत्तासीं भांडे- शक्रासीं मर्धनादसा-राया;—
किंवा प्रवर्तला त्या झैला अद्वैतवाद साराया. ५०

“किंबहुना-भगदत्ते अत्युग्रा शक्ति सोडिली होती,
गगनांत उडोनि,धरुनि, इक्षुपरि स्पष्ट मोडिली,हो,ती. ५१

“तो‘साधु,साधु!’-ऐसें वदले सरुनर, म्हणोनि तो स्ववळे;
अह्निंतांकडे-दुरवविला दर्वीकरसा-धरुनि शोरव, वळे. ५२

“सौभद्र-प्रसुरवांतें ताडी,मूर्छित करी; विशोकास
विरथ करुनि, म्हणो,रे, बळकट बांधीं, पृथा-शिशो,कास. ५३

“वरिचेवरि झेलुनि घे गुरुच्या जो,भीमसेन,सरुर्व-निगदा,
शीघ्र रथावरुनि उडी टाकी, कवळूनि शक्ति-सरुर्वनि गदा. ५४

१-दंत, २-गरुड, ३-भयंकरगज, - ४ गज, - ५ वृक्ष, - ६ कानन- अंग- इंद्राच्या नं
दन वनांतील वृक्षानें - कल्पतरुने, ७ भगदत्ताच्या बाणांनीं आणि गजानें मर्दिलेल्या
सैन्याचें, - ८ रावणपुत्र- इंद्रभित - ९ उसासारखा, - १० शत्रूकडे, - ११ सर्पसा, १२ सरवापदेश
वाक्यास, - १३ शक्तीची उत्तमरावण.

“भ्यालौ बहु इतुभ्यांतचि येतां देरगोनि रुष्णासारथिते;
 न स्रुचे पळणें—पाहुनि हरि विसरति जेविं रुष्णासार,थिते.
 “प्रथम इरावाचरण भ्रात्याला भीमसेन आयकवी;
 स्रुत-शोक वसिष्ठासहि दुःसह,न म्हणेल कोण ‘हाय’कवी? ५६
 “स्रुत-शोक ज्वलनाची प्रथमचि हृदयासि लागली आहे;
 पार्थ म्हणे, ‘देवा, हे गरळ-गुरू-गृहांत वागली आहे!’ ५७
 ‘गमला हित, ओगरितां कांजी, मधु,सूद नाकपाळाला.—
 अर्थ तसा आलाहे कां, जी मधुसूदना! कपाळाला? ५८
 ‘धिक क्षत्रवृनि! ते मज, युद्ध न करितां, अशक्त म्हणतिल कीं.
 हाक, हरी; येऊं दे अरि दारांच्या अनित्यपण तिल कीं.’ ५९
 “गरूडाहुनि पार्थाचा बहुत पळवि लोकनाथ रथ, राया.
 लागे अये कुरूचे करुनि बल विलोकना थरथराया. ६०
 “कृप, भगदत्त, स्रुशर्मा, देवव्रत, विजय-वाह-वेंगाते
 रोधिति, परित्यांचें बल निज-रक्त-नदांत वाहवे, गा, तें. ६१
 ‘श्रेणासह पुत्र तुझे भीमावरि धांवले मथायाला;
 व्यूढोरस्कादिक नव मेले, मन कांपते कथायाला! ६२
 “गुरु, तें वारुनि, नेले एकैक-शरें चि ते नव लयातें.
 भीमसम भीम-विक्रम हा किति! मानूं नको नबल यातें. ६३
 “झाला अंबष्ठ विरथ अतिरथ-सौमैद-शरुन्न-वृत्त वर्मा;

१ अर्जुनास, २ इरावानाचें मरण, ३ जाला, ४ स्वयंपाकी, ५ इंद्रास, ६ शत्रुस्त्रिशांच्या, ७ भी
 षा, ८ अर्जुनाच्या घोड्यांच्या वेगास, ९ महादेवासारिखा, १० भयंकरपराक्रमज्याचा, ११
 ११ महारथी अभिमन्यूच्या शरुन्नानें हरण केलें कवचज्याचें.

ल्यासि स्वरथीं वाहुनि पळवी अति संकटांत कृतवर्मा. ६४
 “भीष्मादिकांसि, वारुनि, विजय तदस्त्रांसि तत्तदस्त्रांनीं,
 झांकी शर-पटलांनीं—आद्य जसा दुर्गतासि वस्त्रांनीं. ६५
 “बहु मानवले अष्टम- दिवसीं झाल्या रणासि सर, सांजे;
 वीररसा बहु झुलले, सेवित होते तदन्य सरसां जे. ६६
 “तात सुता, सुत ताता, प्माता भ्रात्यास, मित्र मित्रास,
 मारित होते, राया, होउनि विकरुण, विखेदे, वित्रास. ६७
 “न दिसे, न कळे स्व पर, -धातें परम गाढ वाढवी रजनी;
 केला अवहार, नृपा, होय क्षत-नाप बाढ वीर-जनीं.” ६८

अध्याय १०

नवमदिनयुद्ध.

“राजा कर्णासि म्हणे, ‘रूप, शल्य, द्रोण, भीष्म, हे आर्य
 पांडुसुतांतें रक्षिति, कैसें सिल्यास पावतें कार्य ? १
 ‘सांगेल कवणमज तुज यांचुनि या संकटां उपाय सरवा ?
 मित्रमतिच हित करिती, मायचि म्हणती बळें सपायस स्वा. २
 “कर्ण म्हणे, ‘मी करितों कार्य तुझें, शक्य हें न अन्यास;
 परि भीष्माकरवीं त्यां करवावा आजि शस्त्रसंन्यास. ३

‘कीं त्यासि तीर्थ-यात्रा सांगा-दृढासि तीचउचिता कीं ?
रुचि अमृतीं सापडतां, रसिकीं घ्यावी कशास रुचि ताकीं? ४
‘अस्त्रन्यास करावा भीष्मे, कीं या बळांत न वसावा,
मग कार्य-सिद्धि माझ्या हार्ती-नलगेचि देव नवसावा.’ ५
‘हं कर्ण-मत परमहित ऐसें आलें मनासि राज्याचा;
शीघ्र रथावरि बैसनि, रात्रो, शिविरासि जाय आज्याच्या. ६
‘वंदी पितामहा कुरु-प-जयंताचा पिता महादेवा
सर्वज्ञा सन्धान्या वरदा, किंवा पितौमहा देवा. ७
‘कर जोडुनि दुर्योधन बदला, अजि भरत-कुलतिलक राया,
भुलल्या मार्गे किजय-श्री-दृष्टि, पुढेंहि भुलतिल कराया. ८
‘आम्हां या पायांचा आश्रय-देवांसि जेविं शक्नाचा;
साक्षात्पताप तुमचा आश्रित-शिव जेविं विष्णु-चक्राचा. ९
‘पांडव किति? जिंकाचे आम्हीं तुमच्याबळेंचि सर सगळें!
युधयशासि लाजे विधु, ज्यापासूनिअमृत सरस गळे. १०
‘हरिजय दुर्लभ-आम्हां! झाले युद्धासि आठ वासैर, हो.
हं नवल, मराल म्हणे तृडि कळ-शिशांसि, आववा सर, हो. ११
‘ऐसें कां, जी, करितां? शत्रु-वधें जोडिलें स्वयश राखा.
खाइल अहितांसि; मना-आंतूनि म्हणा, ‘असंशय, शरा, खा. १२
‘बहु-वीर-हय झाला, आलें आगांसिंत न यश मला,

शमले मद्दु बहु; न एकहि माद्री-वृथा-तनय शमला. १३
 'स्वीकृत कार्य मनावरि घ्या, प्रभुजी; पांडुवत्स मारा, हो. -
 कीर्ति जसी रामाची- लोकीं तुमचीहि तत्समा राहो. १४
 'जरि माझ्या द्वेषे; कीं, केवळ मद्भाग्य मंद या करितां,-
 मदरीतें रक्षितसां,- कीं सदयपणें तुम्ही दया करितां, - १५
 'तरि कर्णाला आज्ञा घ्या, तो त्या पांडवांसि मारिल;
 मारीलसहि न तदिषु- हुनि अधिक प्राणि-जात सारील. १६
 "दुर्योधनोक्त परिस्फुलि, जिरवी शांतनव रोषवेगातें.
 जें असहनत्व, रचळमत, - पळही सृजना न पोषचे, गा, तें. १७
 "प्रीष्म म्हणो; रे राया, लागति वाग्वाण काळजाला कीं?
 समरीं श्रम-आतां ही तुज वदतां फार काळ झाला कीं? १८
 'वाच्यावाच्य न जाणसि, काय म्हणावें तुला? असो दे हे.
 दिधलें त्वत्कार्यार्थ स्वप्राण, कबंधसे असो देहे. १९
 'पर्याप्त तें निर्दर्शन- मोहनि सर्वांसि मोहनें अस्त्रें,
 वस्त्रें विराट-नगरीं हिंसकुनि नेलीं, न हातिंचीं शस्त्रें. २०
 'पर्याप्त तें निर्दर्शन- जगदीश्वर जेविं नक्र-सुक्त करी -
 पळतां कर्ण, विजय सर- गायक-बडा तुला विमुक्त करी. २१
 'कोण त्यांतें मारिल, ज्यांचें जगदीश तो परम कवच,-
 ज्याचें प्रभुला बहुमत- जैसें वृद्धासि चरम- तो कवच? २२

१ महाभारतीचें लक्ष- २ वाच्य-अवाच्य- बोलावें काय न बोलावें काय, - ३ शूर्प, - ४ अश
 हरण, - ५ गंधर्वांनीं बांधलेल्या ऐशा, - ६ शेंवटले त्या मुलाचें

“जहि नारदादि मुनिनीं कथिलें, तूं जाणसी परि न मोहें;
तरि जिंकितासि त्यांतें, धरितासि मनीं, मुरवीं, जरि नमो हें. २३

“हो पुरुष वैर केले, तैसें युद्ध स्वयेचि कर जा, गा.

मायेच्याभावाचा होता आतां चि कांन कर जागा? २४

‘आम्ही करूं, शिखंडी वर्जुनि, पांचाळ-सोमकांतातें;
द्रववूं यशः शैशीनें सत्तदयजनहृदय-सोमकांतातें. २५

‘पांचाळ-सोमकांतें भाजीन प्रलयसूर्यसम, राजा;

करिन तसा, गातिल कवि- वर, यावच्चंद्रसूर्य, समरा ज्या. २६

‘वधिन तयां मी, कीं मज वधितिल ते; - काय आंग राखावें?

अमृत मिळालें त्यागुनि, सज्जें दाटुनि कां गरा रखावें? २७

‘भगवदितर सकळहि जन म्हणतिल, तूं धन्य, श्रीष्य-चापलते!
नीज करये. आहें मी तों करितिल काय, करुनि चापल, ते? २८

‘श्रुत आहे आम्हां जो स्वकरें छेदी स्वमास शिविराजा;

निवचूं त्वहृष्टिउद्यां, श्रमलासि निजावयास शिविरा जा. २९

“हो अश्रयोत्स्यर्थां, - अधन जसा मूर्त्त-कल्प-वलयकीं;

वंदुनि पितामहातें, येउनि शिविरीं निजे सपत्यकीं. ३०

“घातः काळींच उठे राजा, राजांसि शीघ्र आणवुनी, -

सर्व जपोनि नदी-सत रक्षा-ऐसें तयांसि जाणवुनी. ३१

“दुःशासनासि सांगे, मज कळलें इंगितें असें आजी,

१ शकुनिमाया, - २ यशस्वरूपचंद्रानें, - ३ कविजनाच्या तदयस्वरूप सोमकांतास, - ४ विषास, - ५ कल्प वल्ली-अंकीं. + चंचकीं,

* हो पुरुष - वैरकेले तैसें युद्ध स्वयेच कर जा, गा. असाहि एकपाठ आहे.

शांतनव अर्जुनासीं करिल मनातूनि निश्वयें औजी. ३२
 “शल्य-रूप-द्रोण-शकुनि- सह सर्व तुम्ही जपोनि, सेनोनीं
 रक्षा. करिल अरि-लय प्रलय-तरणिसा तपोनि सेनोनी. ३३
 ‘कुरु-सिंह अरिगजांतें नेतो, हाणूनि शर-नख-पवि, लया.
 परि काय उगा बसतां? क्षुद्रमति शिरवंदि-चक्रे न खपविल या?
 “असि आज्ञा करुनि निघे नृप; कांपें बहुत मोदिनी; नव मी
 आश्चर्य काय सांगों? विश्व-प्रलयचि गमे दिनीं नवमीं! ३५
 “विजय म्हणे, ने धृष्ट द्युम्ना भीष्मापुटें शिरवंदीते,
 तो ही विगतांत्साह- प्रेक्षुनि जैसा फणी शिरवंदीते. ३६
 ‘रक्षीन शिरवंदीते; याच्या प्राणासि किमपि भय नाही.
 जें कांहीं करिन कुतुक तें देखावें दुरुनि नयनाहीं.’ ३७
 “आम्हांपुटें महात्मा भीष्म, चकोदर तयांपुटें चाले;
 झाले उत्पात बहुत, तेह्नां चळचळ वर्संधरा हाले! ३८
 “ब्यूह प्रथमचि मथिला अर्जुन-पुत्रें, जसा वनेद वींते;—
 न शके तया स्रयोधन- बळ वाराया-जसें वैन दवोते. ३९
 “कुरुपति अलंबुषाला अभिमन्यु-वधार्थ पाठवी, राजा.—
 स्रजना सृतीति तैशा, माया बहुसाल पाठ वीरा ज्या. ४०
 “तो मायावी राक्षस सौभद्रासीं करी महा समर.—
 त्यजुनि रथ, पळुनि जातां, त्यासि म्हणति साधु ही सहोस-मरः

१ युद्ध, २ सेनोनीं, ३ सेनापति, ४ बळ, ५ लाडगा, ६ सर्प, ७ मोरस, ८ चर्चा, ९ व
 न- ६-उदकदेणारा-वेध, -९० वायूनें, -९१ अरण्य, -९२ वणव्यास, -९३ हास्थस-
 हित.

- “नरलोक हा द्विर्धात्वान- ऐसें तेव्हां जनास वाटविलें.
 तें बौहिनी-शत विजय पुत्रे-ग्रीषे नसें चि- आरविलें. ४२
- “कोपविला भीष्म, नृपा, करुनि बहुत कटकमथन पणतुंडें;
 वेदिति सौभदातें कौरव, बोलोनि हनन-पण तुंडें. ४३
- “कौर्ण्णि म्हणे, वायुपुटें जरि काय टिकत असेल कोंडा, या
 होइल दवासि नृण, तरि क्वाल क्षेममज तुम्हीहि कोंडाया. ४४
- “कुरु शास्त्रजाळ पसरिति, अवकाशा न उरवी नभाच्या तें;
 विजयासि तेथ आणी प्रभु, कीं परिभव घडो न भाच्यातें.
- “काय कथूं गांठि विजय घाली सहसा पितामहासी तें!
 झाले पुटें तईं बहु, नग्न करुनि रणाहिता महासीतें. ४६
- “रूप-भीष्म-प्रमुख स्थित पार्थातें पंचवीस शर हाणी;-
 करिता झाला ज्याच्या न यशाची, करुनि युद्ध, हर हाणी.
- “पार्थप्रियकर सात्यकि तुमुल रुपासीं मुहूर्त समर करी
 अन्योन्य-भाग-कामुक ते-क्रोध-मदांध जेविं अमर करी. ४८
- “ग्रामाचा केंवारी अश्वत्यामा लयासि तें ने या;
 महीं स्वर शर हाणी, न्हाणी क्षतजें संचेल शेनेया. ४९
- “होते पुर्थितकिंशक तर्पनुकृति करित ते शरीरांनीं
 असंनिरपेक्ष झगडलें घटिकाभरि, जेविं केंसरी रानीं. ५०
- “गुरुकृत विधीन, सात्यकि- सायकनिकरहि गमेन राहून

१ दौमभाहेनअर्जुनज्यांत, २ सैन्फ नदीहि, ३ सुरवानें, ४ अभिमन्यु, ५ शक्तिमान, ६ महा-
 असि-उत्तमतलवारीस, ७ शिव, ८ हती, ९ कुललेल्या किंशक तर्कची अतृकृति-अनु-
 करण, १० प्राणांविषयीं निरिच्छ ऐसे, ११ विधु-ऊन-चंद्रापेसांउणा, १२ ताहु-ऊन-सादूपेसांउणा.

राहून नभींदि, तदा दिनमणिहि बहु भ्रमे नराहून. ५१
 "तों द्रोण ही म्हाणो कीं, जें पुत्रीं ससव, न नंदनवनी तें;
 सून सर्व-मत; सुखींच्या एकचि पोषी न नंदनवनीतें." ५२
 "नेतां अरिच्या स्यंदेन नंदनरक्षार्थ आडवा तातें,
 ये विजय-जेविं दीपक रक्षाया पदर आड वातातें. ५३
 "गुरु शिष्य तेविं करिति, प्राकृत सहजारि जेविं कलहातें.
 तें लां केलें, होतें प्रेम न विधिच्याहि जें विकल हातें! ५४
 "गुरुभक्तोत्तमहि विजय हाणित होता गुरूसि निकरानें;
 शिष्यासि शिष्य-वत्सल गुरुहि प्राणघ्न-बाण-निकरानें. ५५
 "तों धाडिला सशर्मा, राया, आला धनंजयावरि तो;
 तेव्हां वदले सूर कीं, 'सकुळ शलभ हा धनंजया वरितो! ५६
 "गांठुनि करी सशर्मा शर-पटलें जिष्णुच्या रथा पिहित;
 तो यद्यपि अहित, गमे विजया विजयोद्यता तथापि हित. ५७
 "भस्मचि करी धनंजय लीलेनें तीं समस्त शर-पटलें;
 दिसतें काळें नभ, हें धुरकटलें, तेधवांचि करपटलें! ५८
 "होय पतंगचि, न करी, झटुनि हरानें, विपन्न दीपातें;—
 तैसें सशर्म-बल तें आपणाचि बुडे विपन्नेदीपातें. ५९
 "विजय उडवितचि होता वातास्त्रें करुनि, जेविं तृण सकलें;
 परि तें त्रिगर्त-कटक व्यसन द्रोणा श्रयें, नृपा, चुकलें. ६०

१ सूर्य, -२ नरापेसां, -३ रथ, -४ वायूस, -५ समूहानें, -६ टोळ, -७ अग्नीस, -८ आळा
 दित, -९ शत्रु, -१० विजय-उद्यत-विजयाविषयीं तत्पर, -११ मित्र, -१२ विपन्न-नदी-
 पात-विपत्तिरूप नदींत पडून, - * सहज-अरि-समावतः शत्रु.

- “कुरुगुरुनें शैलौस्त्रे नसते वातास्त्र वाखिलें जरितें,
करितेंच रितें कुरुबल, हरितें, एकाहि नुरवितें अरितें. ६१
- “अस्त्र-निवारण होतां, लागावे जों अराति हरिवोया,
शिरले त्रिगर्त-कटकीं विजय-शर-जसे गजांत हरि खाया. ६२
- “विजयाते कोंडाया भट झटले बहु, झटेसुयोधन ही;—
मारा; मरा; पुटे व्हा;—मृणत्यास मृणोल कां सुयोध नही? ६३
- “भगदत्ते भीमावरि करिकटके लोटिलीं बहुत, राजा.—
वचकावे प्रलय-जलद-पटलेहि भयंकरा बहुतराज्या. ६४
- “केले प्रयाण धर्मा प्रति भीषे धार्तराष्ट्र-बल-सहितें;
तेव्हां जें वीरांचें रूप, न भिरविति सपुष्य पळसहि तें. ६५
- “शिरला भगदत्ताच्या करि-कटकीं भीम सिंहसा; गमला
तो वर्ज्जी, ते गजनग;— तो तार्क्ष्यचि, ते समयस्त नाग मला. ६६
- “बहु गज-विदारण करी भीम-जसें वासंव नग-दारीण, गा.
यागों नेदि स्पृष्टा कोण्हा जीवास वने गदा रणागा. ६७
- “गजरक्त-दिग्ध शोभे-जेविं गणाधिप विलिप्त-सिंदूरें;
स्पष्ट फुटावे, पाहुनि त्यासि, अमृत-रस-मयेंहि इंद्रें. ६८
- “क्षत-हत-शोष द्रुत गज ते, अभिचार प्रयोगसे फिरले;
नाशिति कुरुसेनेते-तनुते गंद शोवटीं जसे शिरले. ६९
- निवची कुरुसि, केले गौंगेयें युद्ध सोमकां सह जें ;

१पर्वनास्त्रे, २शत्रु, ३आनंदापास, ४प्याके, ५अत्यंत, ६इंद्र, ७पर्वत, ८गरुड, ९सर्प,

१० इंद्र, ११पर्वतांचेंविदारण, १२शिवलेल्या, १३उदक, १४युद्धांतील, १५क्षित, १६इंद्र-उ

र-चंद्राच्याउदरानें, १७हिंसाकर्म, १८शरीरास, १९रोग, २०भीष्मानें.

- निववील न प्रसादे कुमुदाते शङ्ख सोम कां सहजे ? ७०
- “स्पर्श शिरवडीतेचि, स्त्री पूर्व म्हणुनि, करी न रोपोनें;
भंगी इतरां सकळ्यां - कल्यांतीं रुद्र जेविं कोपाने. ७१
- “द्रुपद विराट वृकोदर- सोमद-द्रौपदेय-धर्मांचें
भीष्म बल न चालों दे-जैसा प्रारब्ध-भोग कर्मांचें. ७२
- “नकुल-सहदेव सात्यकि- धृष्टद्युम्नादि वीर दिन दीप
झाले! घटजमुनिपुटे नरिके घटिकार्थ थोरहि नदीपे. ७३
- रक्त-नदीतं सजीवहि हय, गज, न प्रेत वाहवी, राजा.
म्यां तो किति वर्णावा, बहु-बन्धके श्वेत-वाह वीरा ज्या! ७४
- “देव म्हणे, हा शतशः सत्तेजांचे पूर वाहविल; यातें
नेसिल, घेसिल चितीं तरितूंचि श्वेतवाह विलयातें.- ७५
- “मजसीं जेरिपु सैनिक, भीष्म-द्रोणादि, युद्ध करितील,
गांडीव-युक्त सायक त्यां त्यांच्या जीवितासि हरितील.” ७६
- ‘सत्य करीं मत्स्य-पुरीं जें हें वदलासि संजया पाशीं,
हितं सत्य-पाश. दादुनि बुध अर्पिति शीर्षं कंज या पाशीं. ७७
- “पार्थ म्हणे, सज्जानें, सचैजें, सत्य लोक-पति तरणी, -
ऐसा कुरुगुरु वधितां, म्हणातिल मज सत्य लोक-पतिं रणीं. ७८
- ‘हें हीफार कठिणकीं, गुरुवागनधीन शांत न वदावा;
हो कांहीं, हांका हय, -घडल्यासि वधीन; शांतनव दावा. ७९

- “ ऐकुनि असें प्रभु नदी- सनुकडे चालवी रथा, राया. -
 क्षम ज्यापुदें न कोणही, धरुनि तसी चाल, वीर थाराया. ८०
- “ भीष्म विजय-रथ झांकुनि, कांपवि पुरुषा परा शरांसारे;
 अरिदुःसह तेज गुरुसि दावी अर्जुन परोशारासारे. ८१
- “ भीष्म-शरांचें पार्थ, प्रभु-सांधूक्तीस पीतें, पटल हरी.
 लाजवि स्रधानिधीच्या स्तुति सूक्तिसमुद्र-पीतपटलहरी.
 “ छेदी देव- नदीच्या दायादाच्या धनुष्य-वल्लीला;
 तेषें हरि बहु हर्षे, कीं आदरिली मनुष्यवल्लीला. ८२
- “ भीष्म प्रभु दुसरें धनु सज्य करी जों न हालवें पातें,
 तच्छेदें सारवाहति, मग कां न तुम्ही वहाल वेपातें? ८४
- “ विच्छिन्न निमेषांतचि करितां दुसरें धनु स्व-नातुंडें,
 आशीर्वाष्टि करुनि, करी- हरिसा-गंगाजनु स्वनातुंडें. ८५
- “ गर्जोनि म्हणे, वत्सा विजया वीरा, भला भला! बा, हं;
 बाहंस तुझ्या दृष्टि न लागो, -मलत्यासि काय मी बाहूं!”
- “ ऐसें वदोनि, तिसरें सज्य करुनि चाप, परम करुण पणे,
 हाणीं इषुं मागें इषु; - करि विजयाचें विगर्व तरुणपण. ८७
- “ चुकवि प्रभु, मंडळगति रथ फिरवी, तरित घोंदक पिटाळी; -
 स्तवि, जो छायां ग्रह त-च्छक्तीचा भरुनि घोंद कपि टाळी. ८८
- “ हययानीं परम बळ प्रकट करी प्रभु, -परोपरी चुकवी; -

१ परमपुरुषजो ह्यव्यास, २ शर- आसार- शराच्या सतत घडीने, ३ पराशारासारखे, ४ कृष्णाच्या उत्तम व
 चनास, ५ भाशन करीत, ऐकत, ६ स्तुतीच्या उत्तम भाषणाचा समुद्र, पीतांबर धारी कृष्ण, ७ गंगेच्या ८
 -पुत्राच्या, ९ पापण्या, १० कंघातें, ११ सिंहासारखा, १२ गंगापुत्र भीष्म, १३ शब्द, जादू, १४ सुरवातें,
 १५ बाहूं, १६ तपाशि, १७ बाण, १८ गर्वोदहित, १९ घोंदो, २० सक्षस्य विशेष जो मारुतीस आडवा आ
 लाहोता.

परि न शक्ये वाचाया प्रारब्ध, सुखीसुखा जसा सुकवी. ८९
 “ब्रह्म क्षतजं न्हाले; ते पुषितेपर्णवत् जना दिसले;
 झाले शल्यात मनीं, यत्स्थानेनदिकती अनादिसले. ९०
 “भीष्म ग्रीष्म तरणिसा, अर्जुन हेमंत तरणिसा गमला;
 देव म्हणो, बहु आला वृद्धाहुनि जिष्णुचाचि राग मला. ९१
 ‘हा शूर, दूर, औ, सर’-म्हणणार महा-प्रभावहा रविला!-
 हार विलासि जनेंसा-येणें कैसा प्रभाव हारविला? ९२
 ‘झाला धीर परि परि म्लान सरवा-जाति-पुष्य-गुच्छ कसा!
 तुच्छ कसा हा प्रवेया-चिरदिल भलता अहींद्र-पुच्छ कसा?
 ‘हा पांडवांसि भस्मचि करिल, उपेक्षा करूं नये याची.
 पदरासि अकीर्ति श्रित-सुदृढ नवनपथ करून येयाची. ९४
 “आणुनि मनीं असें, ज्या धन्य म्हणति सर्व विप्र तो दास
 भीष्म वधाया धांवे हरि, हस्ते कवळुनि प्रतोदास. ९५
 “देव, रथातें सोडुनि, धांवे देवापर्गा विलापार्थ;
 कीं दुस्तरारि सागरिं न बुडो कासेसि लाविला पार्थ. ९६
 “पार्थाप्रति प्रयत्नें तो बळकारुण्य-सिंधु राखाया
 क्रोधें गर्जत धांवे-सिंह जसा मत्तसिंधुरा खाया. ९७
 ‘एह्येहि, देवदेव! श्रीकृष्ण! नमोस्तुते!’-असेंबोले;
 आंले गौर्वाण्य-प्रेमाश्रुभरें करूनियां, डोले. ९८

१ सुख-असुख, २ फुललेल्या पळसासारिवे, ३ महाप्रभावाहणान्या, ४ पोस, तुरा, ५ वृद्धास,
 ६ श्रित-सुदृढ-अनवन-पथ-आश्रित मितानें अरक्षणपथ, ७ याचयाची, ८ गंगेच्याशो
 कार्य, ९ दुस्तर-अरि-सागरीं, १० यत् हत्तीस, ११ गाल, १२ पुच्छ.

* एहि एहि, देवदेव श्रीकृष्ण! ते ममः अस्तु!-हे देवदेवा श्रीकृष्णा! यावें यावें! तुजकारणें ममस्कार असो!

“भीष्मद्रुणे, त्वं हस्तेन द्वाया समरांतं शांतं, नवसाजो
 होता करीत, तो हा जोविं हरि हतेभ-शांत नव साजो. ९१
 ‘ज्वरि मारिशील, मज गति- लाभ, तुजहि कीर्ति लाभ गुरुतर तौ ;
 विश्वगुरो! प्राकृतही, तारुनि शरणागतासि, गुरु तरतो. १००
 ‘तूं हरिसा हरि, साची हरिणी सरसिंधु, मीहि पांडससा ;
 पांड-ससाध्वस होअरि-हरिचा पावेळ काय पाड ससा? १०१
 ‘ब्रह्मांड भस्म द्वावेन ज्याच्या दररक्त चक्षुच्या पातेन,
 तो तूं आंगें मारूं पाहसि मज, दावुनि प्रतापातेन! १०२
 ‘झालों धन्य भिजगीं! भासि पळे प्राकृतांस मारकसा.-
 त्या प्रभुनें तो केला भस्म स्वैतिक्रमेछु मौर कसा? १०३
 “धांवुनि धरी धनंजय मागुनि त्या माधवासि बाहूनीं ;
 मग हट चरणींच मिठी घाली, पहिलीच रीति पाहूनी. १०४
 “दूर उसळला होता कोपावेशें मुकुंद कंदुकसा ;
 राहें उभा प्रभु, गमे इभसा-धृतचरण भक्त अंदुकसा. १०५
 “पार्थ द्रुणे, श्रीधर्मा वरि धरितिल जे असिप्रति ज्ञाती,
 मरतील; स्वजसी कां आयुध न धरिन-असि प्रतिज्ञा ती ?
 ‘मारिन भीष्माते मीं,- इतरांतेंही, भवद्वयाधारे ;
 बा! त्वत्प्रसाद ज्यावरि. केवळ मेवंप्रही तया धारे ! १०७
 ‘लोक तुज मृषावादी ऐसें न म्हणोत, सत्य-संध-पते ;

१ त्वं-हस्ते, २ हरि-हते-इभ-सिंहाने मारिलेला गज. ३ सिंधुसा, ४ गंगा, ५ हरिणादिशु, ६ अश्व
 ७ पांडक्या आरक्त हो ज्याच्या, ८ बाट, ९ पळ मर, १० मारक्यासारिवा. यमात्सारिवा; ११ महदेवानें,
 १२ आत्मलापतिक्रम करूं इतिपासा, १३ मदन, १४ चेंदूसारिवा, १५ शंखकेसारिवा, १६ भवद् दया-आधारे,
 १७ वेरु-अथ, १८ लघु, १९ सत्य प्रतिज्ञा ज्याची अशांतील श्रेष्ठा; २० अर्जुन.

मरतिल तव दृक्पातें भीष्मद्रोणादि सर्व अंधं पते। १००

“कुरूकुंजरासि गौला होता यदु-सिंह तो स्वरा रवाया,
परते पर तेथूनि, प्राण-प्रिय-मित्र तोख राखाया. १०१

“कृष्ण स्वरथीं चढतां, समर-चमत्कार भग नवा तातें
दाखविला, वाहों दे न शर-व्रज-पूर्ण-गगन वातातें. ११०

“भीष्म-शर-व्रज दावचि, पांडव-भट-निकर तो गमे घास;
क्षण सोसये न कोणा-सहि-जैसा वायुयोग मेघास. १११

“तों पांच, सात, हय, गज, हाणुनि एकाचि सायेंका, मारी;
वदलीं बहु कटकें कीं, - करितो कल्यांत काय कामारी? ११२

“कुंती-सूत, माद्री-सूत, कृष्णा-कृष्णानुजा-सूत, भ्रमले.

भ्रम लेखांसहि पडला, गत-चेतनसेचि सर्वही गमले. ११३

“जैविं महावात करी अप्प्रांचा नलवितां पळ विसकट,
त्वन्नात-शर-व्रात, ध्वंसूनि सर्वासही, पळवि सकट. ११४

“भीष्मास पहायाही त्या समयीं एकही न पर परते.

जे मदमत्त मतंगज, हगले-मदसेकहीन-परपर ते। ११५

“बहु वधिले; उरले जे, ते केले बाहुजप पराभूत.

पाहों शकले न-जसे श्री-नर-हरि-मंत्र-जप-परा भूत. ११६

“तों मावळला दिनकर, होय बहु प्राप्त साध्वंस; मग तिहीं
केला अवहार-परि-श्रांतांहीं, लंघिताध्व-सम-गतिंहीं. ११७

१ अंधार्चे (धनराष्टार्चे) रक्षणकरणारे, २ कुरुसूतदस्तीस, ३ परंतु, ४ समुदाय, ५ बाणास, ६ महा
देवा ७ शौपदी-सुभद्रा-तकुज, ८ देवांसहि, ९ शत्रु, १० क्षत्रियाधिप, ११ सूर्य, १२ श्री
नि, १३ लंघित-अध्व-सम-गति-लंघितामार्गज्यांहीं त्या समान गतिज्यांचीं.

“आम्ही गाजत, याजत, गेलों शिविरासि विजय साधूनी;
स्तविला भीष्म बहु-जसा ध्यस्तासरसेन्य विजय साधूनीं.” ११८

अध्याय ११
दशमदिनयुद्ध

“रात्रो राजा धर्म व्याकुळ होउनि असें म्हणे हरिला:—
‘धरिला राज्य मनोरथ म्यां, मूढें, न वनवास आदरिला १
‘मूर्खें म्यां चि बुडविले संबंधी, बंधु, आप्त, शोकांत;
अयशः पात्र सयोधन- आधीं तडंधु मी हि लोकांत. २
‘दे आज्ञा जाऊं दे आदरिला हा कशास्तव निकामी?
राज्यांयोग्यचि, केवळ तप मात्र करावया बहु निकामी. ३
‘भीम-पराक्रम-भीष्म- प्रभुच्या वदनाकडे पहावेना;—
हरिणा जसें हरिपुढें— आम्हांसि तयापुढें रहावेना. ४
‘जिकाया शक्य यमहि, शक्रहि, वरुणाहि, कुबेरहि, रणांत;
परि हा अशक्य! आम्ही होतो खद्योत, तदिषुं किरणांत! ५
‘म्यां या प्रभुसीं केला मतिदौर्बल्यें करूनि संगर हा;
सांगावें होतें त्वां कीं, साधूंचा धरूनि संग, रहा. ६
‘आतां तरि, परमाप्ता देवा! तूं स्वहित-सार सांग मला;

शरणागतां तुझां उप- देश-जसा सूर्य सारसां-गमलां. ७
 “देव म्हणे, राया, तूं दादुनि धरितोसि कां विषादास?
 श्यावा श्री-कंठ्या, कीं गरुडाच्या तन्ही विषा दास? ८
 ‘विजयी-विष्णु-भुज तसे- भ्राते करितील काम हें भारी;
 समरीं हारीप्रति, हट- सांडुनि, वरितील कां महेश्वरी? ९
 ‘कीं, या जनास म्हण- हूं;’-कैसा करितो त्वदर्थ समर, पहा,
 तो भीष्म वृत्र भासो; संपादुनि सद्यशासि, अमरप हा. १०
 ‘मत्संकत्य असा कीं, साधुनि द्यावीच सर्व भू पार्या.—
 आम्ही प्रजा तुझ्या, बा; साधू, वेचूनि सर्व, भूपार्या. ११
 ‘जसि अर्जुनें करावी त्वद्दशगा. बा, तसीच हे महि म्यां;
 जरि सात्य साधु करितिल, पावतिल तरीच बाहु हे महिम्या.
 ‘त्वद्वित्त, मद्रित तें; जे त्वदरि, मदरि तेंचि; अन्यथान मनीं.
 अन्य प्रेम न माझ्या ये, शिशुच्या जेंविं अन्यथान मनीं. १३
 ‘संबंधी शिष्य, सरया, - अर्जुन; तूं धार्य-गमसा मान्य;
 स्वशिर त्वदर्थ कापुनि दंडन! हे काय काम सामान्य! १४
 ‘विजय म्हणेल तरि वधि न शस्त्रारूढें मी पितामहा तरणी;
 होउनि स्रयोधनाचा शोकार्त, बरो पिता महार्सरणी. १५
 ‘कार्या कार्य न समजे, चळला तो सद्ग; काय सांगावे!
 मणिपंजरीं शक्या, कीं सृजे, पाळोनि वाचसां, गावे? १६

१ कर्मकांड, २ महा-इक्ष-अरि-सिंह; ३ इंद्र, ४ आत्साधारक, ५ स्वद-हित-तुष्टीभित्त,
 ६ त्वत्-अरि-तुष्टेशत्रु, ७ यानूनको, ८ स्वर्गमार्ग; - ९ राजाचा मनोरथ.

“धर्म म्हणे, जगदीशा, वा, तुझिया साहतिकु न वेणा ते
 लघश अनंत गातां, थकले निपुणाहि जुने, नवे गौते. १७
 “आहेसि मच्छिरावरि अवितथसंकल्प तूं परस्वामी.
 स्वधनाते पावेनचि, वांछीत नगेन जरि परस्वामी. १८
 ‘तूं असतां मर्यादी. लाविन मी धाक लोक पाळाला.
 श्रीष्याची काय कथा! मंगिन मी संगरांत काळाला! १९
 ‘युद्ध न करितांनि करी साद्य; न जावी लया प्रतिज्ञा ती;
 माझे जातील तुझ्या दाम-दोषें लया प्रति ज्ञाती. २०
 ‘शांतनवे समय असा केला की, करिन युद्ध कुरुपार्थ;—
 मंत्र लदर्थ; होइल तो विजयद, जेविं धन्विगुरु पार्थ— . २१
 ‘मंत्र पुसाया आम्ही साजण जाऊ, चला उठा—राया
 पार्थ स्ववधोपाया.—देइल. सरतरु जसा कुठारा, या.’ २२
 “देव म्हणे, बहु उन्नम. ने. लाजे शक्र सद्य शिविरा ज्या.
 पावे धर्म नदीजा. — पूर्वीं जैसा कपोत शिविराजा. २३
 “सविनय. विशास्त्र. विकवच, साच्युत पांडव पितामहा नमिती.
 त्यांहीं गुरु जिंकाया केडी ती प्रणतिमिष महासमिती. २४
 “श्रीष्य प्रहृष्टचित्तें, वांछीय, स्वांगतं तव! असंच
 धर्मादिकां प्रति वदें. सांगा युष्माक्षियोद्यत असंच. २५

१ गाणारे, २ सत्यसंकल्प, ३ स्वामीकोट्ट-सगवान. ४ मन्-वर्षी-माझ्यापक्षाचा, ५ कुरुपजी दुर्वेधन
 त्यासाठी, ६ सहाजण, ७ इंद्रमंदिर, ८ महा-युद्ध, ९ हेरुष्णा, १० म-आगतं तव-तुझेनांगलेपेणे
 हें संस्कृत प्राचेनील. आलेल्याचे आदारसत्काराचे प्रथम प्रसिद्ध भाषण— आपसें घेणें फार चांगले
 झालें. * श्रीष्यप्रसन्नचित्तें— असाहि एक वाद आहे.

'प्रीतिकर कार्यं तुमचें, दुष्करहि असो, करीन; सांगा तें.
 ये धर्मचि; पुत्र, स्त्री, कोष, स्थ, तुरग, करीन सांगातें.' २६
 "धर्म म्हणो, घाल अभय, तरि मी अतिमंद तोंकें विनवीन; -
 जो संता संतानक म्हणता मतिमंद तो कवि नवीन. २७
 'संत सकल-शरणागत-वत्सल, नाहीं च अधिक शिबि कांहीं.
 एक्या सदुक्तिनें जी स्रगनि घडे, ती न कोटि शिबिकांहीं.' २८
 'गंभीरता न मिरवू साधुजना माझि नावे उदधीची;
 तुमचीच स्रकविकरवीं विश्वांत स्रकीर्ति गावउ दधीची.' २९
 'केला, स्वधर्म म्हणउनि, समर-मरवारंभ; फळ न परिणामीं.
 नव दिन तुम्हां हरीसीं रण करितों, मेळवूनि हरिणां, मी.' ३०
 'दुस्तर चिंता होतां, ती करजोडूनि गुरुसचि वदावी.
 दावाउपाय-पथ मज- शक्राला जेविं गुरुसचि वदावी.' ३१
 'न स्रचे कांहींच मला, स्व-वधोपाय स्वयंचि सांगावा.
 गावें तुम्हांसि कविनीं संतत; एकचि दधीचि कां गावा?' ३२
 'तुम्हिच म्हणतां- जपावें पार्थिव-वपुपरिस बहु यशोदेहा;
 सन्मतिस यशः संग्रह सर्वस्याधिक; - जसा यशोदे हा.' ३३
 'होय प्रजा क्षय न बहु, राज्य-जय-प्राप्ति होय, आजोबा,
 ऐसा उपाय सांगा; हा शरणागत जगांत साजो, बा.' ३४
 "हास्य करुनि भीष्म म्हणो, 'वत्सा! त्वत्पृथ्वृत्ति बहु सरला!

१ बालक, २ कल्पवृक्ष, ३ नौका, ४ ऋषिविशेष, ज्ञानें देयां करितां आपला माणदि
 ला. - ५ बुद्धरूप यज्ञाचा आरंभ. ६ पृथिवीच्या शरीरापेक्षां, ७ यशोदेस, ८ हा रुपा,
 ९ शरण आलेला, १० स्वतः-पृथ्वी-वृत्ति.

सरं लाजो अमृताचे^१ लब्धदया; ताप तवगुणें सरला. ३५
 'आम्ही आहों तों तुज केंचा जय संगरोजिरामाजी;
 सोसिल इतर कसी, दे मदिषूं^२ची भंग सोजि रामा जी? ३६
 'करिसिल सर्वांचें, जरि करिसील प्रथम मन्मथन, राजा.
 कैसे शमविल कोप- प्रभृति, न शमवेल मन्मथ नरा ज्या?
 'आज्ञा तुम्हांसि दिधली. निःशंक करा प्रहार, पांडव हो.
 अस्मद्दयोत्सर्वां बहु पुरुहूत^३सभेंत गीत, तांडव, हो. ३८
 'आणा पुढें शिरवंडी, म्हणजे पावेन मी^४उपरमातें.
 हाणा दूरनि विजय- प्रभुख तुम्ही वीर त्याउपर मातें. ३९
 'दोयां कृष्णादूनि मज तिमरा न त्रिभुवनांत जन हंता.
 मानील सत्य हें तो ज्ञाता, ज्याच्या मनांत अनहंता. ४०
 'येतांचि पुढें पाहनि मीत्या स्त्रीपूर्वका मनुष्यातें,
 सहसा समरोत्साहा सह सांडिन सौश्रगा धनुष्यातें. ४१
 'शस्त्र त्यजित्या वरि ही बाणाहीं अजुंनोंचि हाणावें, -
 तरिच विकळ होइन मी; हें माझे वचन सत्य जाणावें. ४२
 'वत्सा विजया! सोडुनि शंका, करिसिल मदीय वचना कीं?
 कंच नाकीं स्त्रियां^५च्या तेविं न हो; हो जसाचि कंच नाकीं. ४३
 'धर्मा, कर जोडुनि, जरि पुससी निज-विजय-हेतु सद्दुपाया,
 तरि हा ऐसा आहे; - वा, नाहीं विदित काय यद्दुपा या? ४४

१ सरोवर, २ संगर-अजिर-रणांगणांत, ३ मत्-इतु-माझ्याबाणांची, ४ परिभव, ५ समुद्राय, ६ परशु
 रापास, ७ मत्-मथन-माझेमदन, ८ क्रीडापामूनपुढील, ९ मदन, १० शंकारहित, ११ इंद्राच्यासभेंत.

१२ निवृत्तीस, १३ न्यानंतर, १४ निरहंकार, १५ स-अश्रुग-बायासहित, १६ केंचें, १७ निजउत्पान्या, १८ बहस्य
 तिबुद्ध, १९ स्त्री, २० सत्-उपाय-उत्तमउपायास, २१ यादव-पतिवृत्त्या जोत्यास.

'मूर्त सदुपाय सकळां पुरुषार्थांचा मुकुंद हा जिकडे,
 तिकडे जय; - तुज देतिल मेरूचे पायवाट आजिकडे! ४५
 'श्री-भूति-जय-नयांतें ज्याची सर्वत्र गुण-कथा पिकवी,
 तो हा भगवान् सारथि; - करितां चिंता तुम्ही, तथापि, कवी! ४६
 'जा, - स्वस्थ निजा. - प्रातः - काळी च उद्यां कराजसें कथिलें;
 कृष्णाश्रितें करावी चिंतान-जसी रसाश्रितें कथिलें. ४७
 'जय-चिंता कां करितो, देवा, कोंतेय, बा, दयालो! हा?
 धन्य करिल तव-चरण-स्पर्श मणिरजोग्रपाद या लोहा. ४८
 "नमुनि कुळगुरुसि सानुज, साच्युत, शिविरासि धर्मये, राया.
 त्या तैशांच्याचि कथा. - ऐशा घडतील काय येरा या? ४९
 "प्रातः काळीं होरनि सिद्ध, करुनियां पुढें शिरवंडीतें,
 धर्म निघे; भीष्माचे रक्षक कुरूकटक जे, विरवंडी तें. ५०
 "बहु भाग्य शिरवंडीचे, - मोठ्याच्याही मदासि जें विरवी! -
 कीं, दों पाशवीं दोघे, - भीमार्जुन, चक्रपाळ, जे विरवी. ५१
 "करुनि पुढें भीष्मातें, कोरव आले - मशक लोकपसे;
 वीर-रसें सरु डोळे भरिति, जळें जेविं तृषित लोक पसे. ५२
 "कोरव-भट दशै, मशक, - विजय धनुर्वलि काय ती चवरी! -
 हरिस, हरिजनांसहि, लघु-पण वरितां, कीर्ति आयती चवरी. ५३
 "भीष्मा मर्दाया अरि-विट जेविं सतीकुचा - मरायास
 सवति. तदायास - जसा गरुडींच श्वाकु-चामराऽयास. ५४

- “श्रीष्य-हृत लक्ष गमले, जेविं लयंगलित गतोसु रवि,पत्नी .
 स्मरली स्मरांसि तेदां अमृतार्थ्यच्युत हतास्मरविपत्नी . ५५
- “वधिले सारोह अयुत हय,गजहि,तुड्या महाकथे बानें;
 बहु कडकडे पर-शरें- जैसा अति तैल-पाकथें बानें. ५६
- “विजयें, श्रीमेंहि, बहुत रिपु मर्दुनि, करुनि भग्न पतनेला,
 श्रीष्यापुटे शिरवंडी, साधुपुटे जेविं हत-स्मरुत-नेला ५७
- “तो तीन बाण हाणी, श्रीष्य म्हणे, 'त्वां यथेष्ट हाणावें;
 आम्ही स्त्रीपूर्वावरि शर सोडूनाच सत्य जाणावें.' ५८
- “कोपुनि म्हणे शिरवंडी, 'यद्यपि तूं क्षत्रघातका रामा
 दुर्जय, तथापि मारिन तुज याचक-पाँरिजात कारामा. ५९
- ‘योद्धा, वक्ता, दाता, - ब्रह्मण्य, शरण्य, अजित तूं हरिसा;
 परि सावध हो, मारिन तुजला मी, वृद्ध हरिस युव^१हरिसा. ६०
- ‘दशशत^२भुजार्जुनाचें रामें, त्याचें तुवां, तुझे आज्ञी
 सर्व यश ह्याया मी आलों, तुजसीं करावया आज्ञी.’ ६१
- “श्रीष्य नदें- तो शक, कीं ज्याचे विषयांसि सुख स्मरव धूती;
 न शिरवंडी, -आलीसे सेवाया विषय सुख स्मरव धू ती. ६२
- “पार्थं शिरवंडीस म्हणे, 'हूं, शांतनवावरि प्रहार करीं;
 आहे सिद्ध वराया विजय श्री तुज, धरुनि हार करीं. ६३
- ‘हे धर्म-कार्य सद्यश व्हाया, सत्य-प्रतिज्ञ, साधुनि ये.

१ प्रलयकार्तृगळालेले, २ गन असक, ३ पायदळ, ४ अच्युत हत अमृतार्थी- अमृतांची विपत्नी,

५ स्वारांसहित, ६ महाआहे कथाज्याची, ७ बापानें, श्रीष्यानें, ८ सैन्यास, ९ नष्टआहेपुण्यज्याचें,

१० याचकांच्या कल्पवृक्षाच्यावना, ११ तरुण, १२ सहस्रार्जुन, १३ युद्ध, १४ सुरवातील संदर
 पत्नी.

मी वारितों परांला.-सकृती न कवण गतिज्ञ साधु निघे? ६४
 “हैं ऐकुनि, तो घाया, मत्तोरण जेविं मृगवरा, टकर, -
 कीं, जाय तो कराया निधिपैतिसीं घूत-पण वरोट-कर! ६५
 “धृष्टद्युम्न, विराट, द्रुपद, नकुळ, सकृत् जिष्णु, सहदेव, -
 हे धांवले नदीजा- वरि, बळिवरि जेविं विष्णु सहदेव. ६६
 “वारी धृष्टद्युम्ना कृतवर्मा, सोमदत्ति भीमातें,
 नकुळा विकर्ण, रूपसह- देवा; तें होय फार भी मातें. ६७
 “जो कांबोज, रुद्रक्षिण, तो सोमद्रासि यश न दे, वारी;
 सात्यकिला दुर्योधन, -जैसा पूवगोशर्वरासि देवारी. ६८
 “वारी अश्वत्थामा द्रुपद-विराटाप्रति प्रतापानें;
 धर्मासि क्षीण, -जसा वाराया चपळ बाळ बापानें. ६९
 “हैं बहु किति वर्णावे! अत्यद्भुत एक सांगतों, परिसा; -
 विजयाला दुःशासन वारी -शरभा रुद्रुर्जया हरिसा! ७०
 “मोही युद्ध सरांच्या, न तमें सिंधूत्य तें विष, मना; मी
 सम भीष्म, भीम, म्हणतों; -केवळ कविला दिसो विषम नामीं
 “मुनि वदळे, कां ऐसा सोदनि, म्हणेल इतर वरि नरसा?
 सत्य धनंजय कर्म, रूपें; दिसता उगाचि वरि नरसा! ७१
 “युद्धीं भीष्म म्हणो; रे धर्मा, होइल दहांत कुत्सा -हें
 भय नथरुनि, वत्सा! मज कथितो पायेंचि मार उत्साहें. ७२

१ मत्तबोकड, २ कुबेराशीं, ३ कोटी आहे हस्ती ज्याच्या, ४ वानरपति सग्रीवास, ५ कुंभ
 कर्ण, ६ समुद्रां नूनि घालेले, ७ पृथ्वी, ८ सांगितलेल्या उपायानें.

- ‘बहु वीरक्षय घडला, तेणें बहु जीवित्तासि मन विटलें.—
मेलों रणांत म्हणजे तुमचें,याचेंहि,सर्व ऋण फिरलें.’ ७५
- ‘यापरि आज्ञा जाणुनि, धृष्टद्युम्नें समस्त कटकानें
कथिलें उठा असें जें, मान्य न करितिल यशोर्थि-भट कां तें? ७५
- ‘खांसीं करिती गुरु, रूप, नृप भगदत्तादि, नरवरा, जन्य ;
सुर-मुनिस रूचीं देती निजवीणेचाहि न रव राजन्य. ७६
- ‘भीष्म ग्लहसा, - त्याचे, तुमचें ही, घूत-कारसे भट ते, -
हरणार्थ, रक्षणार्थ, -न्यजुनि तदितरार्थ, जाहले झटते. ७७
- ‘विजय गमे काळचि कीं, कोणांतहि बळ न तो टिकों दे, हो.
गगनीं प्रलय-धन-घटा, - तैसी तद्विशिख-कोटि कोंदे, हो. ७८
- ‘मर्मी बाण शिरवंडी हाणी, परि शांतनव गडबडेना. -
जैसा म्हणे विवेकी- बडबडतो दुष्ट, - कां बडबडेना. ७९
- ‘साहे, - जेविं समर्थहि साधु प्रारब्धकर्म-भोगातें.
सत्व असें नसतें, तरि धन्य म्हणुनि त्यासि कोण, हौ, गातें?
‘रिक्ले विजय, शिरवंडी, कीं शांतनवापुटें भट-कबंध ;
विसकटले विजयपुरो- वर्ति, भुजगपाशसे, कटक-बंध. ८१
- ‘वधिले धनंजयानें, - भीष्में त्याहूनि कटक बहुत रणीं ;
दुष्टेक्ष्य जसा गमला भीष्म, ग्रीष्मज तसा न बहु तरणी. ८२
- ‘चितीं भीष्म म्हणे, ‘मी स्वछंद-मरण असें गुरूवरानें ;

१ युद्ध, २ नारदास, ३ ध्वनि, ४ घूतपणसा, ५ पहावयासअशक्य.

*. ‘कथिलें घ्या भीष्म असें २ असाहि एक पाठ आहे.

मनिधनेछा धरिली परी या श्रीविष्णुनें गुरुवरानें. ८३
 'म्यांहिं दिला धर्माळा वर, वरवा वीर-मानवा सैवं हा;
 या समयीं सोडावें वपु, मद्दिजयें म्हणो न वासव हा.' ८४
 'व्योमीं ऋषि, वसू, वदले, 'अस्मदभिप्राय हाचि, शांतनवा.
 यावरि समर पुरै; हो शांत; जुना शांत तूं, न शांत नवा.' ८५
 'आज्ञा अवश्य-गेसें त्यांसि म्हणे भीष्म, मान्य तो करि तें.
 कळलें मला मुनिवरें कीं, सरुभीचें पडे न तो क रितें. ८६
 'म्हणतां अवश्य, भीष्मा पळ न दिसों पुष्प-दृष्टि दे; वाहे
 हिम, मंद, सुगंध पवन; झाली बहु धन्य दृष्टि, देवा, हे. ८७
 'जो देणारा विष्टप- बात्य विषयवास विप्रतापातें,
 होय स्वयेंचि तो, तव तात, विषय वासवि प्रतापातें. ८८
 'जिंकावया न शकला, त्रिभुवनजित् तरिहि, मौर वीरा ज्या,
 गांगेय आपणा त्या विजया करवींच मारवी, राजा. ८९
 'पांडव-वीरांत शिरुनि. ये तदिषुदवें स्वतनुस भाजून.-
 प्रकटुनिसाधूंत जसा येतो अत्र्योत्मजनु सभाजून. ९०
 'जाणो गुरुला वाहुनि शर, उजविति सातधर्म-भीमकर;
 त्यांच्या शस्त्र-समूहीं भीष्म, जसा सागरीं न भी मकर. ९१
 'लीलेनें युद्ध करी, तद्दि दुर्जय भीष्मत्यांस-शंकरसा.
 ज्यासि पतनीं, 'अगद! किस तरि मी स्पर्शू-म्हणे सशंकरसा. ९२

१ वरतु, २ यज्ञ, ३ इंद्र, ४ स्वर्गी, ५ देवगण, ६ मला संजयास, ७ कामधेनुचे, ८ व

स, ९ जगत्-ब्रह्मांड, १० अर्जुनाच्या प्रतापास, ११ अस्मदन, १२ दत्तात्रेय, १३ द

धी. १४ पून,

“श्रीष्व शिखंडि-शरांहीं मर्मांत शिरोनिही न कांपविला;
किति ते! हरिजन-वर तो! करिता न शिरोनिहीन कां पविला?

“हांसुनि, पितामहाला हाणी दशदा पळांत विजय शतें.
मानी प्रसन्नचिन्त त्वत्तात महाप्रताप निज यश तें. १४

“आपणही शस्त्रारूत्रें योजी-जाणो निरोप दे हातें,-
जों जों कृष्णासरव करी व्याकुळ हाणोनि रोप देहातें. १५

“ज्या न्यातें सज्य करी छेदी त्या त्याहि अनेनु-चापातें
द्रोणादिकांसि तेषों बहु होतें दुःख न तनु-चा पातें. १६

“निःसंशय खंडाया प्रभु सज्य करुनि धनुष्य दे हातें.
हें काय नवल? दाटुनि खंडवि धरिल्या मनुष्य-देहातें. १७

“सर्वांहि शरीर स्विकिलें गिकिलें विजयाशतें वराजगरें
श्रमला न प्रभु कांहीं, पक्षीश्रवर जेवें भुजग-राज-गैरें. १८

“गमलें शरीर, शारद-संध्याश्रुत्तित जेवें अश्रु, मला.
श्रमता सहस्त्रं नयनहि, परि धैर्य-जलधि-नदीज न श्रमला. १९

“वित्य नवाचि कथेला दिधला बहु मान साधुंनीं ज्याच्या,
विजय, शरांहीं ताडुनि, सरव दे बहु मानसा धुनी ज्याच्या. २०

“दुःशासन मात्र जवळि उरला होता, तथा तुझ्या तातें
सप्रेम कळविलें, वा, बहु वर्णुनि त्या पृथा-सजातातें. २०१

१ अश्रुवदन, शिररहित, २ मोठ्या, ३ अजगरश्रेष्ठानें, ४ गरुड, ५ विषानें, ६ शारद
संध्या-अश्रु-क्षुत्तित, ७ इंद्रहि, ८ नदीपुत्र-श्रीष्वान्या, ९ अर्जुनास.

× ‘विजयाश्रुग विसराजगरें’ असाहि एक पाठ आहे. अर्जुन बाण समुदायरू
प अजगरानें,

'वत्सा! पहा पहा, रे! विजयाशक्त-निकर काय-हानि कर!
 स्त्रीपूर्वे आम्हांवरि- हरि! हरि!-करिजेल काय हा निकर? १०२
 'यासि रणीं जिंकाया शक्त नक्षे वज्रधरहि अमरांत;
 मातेंहि देव, दानव, राक्षस, करितिल न भग्न समरांत. १०३
 'करिति व्याकुळ आम्हां सर्वांमरणात्रुफणिशिरवंडीचे
 कुरूकुळ-कमळ-तरणिचे पार्थाचे शर, न हे शिरवंडीचे. १०४
 'न शिरवंडीचे, -भेदुनि जातील समेरुच्याहि शिरवरा जे,
 वज्राग्नि-सम स्पर्श, व्याळ-सम क्रूर, हे विशिरवराजे! १०५
 'कर्कटि केसि तिचे सत, -खंडिनि मत्तसुसि हे तसे बाण.
 प्राण व्याकुळ होते न शिरवंडि-शर-ब्रजें, खरें जाण. १०६
 'होउनि एकत्र सकळ राजे, मज विष-पद-नता पाते
 सर्वांस्त्रांच्या देते- कीं, शूळाघुंग्रगद, न तापाते.' १०७
 "ऐसें वर्णुनि गंगा- नंदन, जन्हि शक्ति राहिली थोडी,
 सोडी शक्ति, तिखा तीं बाणांहीं अर्जुन त्रिधा तोडी. १०८
 "मग, खडू, चर्म, घेउनि टाकूं पाहे उडी रथावरुनी;
 कीं, टाकावें सत्वर वपु, निज-रण-धर्म-सत्पथावरुनी. १०९
 "अंतःखिन्न धनंजय, शतधा खंडूनि चर्म, करवाल,
 प्रभुसि म्हणे, 'गुरुजि, पुढें न कळे कीं काय कर्म करवाल.' ११०
 "तों बाहुउभारुनि, निज- सैन्यासि म्हणेत्यजुनि धर्म दया,

१ इंदुहि, २ सर्व-अपर-शत्रु-फणि- शिरवंडी- सर्वदेवांचे शत्रुरूप सर्पादिषवीं मयूर, ३ सर्व,
 ४ खेकडीस, ५ समूहें, ६ शूल-आदि-उग्र-गद (सोग), ७ अंतःकरण-खिन्न-ज्याचें-देसा-

- धांचा, मारा भीष्मा, - आम्हां हा धर्म-कीर्ति-शर्म-द, या. १११
- “वेदुनि, सर्वास्त्रांहीं हाणिति जरि एकदाचि अरि-सेना,
भीष्म न मानी, जैसा परिस्मनिहि, दुरुक्ति साधु परिसेना. ११२
- “त्या समयीं स्वपरांची गणिली तुमच्या न हानि कटकांहीं;
स्वर्गासि पावले बहु भट, परि न पितामहानिकट कांहीं. ११३
- “भीष्मार्थ युद्ध तुंबळ झालें, पूर्वीं सुधारसार्थ कसें. -
अस्तरांपरि कुरुवीरां गमलें रण-मरण तें असार्थकसें. ११४
- “पार्थ-शस्त्रवर्ष शभवी कुरुकटकातें-जसें जल दधातें;
बहु उडविले दिगतीं शस्त्रनिकरें गज-जसे जलद वातें ११५
- “हाहा! हाहा! ऐसें म्हणतचि हत-शोष-बळ पळालें, हो.
तो विजय-शस्त्रविकळ कुरुवरवपु, रविबिंबसें, गळालें, हो!
- “पडतांचि भीष्म, पडले, रडले कुरुवीर, भूप, सर सगळे; -
जाणो तो परमातुर हस्तींचा अमृतरूप सरस गळे. ११७
- “शरैचित देहें जिंकी फळ भीष्म, मनुष्य-देव, पणसाचें;
समयीं सन्निव-तसें भेटे तें त्यास देव-पण साचें. ११८
- “अस्त्रदुदासीनाचे भरले, भरतिल न अन्य काय गळे?
कांपे क्षिति, जेव्हां तो रथ-रत्नावरुनि धन्य-काय गळे. ११९
- “भीष्मावरि दिव्य-फुलें देवनिकर, दिव्य-तोय घन, वर्षे;
वदले सरर्षि, भो, भो देवव्रत, साधु साधु! अनवर्षे!’ १२०
- “पक्षार्कबीजसा, न क्षितिस शिवे:वरिच राहिला काय.

१ वपु व्यास. - २ शरानीं भरलेल्या, ३ अस्त्रद-उदासीन शत्रूंचें आणि उदासीनाचें,

- वाटे इशुंनीं माथां, धरि गुरु म्हणोनि, वाहिला काय! १२१
- “पडतां सांजे बहुधा दिनमणिनें शीघ्ररथ न हाकविला;
मरणानुचित समय-हें कळवाया त्वसितामहाकविला. १२२
- “तों ‘दक्षिणायनीं वसु नत्यागावें बुधें-असें कवण
सांगेल या बुधवरा- प्रति?—ऐसें होय दिव्य-वाक्-श्रवण. १२३
- ‘उदगयन होय तों वरि मी शरतव्यां असाचि राहेन,
वाहेन देह शंतनु वर-सामर्थ्ये, व्यथेसि साहेन.’ - १२४
- “ऐसें उत्तर देउनि, नेत्रें झांकी जसा सूपेर्येकीं, -
किंवा, पूर्वीं जैसा गंगेच्या, शिशूपेणीं, उपर्येकीं १२५
- ‘त्यावरि देव-नदीनें दायोदाचे गुणोद्य आठविले.
ऋषि, उदगयन-मरण वर—ऐसें सूचवाचयासि पाठविले. १२६
- “ते हंस-रूप घेउनि, येउनि, करुनि प्रदक्षिणा, प्रणती,
‘हा दक्षिणायनीं कवि होउनि, मरतो कसा?—असें म्हणती. १२७
- “जाणुनि, भीष्म म्हणे, ‘या शरतव्यां तों करीन मी शयन; -
भय न धरावें; झांकिन नयन तई, जें फिरेल हें अयन. १२८
- “मज शंतनु-गंगा-गुरु गो-विप्र-वर-प्रसाद-पात्रास
या त्रासमय-शंशें दुर्गति-ऐसा धरूं नका त्रास.’ १२९
- “इतुकें वदोनि, उपनिष-दर्थ विच्यारीं सखें शरास्तरणीं.
इदलो आम्हीं सर्वहि, होउनि धवलाश्व शरपरास्तरणीं. १३०

१ आकाशवाणी, २ चंगल्या पलंगावर, ३ बाळपणीं, ४ मांडीवर, ५ गंगेनें,
६ पुत्राचें, - ७ उत्तम, - ८ शरतव्यां.

“भीमादि नाचले बहु, जेविं परवधें स्रयोध नाचावे;
अस्मच्छांक किति कथूं! शोकव्याळ चि स्रयोधना चावे. ३१

“द्रोणाला, दुःशासन कथितां. दे भीष्म-हानि मोहातें;
रडुनि म्हणे, विजयाच्या, कुरुगुरु तेंसाचि, हा निर्मो हातें. ३२

“अवहार करुनि कौरव, कवचें, शस्त्रें महाश्रु सोडूनी,
सकळ मिळाले त्वद्गुरु- शरतत्याजवळ हात जोडूनी. ३३

“पांडवहि सर्व तेथें आले, राया, तयासि पाडूनी
भीष्म म्हणे, या हो. या;—तन्नाम ग्रहण-पूर्व बाडूनी. ३४

‘माझे शिर लौबनसे, यास्तव उपधान घा मला तूर्ण;
इतुक्यानें या शयनीं झालें साहित्य, वीर हो, पूर्ण.’ ३५

“तें ऐकतांचि राजे उपधानें बहुत शीघ्र आणविती;
‘प्रभुजी स्वीकारावीं’—ऐसें जोडुनि हस्त जाणविती. ३६

“हासें भीष्म, म्हणे, हो, हीं उपधानें न युक्त या तत्पीं.
कोण्हाही वीराचें मन उपभोगीं नसो अशाअत्पीं.’ ३७

“विजयासि म्हणे, बापा! तूं तरि उपधान योग्य दे हातें.
रचुनि दिलें तव्य जसें, वत्सा! हें वीर-भोग्य देहातें.’ ३८

“ऐशी आज्ञा करितां त्या शांतनचे, समस्त-योध-नुतें,
वेडुनि मस्तक चरणीं, सन्य करी शीघ्र सज्ज तो धनुतें. ३९

“अभिमंत्रुनि बाणत्रय गांडीवाच्या गुणासि तो लावी;
सोडी अश्रुसह; नृपा, ती अद्भुत शक्ति काय बीलावी! ४०

“लागोनि अधोदेशीं, ते घेउनियां स्रमंत्रितेषु उशी,
 उचलुनि धरिते झाले शिर-असि दिधली पितामहासि उशी. १४१
 ‘हर्षोनि नदीज म्हणे, दिधलें उपधौन युक्त, बापा, हें.
 तूं या उचित-ज्ञत्वे स्वोत्कर्ष रणीं सदैव, बा, पाहें. १४२
 ‘तुच्छ मजपुढें तौ, जो, करुनि स्त्री बाहुची उशी, रमला.
 चुकतां न लागता तुज, पळही, शापावया उशीर मला. १४३
 ‘नृप हो, पद्मा, कसें हें.- वीरा शयनीं असेंचि ओपावें.-
 सांबा! समयीं यासम- समयजाला म्हणोनि ‘ओ.-पावें. १४४
 ‘वपु उत्तरायणींच त्यागिन; तोंवरि असाचि राहीन;
 साहेन उष्ण, शीतहि; न तनुकडे-रधिकडेचि पाहीन. १४५
 ‘परिरेवा करवा मोटी या शरतत्पासभोंवती खोल;
 लोले श्वापद मांसीं,- लागो तुमच्या न नीतिला बोल. १४६
 ‘सोडा वैर, नृपति हो; द्या हें मजला, पुरे करा समर.
 किती रे तुम्ही! न पुरला, स्पष्टजरी छंदमृत्यु, हा अमर. १४७
 ‘तों वैद्यराज आले,- शिक्षित-कचसे चिपोटहि चिराया.-
 शल्यांकर्षण-स्रनिपुण ज्यांचे कर मूर्त नुंबकचि, राया! १४८
 ‘पाहुनि वेंद्यांसि म्हणे, ‘घडली हे परम स्रगति नवसांनीं;
 जाळा शरांसह मला, - वेंद्यांचें कार्य काय अवसांनीं १४९
 ‘सांगुनि स्रयोधनाला, त्यांनें धन, मान, देववी, राया.
 त्या सत्वें मानवले ष्ट्देव, नृदेव, देव, वीरा या. १५०

१.स्र-मंत्रित-इषु, २.सर्वदक, ३.लंपट, ४.इच्छामरणी, ५.बाण काटण्यांत,
 ६.मरणसमयीं, - *उसळी -- *उसें, -

“परिखा करवुनि,सेवक ठेवुनिनद्रक्षणार्थ,पद नमुनी,
स्वस्थाना गेलें नृप,-तेसेचि विरक्ति-कोळिसदन मुनी. १५१

“भगवान् धर्मासि म्हणे,‘ नाहींच तुला तव प्रतापा था-
येणें लागेल परहि, लोकाळोकाण-वप्र, तापाया. १५२

“साक्षात्सूर्यचि मानित होते योद्धे रणीं महातेजा,
तो भीष्म भंगिला! त्यां, या लोकीं तूंचि, बा, महातेजा! १५३

‘छंद-मरण, अति दुर्जय,-अमरांतनसे असी महामैरता.
भलत्या तेजें कैसा तेज्याचा निधि असीम हा मरता? १५४

‘स्मर-होम श्रीरुद्रें केला; त्यां भीष्म होम हा, देवा.
योग्य सरवा तूं अहिताने युवोरिग्रीष्म, हो, महादेवा. १५५

“धर्म म्हणे, जगदीशा, वर्णितिल तुझ्या कवि प्रसादास;
केला धन्य तुवां हा- रुद्रें उपमन्यु विप्रसादास. १५६

‘पावे तव प्रसादें, स्पष्ट नसोनिदि स्रयोध, नर विजया;
तव सेवका न काळहि भयद; मग कसा स्रयोधन, रविज, या?

‘रक्षिसि तूंचि, अभिलषित पुरवुनि, शरणागता अवनतातें.
या तुजपुदें करावें शक्रसमं ही किती अर्वन तातें? १५७

‘देतां महत्त्व दासा? या. देतो नात काय तो कनका?
देऊं लागे प्रेमं, तरि म्हणतं त्यासि काय तोक नका? १५८

‘होउनि बहु प्रसन्न, प्रभुजी, देतां स्वसेवका महिम्या,

१ वैराग्याचें क्रीडास्थान, २ तुळना, ३ लोकाळीक-अण-वप्र-लोकांलोक पर्वताचें
शिखर, ४ त्यास-त्या कारणास्तय; ५ महा-अमरता, ६ अहित-आयु-कारि-द्रीष्म
शत्रूच्या आयुष्यरूप उदकाविषयी उष्णकाळ, ७ कर्ण, ८ रक्षण.

महि म्यां न जोडिजेल? स्रुकीर्तिहि पुरवूनि देवकाम हि म्यां?२।

अध्याय १२

- “भातः कार्त्वीं कौरव, पांडव, गेले पितामहापाशीं;
दुःखित सर्वहि-जैसे बाळक, पडतां पिता महापाशीं. १
- “स्त्री, बाल, वृद्ध, झाले नुति-नति-पूजा-प्रदक्षिणाऽसक्त;-
व्यक्त शिवाचे, जाणो, ते श्रावण-सोमवासरीं भक्त. . . २
- “लोकांसि मूर्तिमान् शर- त्त्यां गमला तुझा पिता महैसा.-
राजर्षि-ब्रह्मर्षि- त्रिदशर्षि-सभान्तरां पितामहसा. ३
- “तो पौनीयं? ऐसें वदला, राया, नृपांसि पाहून ;
तो आणविती भक्ष्यं, शीतल जल कलश शीघ्र वाहून. ४
- “ते पाहुनि भीष्म म्हणे, ‘हा पहिलासाचि काय, हो, गमला?
हा वेडे हो! हा या समयीं समुचित मनुष्य-भोग मला? ५
- ‘काय तुम्हांसि म्हणावे? इतरा स्फुडिता पदार्थ हा चारा,
साचा रामचि समरीं जो तो महत्स, पार्थ, पाचारा.’ ६
- “प्रार्थी विजय प्रभुला, जेविं विजय-भर-विनम्र काय कपी.
तो ‘किं करीमि’ हें वा- गर्भत श्रुति भरुनि भरत-नायक पी. ७

१ स्तुति-नमस्कार-पूजा-प्रदक्षिणांत तत्पर, २ स्पष्ट, ३ उक्ताह, ४ ब्रह्मदेव, ५ जल,
६ योग्य ७ विनयाचे भरे कस्तूरीवाकळें आहे शरीरज्याचे, ८ वाक्-अम्
त, ९ भीष्म. * कायकरुमी.

‘शरजाळ सोडिलें त्यां भेदाया-जेविं पर्वता पवितें ;

हें ममीं चावुनि, अहि- शतसें, मदेह सर्व तापवितें. ८

‘बहु बाधते नृषा मज, पाजाया तूंनि योग्य तोयातें;—

घन-जेविं चानकातें, दावी स्वोदार-भाव तो यातें.’ ९

‘बंदुनि, तथास्तु म्हणुनि, स्वरथीं बैसुनि, गुणासि शर जोडी ;

सोडी घनास्त्र योजुनि, तदक्षिण-पाश्वर्-भूमि तळ फोडी. १०

‘भू-रंधांतूनि निघे सज्जलधारा, जसी स्रधाधारा ;

वदनीं शिरोनि निववी, हरिलीलासीच, त्या बुधाधारा. ११

‘होउनि त्त नृपातें भीष्म म्हणे, ‘काय ती स्रधा ! राहो.—

पाजी असाचि मजला गंगास्तन आयती स्रधा, ही. १२

‘बापा ! किरीटिकर्मे कोरव, ससहाय, कां न कां पावे ?

कंठीरव-पाटन-पटु भट यश, महुनि वृकां, न कां पावे ? १३

‘बहु विस्मित नृप, मुनि, सर, म्हणती उडवुनि उत्तरीयातें,

‘बुडतिल कोरव ! दुसरी केंची भेटेल उत्तरी यातें ?’ १४

‘सर्वत्र शरव-दुंदुभि- घोष परम तुमुल होय सैन्यांत ;

तत्काल विगत-गौरव कोरव गेले बुडोनि दैन्यांत. १५

‘शांतनव म्हणे, ‘वत्सा ! दाखवितो जेविं नित्य नवल हरी,

तत्सरव तसाचि तूं ही;— कीं क्षीणव्यांत नित्य नव लहरी. १६

‘त्वत्सारथि नारायण,—तूं नर,—पूर्वर्षि-नारदें कथिलें.

१ सर्पशातासारिखे, २ जलास ३ त्याच्या उजवे बाजूचे भूमि तळ, ४ सत्-जल-धा-
रा, ५ सिंह मारण्याविषयीं कुशल असा, ६ आंगवस्त्रातें, ७ उत्तमतरि-
नौका.

तुमच्या द्वेषं धन्ये स्वच्छ-कटकें, जेविं पारदें कथिलें, १७
 ज्यापरि नाक तुज यशें, न त्यापरि मानवे शतक्रतुला.
 जिंकिल दुग्धाब्धिसमा कैसें अस्मिमानवेश तक्रे तुला? १८
 जातीति जसा ब्राम्हण, तेजांत तरणि, सरांत कीं जलधी,-
 चाप-धरांत तसा तूं श्रेष्ठ -न जाणे तुला कधीं मूल-धी. १९
 'हित कथिलें म्यां, विदुरें, द्रोणें, रामें, जनार्दनें,-परि तें
 मरणारा अंशधसें-रुचलें नाहींच या तुझ्या अशितें.' २०
 'दुयोधनामहि म्हणे, 'या जिष्णुपुटें पुरे करा शास्त्रें;
 जाणतसे हा अर्जुन सकळेंहि महाद्गुतें सरेशास्त्रें. २१
 'सोळा सर्वांतहि हा,-होय महा-वीर पांडव, न धोरा.
 केली निर्माण कसी, हाणुनि वसुधेतें कौंड, वन-धारा! २२
 'ऐसें अद्भुत, इच्छुनि सज्जनरक्षाचि, यादवें कृष्णों
 हें कर्म करावें,-कीं. या रिपु-कक्षाचिया देवें, कृष्णों. २३
 'ऐकेल कृष्ण माझे, -कृष्णाचें धर्म,-भीम धर्माचें;-
 वांच; करूं दे साम;-भ्रात्यांचें सरस्व मूळ शीर्माचें. २४
 'शोय असा.-वरिली रण-रंगीं रंगोनि हानि शांतनवें.
 अति जीर्ण तसें न,-जसें म्हणवी भ्रंगोनि हो! निशांत नवें. २५
 'दे अर्ध-राज्य, सानुज इंद्रप्रस्थीं अजातरिपु राहो.
 तुमच्या साम-श्रवणें उत्सव या, आणि त्या हस्तिपुरा हो. २६
 १ पाचानें, २ इंद्रास, ३ नाक, ४ मळीन बुद्धि, ५ लघु, ६ बाण, ७ उदक-धारा,
 -रिपुसूत गवताच्या, ९ वणव्यानें, १० अर्जुनें, ११ कल्याणाचें, १२ हाय, १३ ह,
 १४ गजपुरास, १५ हारकेस.

- ‘अत्युग्र भीष्म - काळचि! हें वचन यथार्थ मान, रे; शर्म, रे.
अमरेश मरेल, नृपा, धर्मसोभें; न कां नरेश मरे?’ २७
- ‘राहे भीष्म उगा, कीं सोडी तव रक्त न दुरभिमानातें.
पावे न सैक्ति कुजनीं, - हत भाग्य-जनीं हि सूरभि मानातें. २८
- ‘क्षणभरि उगोचि कौरव, पांडव, ससहाय चित्रसे वेळे. -
केले प्रणाम दूरुनि, मग सर्व स्वस्थाळासि ते गेले. २९
- ‘व्याजपरि किंचिदागत- भय कर्ण हळूचि जवळ ये, राहे.
पाहुनि मनीं म्हणे, शर कवणा करितिल न कवैळ येरा हे?
‘तो शर-तयगत प्रभु गमला, गुह्र शर वनीं जसा पडला; -
रडला कर्ण महात्मा, - शोकासि कधींच जो न सांपडला. ३१
- ‘कर्ण, म्हणे, अजि देव ब्रत! निजलां काय हो विशिख-शयनी?
तो हा, तुमच्या खूपती, कण होउनि, सर्व काळ जो नयनीं. ३२
- ‘नेत्रें उघडुनि, - रक्षक दवडुनि, - एकांत करुनि, हातातें
कंठीं घालुनि, केला पुत्रादर, लोभ धरुनि हा तातें. ३३
- ‘पुत्रास जसा, प्रेमें अनिमिष चंद्राहिपरिस, वा, पाहे.
एक भुज गळां घालुनि, भीष्म वदे; बोल परिस, बापा, हे. ३४
- ‘ये ये, मजसीं स्पर्धा- करिता तूं विप्रतीप मोटा कीं? -
आलासि? धन्य होसिल. - म्यां त्यजिला द्वेष, तूंहि तो दकीं. ३५
- ‘जरि काय मजकडे तूं आजि न येतास, - समय चुकतास,

१ शांत हो, २ इंद, ३ सु-उक्ति, ४ कामधेनु, ५ किंचित् - आगत - भय - कांहीं
सा भयपावून, ६ यास, ७ अन्यास, ८ षडानन. ५ विरुद्धपक्षी.

कर्णा, कल्याणाला, केवळ कविमत असोनि, मुकतास. ३६
 'कर्णा, तुला प्रसवली दिनकरवीर्ये पृथा, न राधा ती.
 तरिच कवि विलोकुनि तुज, जैसे नारायणा, नरा, र्याती. ३७
 'तूं रविज असें वदला, जो लोकीं मूर्ते परमह, व्यास.—
 दुर्बोध-तत्व-कथनीं ज्याचा सर्वत्र परम हव्यास. ३८
 'विदळे असेंचि नारद, केशव, मजसीं रहस्य हे मार्गे.
 केले तरीच कुलजे त्वां प्रसुदित विबुध-जेवि हे मार्गे. ३९
 'न तुझ्या ठाई माझा द्वेष, खरें हें मनांत आणावें.
 वदलों सभेंत निघुर तें तेजोवध-निमत्त जाणावें. ४०
 'करितात निमित्तास्तव लोक तिरस्कार जेविं अनयांचा,
 करिसि अधिक्षेप तसा, नसतां हि निमित्त, पांडु-तनयांचा
 'संस्कार-धर्म-लोपे' दुष्ट जन समागमे उडे शूद्दी;
 मग गुणवंताची ही संदधिक्षेपीं प्रवर्तती बुद्धी. ४१
 'हित-रत-गुरु-मन, पाहुनि गत-संज्ञता मुलास, कळकळतें;
 गुरु-कोप भाव्यशिब-परि- हारार्थचि-हे तुला सकळ कळतें.
 'धरणीवरि समरीं अरि- जन-दुःसह मज तुझे सधनु ठावें;
 संभ्यार्थ ही म्हणति तुज सोडुनि निर्लोभ ही बुध तुं ठावें. ४४
 'ब्रम्हण्यता-गुणे तुज, कर्णा, श्रीरूष्ण नित्य मानवतो.

१ वृत्तहोती, २ रविपुत्र, ३ ब्रम्हणेज, ४ उस्ताह, ५ गुत्य, ६ तिरस्कार, दोषलावणे;
 ७ सत्- अधिक्षेपीं, ८ गत-सत्-वृत्त-गेली आह-उत्तमवर्तण्यकृत्वाचीपेशा, ९ सा
 वि-अशिब-परिहार, हीणारे जें अकल्याणत्यान्यानिवारणार्थ, १० शत्रुज
 नास असत्य ११ न-उठावें. * सर्वर्णादीनि,

शौर्यगुणें जिष्णुहि, मग काय इतर मागधादि मानव तो? ४५
 वा तूंचि एक दाना!- झाले, द्रोनीन अन्य बहु दाने;
 परिस्मृति तव यश, जोडुनि कर, म्हणतिल तुजचि धन्य बहुदा ते
 'अस्त्रबर्षीं, शस्त्रबर्षीं, संधानीं, लाघवीं, वृषाकपिसा.—
 एकांग वीर तूं पर- बन्धसिंधुविन्धनीं, वृषा, कपिसा! ४७
 'काशिपुराप्रति जारुनि, एकें त्यां शस्त्र-वर्ष सोडून,
 मोडून शत्रु, -कन्या- रत्न दिलें कुरुपतीस जोडून. ४८
 'दिविजयाची केळी सत्या त्यां, वीरकुंजरा! संधा.
 आलें गुणें उणेपण रणरंगीं तुजपुढें जरासंधा. ४९
 'सर्वमनुष्याधिक तूं तेजोबलराशि, दिविषे दर्भकसा;—
 होइल तृणांत तृणराम यज-विहित, तज्जगदित, दर्भकसा?
 'आर्म्हां कोष व्यजिला, -देव बहु प्रबळ, पुरुषबळ अल्प.—
 नाहीं तरि आम्हांला हे ज्ञावे प्राप्त काय शर-तल्प? ५१
 'मद्यिय इच्छिसि जरि, तरि पाथांसीं, नमुनियां अजा, मिळ रे.
 करिल दया. -'नारायण'- या नामें तारिला अजामिळ, रे. ५२
 'हा कलह भदंत असो, -तूं काळमुरवीं न हें कटक टाकीं.
 वा! शतकोटि अवीरा म्हणतिल 'वन! हंत! हा! कटकटा! कीं?'
 'कर्ण म्हणे, सत्य तुझें भाषण हें, भरतनायका, सारें.
 म्यां तुज अमृताधि-पुढें मिरगावें स्व-यश काय कांसारें? ५४
 'जाणें- राधेय नद्वे, - कौंनेयचि मी, -असें असे नातें.

१ हरसा, विष्णुसा; २ हे कर्णा, ३ मातृतीक्षा, ४ प्रतिज्ञा, ५ दिविषत्-अर्भक-देवपुत्रासारखा, ६ यज्ञा
 स योग्य, ७ ज्ञात्यांनीं स्तुत, ८ तृणविशेष, ९ पुत्रभ्रताररहितस्त्रिया, १० लहान सरोवरानें.

कुंती-मर्नीं असाचें जें पुत्र-प्रेम, वा, असें ना तें. ५५
 'सांगा त्याग उचित कीं, माझा कुंतीस उचित अत्याग?
 मज उपजतांचि, मळसा, त्यजिलें.-याहूनि काय अत्याग ५६
 'वाकूं केंसी, प्रभुजी, प्राशन्नियां सर्व थान, राधा मी?
 स्थिति होय कृतघ्नत्वं नरकाच्या सर्वथा नरा धामीं. ५७
 'भोगुनि ऐश्वर्य, कसें रामयीं दुर्योधनासि सोडावें?
 मोडावें म्यां स्वकृत- ज्ञत्व, कृतघ्नत्व केंविं जोडावें? ५८
 'जैसा धनंजयाचा परम-दृढ-व्रत सहाय्य यदुप-कृती,
 तैसा कुरुपतिचा मी, -कीं वदुं, -राज्यार्पणादि यदुपकृती. ५९
 'दुर्योधनार्य या परि सधनतनय-दार सोडिला काय.
 आनृण्य न जोडावें, तरि आम्हीं अर्थ जोडिला काय? ६०
 'खावें शस्त्रेंचि रणीं वीरांचें गलित, न वेंपु रोगानें.
 सकळां मर्त्यजनानें सख्य द्यावें नित्य नच पुरांगानें ६१
 'क्षत्रियशरीर जें जें, पात्र सखास्त्रा, न आमयातें, हो.
 हा पक्ष विचार; तुम्ही मृगतां कां व्यर्थ आम यातें, हो?
 'दुर्योधनाश्रयें म्यां कोपविले पार्थ योध; या करितां
 हा समरांत मरोद्या क्षत्रिय जन काय बोध या करितां? ६२
 'बा, सर्व-क्षत्र-क्षय- सूचक उसात वदुत होतात.
 सकळ मरोत रणीं सत. -किंवा शोकांत न हूँत हो नात? ६३
 'अच्युत, पांडव, सकळां मर्त्यांस अजेय, -हेहि या कळतें.

१ अति-आय-महा अपराध, २ निपुण, ३ अधिक काय ४ यन्-उपकृति-ज्याचा उपकार, ५ शरीर,
 ६ कर्जाप्राप्त न मोकळें होणें, ७ पुरा-नानें, ८ रोगास, ९ व-जा, १० होमलेंले.

परि योग्य-वीर-समर- श्रीडांत्सुक-चित्त काय आकच्छते? ६५
 'जिंकिल चचयोस सरवे हा कर्ण, असाध्य पांचवा यास.—
 सारथि हांडति जपतो जगदीश्वर त्यास वांचवायास. ६६
 'शक्रासहि प्रतापं' मदिपूंच्या दापिता महा निकर
 त्यांचारि, कीं तदिपूंच्या गजवरि, करु, वा पिता महा, निकर. ६७
 'बहुकहु तुमहांसि चदला कीं, सुरवी गांति पर-मनीं चपळ."
 प्रभुजी! क्षमा न करितां, तरि हा नुरताचि परम नीच पळ.
 'बुध्दनुभोदजाने' थरिल महुत्साह-शक्ति सुकलता.
 दग्ध-लता अमृत-घने फळती, न फळेल काय शकलता? ६८
 'माझे' दुरुक्त तुमच्या चितीं नाहींच राहिलें कांहीं.—
 परि चुकतां विगवावे ताता करुणा कराहि लेंकांहीं.' ७०
 "भीष्म म्हणे, कर्णा, हे गति हो तुज सर्वकामदा-जात्या!
 आपण अनुनरखों ज्या कर्मा, हांडिल न कां मदाजा त्या. ७१
 'जा.-स दत्त न सांडुनि, बुद्ध करीं त्यजुनि गर्व, भय, शोक;
 हो कथिन.-मात तुला होनील शत्रु-धर्म-जित-लोक. ७२
 'प्रशर्मा प्रयत्न केला, परि माझेही न चालिलें कांहीं.
 हे काटिली नवी धृत-राष्ट्राच्या हीन चालि लेंकांहीं. ७३
 'जा.-परि पेंच पाहूं दे चदन-करीं पूर्ण काम हा भागे.
 वाक, पुढेंच धरारी इतुकी त्यां भीडि कां महाभागे? ७४
 "या भीष्म-प्रभु-वचने' आचरला रविस्ततासि न राहिवर—

प्रेषभरचि विकळ करी धीरा, न तसा पदांनि नगोहि वर. ७५
 “बंदुनि आज्ञा येतां, आणी कर्णांसि हुंडुंका नौते;
 रुखात्रासि रुगुरुचें जैसें लागोनि तुंडुं कानाते. ७६
 “निघतां प्रदक्षिणा त्या परमोदारा करूनि, तो रडला.
 राम-घन यनीं त्यजितां जेविं बहु भरत-मयूर ओरडला. ७७
 हें भीष्मपर्व पावो साधु-श्रुति शङ्खलीनभा सार्वे;
 श्रीव्यास-कृत मयूरे श्वर विलिखित वेगळें न भासार्वे. ७८
 पुरुषा आर्या वृत्तें जैसी ग्रंथाजया तसी मोटी
 शोभा आर्या-वृत्तें आली; भुलतील यासि कवि कोटी. ७९
 ग्रंथ प्राकृत दिसतो, परि न प्राकृत विलोकितां नीट; -
 गोपांत गोप भासे रुष्या, परि नयेचि पाहतां वीट. ८०
 रसिक कवि, परम सज्जन भगवद्भक्त, प्रसन्न होतील.
 न गमेल या परिस हित तो, जो वदनांत अमृत ओतील.
 कीं या विजयग्रंथीं हरि-हर-जन-सकथा, -दुर्जा योडी. -
 गोंडी अन्य-कथांची नित्य जिला, त्यजुनि गर्व, कर जोडी. ८२
 श्रीनारद, वाल्मीक, व्यास, पराशर, वसिष्ठ, शुक, -सकवी
 प्रतिभा-रक्षक; -नाशक खळकिति! अमृताश्रिता दचन सकवी. ८३

पुरवणीपत्र

भीष्मपर्वोत्तीर्णचुक्रनरादिलेन्याआर्या.

पृष्ठ २५ यावर २४ सांच्यापुढची.

गर्जोनि म्हणे वत्सा विजया वीरा भला भला वा हूं
वाहोनि तुझ्या बळ हो भलत्या वीरासि काय मी बाहूं २५

पृष्ठ २७ यावर १० व्या आर्येपुढची.

प्रभुची परम-खलासहि देन नसे ताप शोक लव लीला
हें ठावें ज्यास नशा धाकेल कशास तो कळवेंनीला ४१

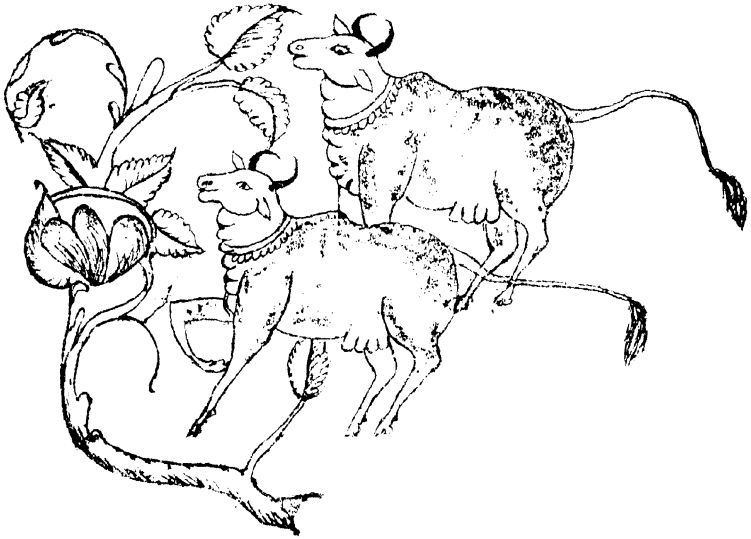
पृष्ठ ५४ यावर ११ व्या आर्येपुढच्या.

साधुज सुयोधन जणे वीरवरांसह पितामहा मात्र
प्रावृट्-नदांत तरतां जेथिं गता निज-हिता मद्येमात्र ४२
ज्याच्या प्रताप अहितां वज्र-धराच्या जसा नगां ठावा
करुनि त्रिगर्न-कटक- क्षय विजयें भीष्म दां न गांठावा ४३
कांथें धांवुनि जातां सद्गुण-मणि-सुर्यानि ज्ञाननव-दमना
धर्म न्दणे व्याळांश्रय झालें त्या सुर्य-निशांत न वद मना
गुर्हां शक्तांवन जें करिनि यम वरुण मनुष्यधर्मा नें
दाविनि भीम नकुल सह- देव धरुनि वर-धनुष्य धर्मांनें ४५
करिती कलह जयद्रथ दुर्योधन पांडवा-सवें निकरें
भीष्माहि शिर्डीसुरांच्या रव-भीषित-स-सुर-वासवें निकरें ४६

१ प्रभुच्यापदानें कलीवयेच्या अर्थीस. २ महात, ३ सद्गुणरूपरत्नाची उज्ज्वल
मर्यादा असा. ४ सर्पांस आश्रयसुत असैं, ५ रत्नाचें स्थान. ६ कुबेर.
७ वाणांच्या. ८ रवानें भिदधिला असाहे देवोसदवर्तमान इंद्र व्याघ्रेंच्या
(निकराचें विशेषण)

(२)

यत्न न चाले लेशहि म्हणुनि युधिष्ठिर म्हणे शिववंडीतें
वीरा तुवां करावें भीष्मां नार्गी करी शिववंडी तें ४७
धर्म-प्रदित शिववंडी शक्याऽश्र्याऽस्त्रास वारुणें शमवी
धर्म-ध्वज-धनु खंडुनि देवव्रत देव-दृष्टिला रमवी ४८
मारुति जयद्रथाच्या स्वर्गदेनें सर्व घोटका मारी
बहु उग्र गमे घेतां गरळाचा जेविं घोट कामोरी ४९

१ शक्य-अग्नि-अस्त्रास, २ वरुणास्त्रानें, (वर्जन्यास्त्रानें) ३ मारुतजनुप्री
म, ४ घोट्यांस, ५ काम अरि मदनशत्रू शकर

परीष्पपर्वातील आर्यांचे पाठभेद.

१

श्लोक	पंक्ति	पंक्ति	पंक्ति
२	१	१	"वा! तूं महा निरंकुश!:-
	१७	१७	देव व्रत हा
	१८	१८	अथु, स्रजधितात
६	१५	१५	पाहुनि म्हणति मुनि-मनें
८	३	३	चालीन; पुढें युधिष्ठिर,
	११	११	न भजति
११	१५	१५	बोलें, जरिसंकोचें
१३	६	६	न वरा असाधु नृप.
१९	११	११	झाल्या विरथ, परि न तो प्या
			ला कांहीं तशाहि उर्वरितें;
२०	१६	१६	करि तो भोवि नापत्रय वारु.
			निजनि जेविं कंजनाभाचा
३७	१२	१२	पुरुषार्थ समस्त स्रजजन
			नामीं
४२	१	१	तो निज गुरू-सक्त म्हणुनि,
			न दे परिभव; देत यासक
			।५ दाळा-
५२	१	१	विजयाः मेंद्राः स्रजाः स्या
५२	५	५	जातो मर्मी गिरोनि शर-भा
			ला
६८	२	२	तों द्रोण ही म्हणे कीं
७५	१०	१०	राज्या-योग्यचि केवळ
९१	१६	१६	या तुज-पुढें करावें
९३	११	११	वाषा! किरीटि-कर्में
			"बा! तूं निरंकुशतुवां "
			हा देव व्रत
			अथु, बडवितान
			पाहुनि म्हणती मुनिजन
			"चाले पुढें युधिष्ठिर "
			"न भजे "
			"बोलें जरि संकोचें "
			न वरा असाधु नृप
			झाल्या विरथ विशरुद्रहि, परि न
			भियाला तशाहि उर्वरितें."
			करि तो भोवि नापत्रय वारुनि ज
			न जेविं कंजनाभाचा
			"पुरुषार्थ समस्त साधुजन ना
			मीं
			तो निज गुरू-सक्त म्हणउनि दे
			परिभव-दानयास कथि दाळा
			विजयाः मेंद्राः स्रजानिं
			जो तो मर्मी गिरोनि शर भाला
			तो द्रोण हा म्हणे कीं
			राज्या-योग्य न केवळ
			वा तुज पुढें करावें
			वा या किरीटि-कर्में

१ सांसारि, २ आधिभौतिक, आधिदैविक, आणि आध्यात्मिक असे विविधताप,
३ कल्याण.

प्रीत्यपर्व-
शतद्विपत्र.

पृष्ठे	पंक्ति	अशुद्ध-	शुद्ध-
१	२	परिहितीं	पर-हितीं
	३	युद्ध पाहावें	युद्ध पहावें
	४	दृष्टी देतो	दृष्टि देतो
	१४	चिंता शोकें करूनि	चिंता-शोकें-करूनि
	१५	राहूनी	राहूनी
	१७	५ मुद्यभावांन	५ परोंच्याहिता विषयीं
	२०	१० होणान्या अर्थास	१० मुनिश्रेष्ठ
		१० मुनिश्रेष्ठ	१० होणान्या अर्थास.
२	७	असा मान्य	अ-सामान्य
	८	असामान्य.	असा मान्य
	९	बा ! तुं	बा ! तूं
	११	सर्वस्व-निधान-धन ! पाहा	सर्वस्व-निधान-धनप-हा !
	१२	सर्वहि	सर्वहि
	१४	तारक-	तारक
	१५	काकुत्स्थ	काकुत्स्थ
	२१	१० तारायाससमर्थ अशाताता च्याक्षयासहेतुभूत	१० तारणां
३	३	सीडिली	सौडिली
	६	पनन कारण जंघ	पनन-कारण अघ
	१२	मृणत होती	मृणत होती
	१५	विश्व होम	विश्व होम
	१७	नरणीं	नरणीं
४	१	विकसे	विकसें
	२	तुम्हांसि	तुम्हांसि
	१४	आम्हां	आम्हां
	१६	महा-कल-हा	महा-खल-हा
	२१	६ महावीर्य	६ महान् दुष्टासमार पात
	२३	* यफु-हित हो	* यफु-हित

पृष्ठे	पंक्ति.	अवकृद्	कृद्.
५	११	जोवि	जोविं
	१३	जोडी	जोडीं
६	२	रक्षी	रक्षीं
	५	कासरनगाशने	कासरनगाशने
	८	मांस	मांस
	११	वदन्यो	वदन्ये
७	३	सारथी	सारथि
	१६	भीष्मद्रोणादि० श्रीगारा	भीष्मद्रोणादि० भिगारा
	१७	अविद्यारूपपडळ ज्यापासून चंद्र	अविद्यारूपपडळ ज्यापासूनसूर्य
		पक्षी	पक्षी
	१९	चंद्रासारिवा	सूर्यासारिवा
८	९	याहातां	पहातां
	२२	* अहोबंधू	* बंधूसह
९	५	घा: देडळ	घा: देडळ
	१७	कायकरुं १ सांगकसवरदा या-	कायकरुं सांग, वस-वरदा १ या,
१०	१३	इत्याद्याशी-सहस्र	इत्याद्याशी; सहस्र
	२३	१५ मान्यहोवो	१५ वडा होवो
११	२१	६ मदनासारख्यापुरुषास	६ ज्यासकामफारअज्ञानरास
१२	६	आम्हास	आम्हांस
	१२	असि-प्रति	असि-प्रति ^{११}
	१३	असि प्रतिज्ञा	असि प्रतिज्ञा
	१४	आम्हांला	आम्हांला
१३	२	नामं	नामं
	१०	बंधु	बंधु
	१८	भुजांतं	भुजांतं
	१९	३ जन्मरहिता	३ जन्मरहिता-कृष्णास
१४	८	मद अंब स्यापिना	मद अंब-स्यापिना
	९	न दिसीं देवि	न दिसीं देवि
	११	यत्न शनेंही	यत्न-शनेंही
	२०	+ देवणारा	+ लव्हि
१५	९	राज्याजी	राज्याजी (देधुनराष्ट्रा)

पृष्ठं	पंक्ति.	अशुद्ध	शुद्ध
१५	१०	निंदाव्या	निंदावें
	१६	वदले स्मरार्थि	वदले स्मरार्थि
	२०	५ राजांच्या युद्धास	५ राजांच्या युद्धास
१६	२१	त्यासहि	त्यांसहि
१७	१७	दृष्ट-प्रद	पुष्टि-प्रद
	२२	१८ पाठदेणारे	१८ साह्यकरणारे
१८	१४	समस्तमानु	सहस्र-मानु
	१८	श्री शौरि-शरीरि	श्री-शौरि-शरीरि
		हांणी	हांणी
	२२	८ पुनः पुनः	८ पुनः पुनः
२०	२-३	कालिंगमथन ह्या आर्येचा	कालिंगमथन ही आर्या ३१ सावी
		आंकडा ३८ सावा आहे	
	४-५	शिरतांकलिंग- ही आर्या ३९ वी	शिरतांकलिंग ही आर्या ३८ सावी
	१	आम्ही	आम्ही
२१	६	सांगो	सांगो
२२	५	वाजिति	वाजिति
	८	ते	की
	१	बाहुटळ	बाहुटळ
	११	कोरव-पांडव-ह बाहून	कोरव-पांडव-ह बाहून
	२७	३ शरीरनाश करणारी	३ शरीरनाश करणारे
	२३	* कलियुगांत कलहांत	* कलियुगांत कलहांत
२३	१४	युक्त	युक्तः
	११	सुधा पितां	सुधा १ पिता (सुधा आपिता-प्रापिता)
	१६	दृद्युल-जल-जलद-	दृद्युल-जलज-दल-
	२०	+ फारआहेउदक ज्यांत-ड०	+ मोठ्याकमलदलाप्रमाणेंसुंदरनय नें ज्यांची अशा
२४	१	स्व-गुरु-वच	स्वगुरु-वच
	४	आम्ही	आम्ही
२५	१७	हरिसन	नहरिस
२६	१७	उणे	उणें
२६	१३	धरितो	धरितो

पृष्ठें	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
२६	११	बधीन खल	बधीन मी खल
२७	७	कांपबिलें	कांपबिले
२८	६	मूर्ध स्वर्गाचि	मूर्ध स्वर्गाचि
	१८	या	त्या-
	११	१ धनरूपशरीर	१ धन आणि शरीर
२९	१३	परिहरितां	परिहरिता
	२१	४ शास्त्रांही भेदलेली	४ शास्त्रांही भेदलेली
३१	१३	होतें	होते
	११	धृत-पुत्र-नाश ! कोपाया	धृत-पुत्र-नाश कोपा ! या
	२१	५ हेपुत्रनाशधारणकरणाच्या	५ हेपुत्रनाशकोपाधारणकरणाच्या
	२२	७ ऋषि प्रणिता	७ वाल्मीकि प्रणीत
३२	८	भीष्म-क्षयार्थ	भीम-क्षयार्थ
	१२	तो	तीं
३३	२	मगजे	गमजे - या आर्येचा अंक ३८ अ सनां २ पडला यामुळे अध्याया चे शब्दां २६ वा अंक आहे पण तो पूर्वीपासून अनुक्रमाने ६२ वा येतो
३४	१४	पीडित	पीडिति
३५	४	तूचि	तूचि
३६	२६	ऐसे बिदुरमज जसें	ऐसे बिदुरहिमाते
	१३	संगतिही	संगतिही
३७	११	पावलां त्या	पावलां ज्या
३८	१८	३ दानवासहित	३ दानवासहित
	२१	* देवाच गुह्यज्ञानांत	* देवाचारगुह्यज्ञानांत
३३	१	केलेहि मट	केने हिमट
४१	५	शोक्य-दान	शोक्य-दान
४२	७	सप्त विधे	सप्तति घे
४३	९	शत्रु-वश	शत्रु वश
	१०	युद्ध अनुल	अनुल युद्ध
	११	विधि-भवांत	विधि-भवांत

पृष्ठे	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
४३	१५	तोख,	तोख
४६	८	व्यसन-धन	व्यसनिं धन
	११	दुपदासि	दुपदादि
	१८	ने यासि मृणति, दावाशशा	ने त्यासि मृणति, दावाशशा
		सम, हो, यान; हरिसमा चौर	म हो या न हरि-समा चौर
	११	६ पांडवरूप वृक्षाविषयी-इत्या	६ पांडवरूपवर्चनाविषयी-इत्या
	२२	१२ हेर	१२ चेष्टा
४८	६	वाकुनि	वाहुनि
४९	१६	अंतर-रिपु	अंतर-रिपु (आंतर रिपु)
५०	६	लाबू	लाबूं
	१७	त्याचीति	त्याची ती
५१	१३	जेवि	जेविं
५६	५	हा कोप	हो कोप
५८	५	आसा	आम्हा
		हासाजिरा	हा साजिरा
	६	ऐसेसिद्ध	ऐसेसिद्ध
५९	५	परांशर	परांशर
	१३	राक्षसीतनय माया	राक्षसी तनय माया
६१	१	श्यालों	श्याला
	१	सत्र-वृत्ति! ने मज	सत्र-वृत्तिनें! मज
६४	१३	देहें	देहें
	१८	तो परम	परम तो
	२१	५ गंधर्वानीं बांधलेल्या ऐशा	५ गंधर्वानीं बांधलेल्याऐशा
		६ शंवरुलेल्यामुलाचें	६ शंवरुल्यामुलाचें
७०	७	घटिकार्थ	घटिकार्थ
	१८	हें हीफार	हेंही फार
७२	२	न्हाले ते	न्हाले तें
		दिसले	दिसलें
	३	झाले	झालें
	३	अनादि सले	अनादि सलें
	९	हा शर दूर ओ सर	हा शर-दूर ओसर

पृष्ठ-	पंक्ति-	अक्षर-	श्लोक-
७२	९	महा-प्रभा-बहा-	महा-प्रभाव-हा
"	२०	३ महाप्रभावाहृणाया	३ मोठाप्रभाकज्याचा
७३	६	पांड-	पांड
"	१७	मीं	मी
७४	७	वायुयोग	वायुवेग
७६	११	साद्य साधु	साधु साद्य
"	१६	पितामहा सर्णी	पितामहास रणी
"	२०	४ आज्ञा धारक	४ तुझाआधीन राहणारी
७९	२२	१५ स-अश्रुग-	१५ स-आश्रुग-
८१	५	मर्दुमि	मर्दुमि
८३	७	चाचे	च्याचे-
"	१७	“बधिने	“बधिनें
८७	२१	३ अस्मद्द-उदासीन शत्रूंचे	३ अस्मद्द-उदासीन शत्रुंचे आणिउ
		आणिउदासीनांचे	दासीनांचे
"	२२	४ हे पुराण सुने	४ हे पुराण सुने
९०	१८	विचारी	विचारी
"	१९	आम्ही सर्वहि	आम्ही सर्वहि
"	२१	६ पुत्राचे	६ पुत्राचे
९१	५	महानेजा	महानेजा
	६	त्यो	त्या
	७	मूयाने	मूयाने
	२३	४ त्यास	४ तू
९२	१	नृपासि	नृपासि
९३	४	दाची	दाची
"	२०	सर्पशाना मारिचें	सर्पशाना मारिचें
	६	स्वस्याळासि	स्वस्याळासि
९६	९	निमित्त-	निमित्त
९८	१३	मर्त्यजनानें	मर्त्यजनानें
१००	२०	२ रुण्याच्यापूर्वीपोरां इत्यादि-	२ रुण्याच्यापूर्वी इत्यादि

